

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ВЕЛИЧЕНКО ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 94(430)“1945/1949“

**ВІДНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ
ПАРТІЇ НІМЕЧЧИНИ В 1945 – 1949 РР.**

Спеціальність 07.00.02 – всесвітня історія

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Науковий керівник
кандидат історичних наук, доцент
Іванов Олександр Федорович

Київ 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	11
1.1. Стан наукової розробки проблеми	11
1.2. Джерельна база дослідження	26
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНА ВІДБУДОВА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ НІМЕЧЧИНИ У СХІДНІЙ ТА ЗАХІДНИХ ОКУПАЦІЙНИХ ЗОНАХ.....	45
2.1. Структурне та організаційне відновлення СДПН (травень 1945 – квітень 1946 року).....	45
2.2. Об’єднання СДПН і КПН у Радянській зоні окупації (жовтень 1945 – квітень 1946 року)	70
РОЗДІЛ 3. СТАВЛЕННЯ СДПН ДО ПОЛІТИКИ ОКУПАЦІЙНИХ ДЕРЖАВ ТА УЧАСТЬ У ФОРМУВАННІ РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ (ЖОВТЕНЬ 1945 – ТРАВЕНЬ 1947 РР.).....	90
3.1. Позиція соціал-демократів стосовно політики окупаційних держав на території Німеччини.....	90
3.2. Участь СДПН у виборах до місцевих представницьких органів влади та у формуванні регіональних органів самоврядування.....	104
РОЗДІЛ 4. ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ СДПН ТА УЧАСТЬ ПАРТІЇ У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ.....	119
4.1. Позиції СДПН стосовно відновлення економіки Німеччини (1945 – 1949 роки).....	119

4.2. Участь соціал-демократів у роботі Парламентської ради та їх внесок у розробку Основного закону країни (1948 – 1949 рр.).....	139
ВИСНОВКИ.....	159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	166
ДОДАТКИ.....	183

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВДП	Вільна демократична партія Німеччини
ВКП(б)	Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)
КПН	Комуністична партія Німеччини
ЛДП	Ліберально-демократична партія
МСБЛ	Міжнародна соціалістична бійцівська ліга
НДР	Німецька Демократична Республіка
НСДАП	Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини
РВАН	Радянська воєнна адміністрація Німеччини
РЗО	Радянська зона окупація
РУКО	Регіональний урядовий координаційний офіс
СДПН	Соціал-демократична партія Німеччини
СЄПН	Соціалістична єдина партія Німеччини
СРП	Соціалістична робітничка партія
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
ФРН	Федеративна Республіка Німеччина
ХДС	Християнсько-демократичний союз
ХСС	Християнський соціальний союз
ЦК	Центральний комітет

ВСТУП

Актуальність теми дисертаційної роботи зумовлена проблемами, які вирішує на сучасному етапі національна історична наука. В Україні бракує наукових праць, пов'язаних з дослідженням історії формування та розвитку партійної системи Німеччини після закінчення Другої світової війни. Зокрема, в історіографії ще не з'ясовані деякі аспекти історії та діяльності Соціал-демократичної партії Німеччини у перші післявоєнні роки, так як довгий час значна частина документів з Радянської зони окупації цього періоду перебувала під грифом «таємно». Дана робота є першою спробою у вітчизняній історіографії проаналізувати умови та процес відновлення СДПН, а також її вплив на політичне та економічне життя країни у 1945 – 1949 рр.

Наукову значимість теми обумовлює й те, що Соціал-демократична партія Німеччини є унікальним феноменом в історії політичних структур та інститутів у всьому світі і однією з найстаріших та найвпливовіших партій Німеччини. З кінця ХІХ та протягом ХХ століття вона відповідала на виклики аграрно-індустріального суспільства з його жорстким класовим підходом до соціально-політичних явищ, класичного індустріального суспільства з його масовими партіями, а з початку ХХІ століття соціал-демократи адаптуються до викликів нових реалій постіндустріально-інформаційного суспільства.

Період 1945–1949 рр. – досить складний та неоднозначний час в історії партії, який характеризувався виходом СДПН із нелегального становища, в якому вона перебувала в часи нацистського режиму, відновленням партійних осередків по всій Німеччині задля консолідації в єдину партію після закінчення війни, примусовим об'єднанням СДПН та КПН у Радянській окупаційній зоні, внутрішньопартійною боротьбою, обумовленою

строкатістю партійного складу, пошуком нових шляхів та напрямків для розвитку партії та для завоювання підтримки у німецькому суспільстві.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дисертаційного дослідження є складовою частиною планів наукових досліджень Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Українська нація в загальноєвропейському вимірі: історія та сучасність» (державний реєстраційний номер 11БФ046-01), яка пов'язана з науково-дослідницькою темою «Модернізація суспільного розвитку України в умовах світових процесів глобалізації» Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Метою дисертаційної роботи є дослідження історії відновлення Соціал-демократичної партії Німеччини та її діяльності в 1945 – 1949 роках.

Досягнення вищезазначеної мети передбачає виконання наступних **завдань**:

- проаналізувати джерельну базу та стан наукової розробки обраної теми;
- висвітлити умови, за яких відбувалося відновлення партії як у східній, так і у західних окупаційних зонах після краху нацизму;
- проаналізувати причини та хід об'єднання СДПН з КПН у Радянській зоні окупації;
- простежити ставлення соціал-демократів до політики окупаційних держав на території Німеччини;
- з'ясувати місце та роль СДПН у виборчих процесах на різних рівнях в усіх окупаційних зонах та оцінити їх результати для партії;
- прослідкувати участь СДПН у формуванні регіональних органів самоврядування;
- дослідити програмні позиції СДПН щодо економічної перебудови країни після Другої світової війни;
- розглянути участь СДПН у роботі Парламентської ради та оцінити її внесок у розробку Основного закону країни.

Об'єктом дослідження є суспільно-політичні процеси в повоєнній, окупованій державами-переможницями Німеччині та участь у них СДПН.

Предметом дослідження є відновлення діяльності Соціал-демократичної партії Німеччини та її роль у суспільно-політичних та соціально-економічних перетвореннях на території розділеної країни.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження визначаються тривалістю процесу відновлення Соціал-демократичної партії Німеччини та її участі у повоєнній відбудові німецької держави та економіки країни у перші післявоєнні роки і охоплюють період з травня 1945 і по травень 1949 року. Нижня хронологічна межа обґрунтовується початком відновлення та заснування перших партійних організацій СДПН в окупаційних зонах Німеччини. Верхньою хронологічною межею є травень 1949 року – схвалення Основного закону країни.

Географічні межі дослідження визначаються територією Німеччини в її кордонах у 1945 – 1949 роках, коли вона була окупована державами-переможницями.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є принцип історизму, який передбачає висвітлення минулих подій в історичному контексті та хронологічній послідовності за умови урахування всіх обставин. Розкриття взаємозв'язків внутрішніх і зовнішніх чинників розвитку післявоєнної Німеччини та їх впливу на відновлення партії передбачає застосування принципу багатофакторності. Критичний аналіз проблеми відновлення осередків соціал-демократичної партії Німеччини неможливий без дотримання принципу наукової неупередженості, який дозволяє розкрити весь спектр взаємозв'язків, висвітлити діяльність людської особистості у політичній, економічній, соціальній системі.

Розділи і підрозділи дисертаційного дослідження побудовані за історично-хронологічним та проблемно-тематичним принципами, які дозволяють розділити тему на кілька вузких складових проблеми, кожна з яких розглядається у хронологічній послідовності і в контексті широких історичних явищ. У роботі над дисертацією використані також системний, структурно-функціональний і статистичний методи. Вони застосовуються для виявлення та аналізу кількісного та якісного складу партії, динаміки його змін, дослідження соціальної бази та електорату партії, їх специфіки у різних землях та регіонах Німеччини. Системний підхід у дисертаційній роботі забезпечує цілісне сприйняття об'єкта дослідження і всебічний аналіз зв'язків між його окремими елементами, що дозволяє набути дослідженню цілісного і завершеного виду.

Наукова новизна дослідження зумовлена своєрідністю обраної теми та специфікою поставлених проблем.

У дисертації *вперше* в Україні досліджено, реконструйовано, узагальнено та викладено історію відновлення та діяльності Соціал-демократичної партії Німеччини після краху нацизму на фоні проблем післявоєнної реконструкції країни. На основі залучення до недавнього часу закритих архівних документів, які стосуються Радянської зони окупації, *з'ясовано* справжні наміри та методи Радянської воєнної адміністрації стосовно політичного життя Східної Німеччини і, зокрема, стосовно об'єднання СДПН та КПН в єдину партію. Дані *нові оцінки* таких процесів, як організаційне відновлення партійних осередків СДПН у східній та західних окупаційних зонах, об'єднання СДПН та КПН в Радянській зоні окупації, програмні позиції СДПН щодо відбудови економічного життя післявоєнної Німеччини, а також участь соціал-демократів у роботі Парламентської ради та у розробці Основного закону країни.

Практичне значення дисертаційної роботи полягає у тому, що її матеріали та результати можуть бути використані для проведення подальших досліджень політичної історії Німеччини новітнього часу. Спостереження й висновки, сформульовані в дисертації, можуть бути використані для розробки та викладання низки спеціальних або нормативних курсів зі всесвітньої історії у вищій школі, а також при написанні узагальнюючих праць з історії Європи новітнього часу. Зміст та окремі положення дослідження можуть бути використані в організації політичної діяльності партій соціал-демократичного напрямку та в проведенні аналізу історії партій соціал-демократичної орієнтації.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї та окремі положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри нової та новітньої історії зарубіжних країн історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Окремі положення та висновки дослідження були представлені на 5 міжнародних науково-практичних конференціях, і зокрема: Міжнародна наукова конференція «II Наукові осінні читання» (м. Київ, 2013 р.), Міжнародна конференція: «Наука и общество: продуктивные пути реакции на современные вызовы. Развитие науки и развитие государства» (г. Донецк, 2014 г.), XII Міжнародна наукова конференція «Шевченківська весна. Історія. 2014» (м. Київ, 2014 р.), VII Міжнародна наукова конференція «Дні науки історичного факультету, присвячені 180-річчю заснування Київського університету» (м. Київ, 2014 р.), XIII Міжнародна наукова конференція «Шевченківська весна. Історія. 2015» (м. Київ, 2015), а також використані автором під час участі у двосторонньому українсько-німецькому проєкті «Екологічна свідомість та процеси демократизації» (Регенсбург – Київ, 2013), фінансованому Німецькою службою академічних обмінів.

Публікації. Основний зміст роботи та висновки відображені в 12 публікаціях автора з теми дослідження, з них: 5 статей опубліковані у

наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у зарубіжному виданні та 6 тез за матеріалами наукових конференцій та проектів.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, переліку скорочень, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг тексту дисертації становить 192 сторінки. Список використаних джерел та літератури вміщується на 17 сторінках і становить 168 позицій; в роботі міститься 5 додатків.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукової розробки проблеми

Дисертація є результатом досліджень, проведених в Україні та ФРН в 2012 – 2015 роках. При підготовці роботи автором були використані доступні джерела та література німецькою, українською та російською мовами. Вони різні за своєю політичною спрямованістю, науковою цінністю, методологією і методами дослідження, висновками та рекомендаціями.

Поворотні моменти в історії, глобальні перетворення у розвитку окремих країн і цілих континентів завжди привертали і продовжують привертати увагу дослідників різних країн і дане дисертаційне дослідження не є винятком, так як післявоєнна історія Німеччини, а саме відновлення її політичного життя та налагодження партійної системи завжди становили для дослідників вагомий інтерес.

Майже за півтора століття існування німецької соціал-демократії накопичився величезний масив наукової літератури, присвячений історичному шляху СДПН. Умовно всю наукову літературу, яка стосується даної теми дослідження, можна поділити на три групи:

- зарубіжна (передусім німецька)
- вітчизняна (українська)
- радянська і пострадянська російська

Найбільш чисельну групу наукових робіт становлять праці німецьких авторів, які стосуються історії СДПН від її витоків і до сьогодення, або ж присвячені окремим періодам діяльності партії, і які становлять для нас безпосередній інтерес.

Німецькі історики провели багато досліджень, які присвячені повоєнній історії Соціал-демократичної партії Німеччини. Серед них безпосередній інтерес становить праця Альбрехта Кадена «Єдність чи свобода. Відродження СДПН в 1945 – 1946 рр.»¹, у якій автор акцентує увагу на тому, що період 1945–1946 рр. – це складний вибір для соціал-демократів, адже в цей період СДПН розвивалася двома шляхами: у західній частині – це свобода соціал-демократів, їх самостійний розвиток, а у східній частині – це об'єднання соціал-демократів і комуністів. Саме ці два напрямки розвитку соціал-демократів і описує Альбрехт Каден у своїй праці.

Спеціальне дослідження історії СДПН провів Тео Піркер, у якому він намагається донести усю складність історичного розвитку партії у цей період і аж до входження її у владу у 1966 році². З точки зору автора – це час оновлення більшої частини складу партії зі старих членів на нових, час пошуку нових теоретичних засад для подальшої практичної діяльності, виправлення помилок минулому для того, щоб зайняти лідируючі позиції в подальшому.

Висвітленню розвитку організаційної структури партії та ідейно-політичної боротьби, яка точилася у середовищі еліти СДПН навколо стратегії та тактики політичної діяльності, присвячені роботи німецьких істориків Віллі Айхлера³ та Гюнтера Мюллера⁴. Заслуги позитивних внутрішньопартійних змін автори пов'язують з приходом у партію лідерів нового покоління, у яких були нові бачення стратегії партії, що призвело до зміни застарілих програмних позицій, які були адаптовані до тогочасних викликів повоєнного німецького суспільства. Такої ж думки стосовно

---

¹ Kaden A. Einheit oder Freiheit. / Albrecht Kaden. – Hannover: Dietz, 1964. – 367 S.

² Pirker T. Die SPD nach Hitler. Die Geschichte der Sozialdemokratischen Parteien Deutschlands 1945 – 1964 / Theo Pirker. – Lengerich: Rütten&Loening Verlag GmbH, 1965. – 555 S.

³ Eichler W. 100 Jahre Sozialdemokratie in Deutschland / W. Eichler. – Hannover, 1965. – 321 S.

⁴ Müller G. Die Zukunft der SPD / Günther Müller. – Hamburg, 1968. – 178 S.

внутрішньопартійних змін дотримуються й інші дослідники післявоєнної соціал-демократії Г. Браунс, У.Єггі, К. Кіскер⁵ та М. Райнхард⁶, праці який з'явилися у більш пізній час.

Ернст-Ульріх Хустер в монографії «Політика СДПН 1945–1950»⁷ детально висвітлює процес розвитку партії у вище зазначений період. Основну увагу дослідник зосереджує на ролі партії в економічному і соціальному житті Німеччини та розробці та прийнятті Основного закону країни. У цій праці автор подає цікаві статистичні дані щодо чисельності партії, гендерного та професійного розподілу серед її членів.

Історики НДР з початку 80-х років досліджували питання відновлення СДПН, і зокрема об'єднання СДПН та КПН у РЗО в повоєнні роки. Так як тиск окупаційної влади на цій території був достатньо потужним, то відповідно і праці, що висвітлювали історію СДПН, мали яскраво виражений заангажований характер. Однією з перших у часі є поява праці історика НДР Улли Пленер «СДПН 1945 – 1949: концепції, практика, результати»⁸, яка, описуючи проблему злиття СДПН та КПН в РЗО, характеризувала її як немов би цілком добровільний процес задля утворення єдиної робітничої партії, що очолить відновлення країни за своїм баченням та концепціями. У 1984 році була опублікована праця, написана колективом істориків з НДР «СЄПН – керівна сила антифашистсько-демократичного руху (1945–1949 рр.)»⁹, яка теж поділяє такий піхід до висвітлення подій. Ця подія зображується як добровільне, без ніякого тиску з боку окупаційної влади об'єднання двох

⁵Die SPD in der Krise. Die deutsche Sozialdemokratie seit 1945 / H. Brauns, U. Jaeggi, K. Kisker. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1973. – 400 S.

⁶Reinhard M. Aufstieg und Krise der SPD / Max Reinhard. – Hannover: Nomos, 2009. – 625 S.

⁷ Huster Ernst-Ulrich. Die Politik der SPD 1945 – 1950 / Ernst-Ulrich Huster – Frankfurt: Campus, 1978. – 232 S.

⁸ Plener U. SPD, 1945 – 1949: Konzeption, Praxis, Ergebnisse / Ulla Plener – Berlin: Dietz, 1981. – 321 S.

⁹ Die SED – führende Kraft der antifaschistisch-demokratischen Umwälzung (1945 – 1949). – Berlin: Dietz, 1984. – 223 S.

робітничих партій задля великої мети – відновлення Німеччини після війни і утворення у майбутньому єдиної Німеччини.

Дітер Дове – це представник іншого покоління дослідників історії, який проводив і публікував свої дослідження вже після возз'єднання Німеччини, починаючи з 90-х років. Його перу належить декілька праць, присвячених відновленню СДПН після Другої світової війни. Крім того, він є упорядником документальних збірників про СДПН з власними коментарями¹⁰. Так, у праці «Партія і соціальний рух: критичні статті до розвитку СДПН з 1945 року»¹¹ автор, аналізуючи основні документи партії, які пов'язані із діяльністю СДПН у різних сферах життя суспільства, намагався поступово простежити шлях, який довелося соціал-демократам пройти для того, щоб подолати руїну в країні після закінчення війни і стати на нові рейки розвитку через оновлення партійного складу і перегляд основних партійних догм. Ще одне дослідження автора присвячене Курту Шумахеру як лідеру СДПН і його ролі в «новому будівництві» соціал-демократії в Німеччині після 1945 року¹².

«Дорога до державної партії: програми, практична політика і організація німецької соціал-демократії 1945 – 1965»¹³ Курта Клотцбаха дозволяє нам поглянути на СДПН із різних сторін та проаналізувати,

¹⁰ Kurt Schumacher und der «Neubau» der deutschen Sozialdemokratie nach 1945. Referate und Podiumsdiskussion eines Kolloquiums des Gesprächskreises Geschichte der Friedrich–Ebert–Stiftung im Bonn am 12./13. Oktober 1995. /Hg. Dieter Dowe. – Bonn: Forschungsinstitut der Friedrich–Ebert–Stiftung, 1996. – 190 S.; Programmatische Dokumenten der deutschen Sozialdemokratie. / Hg. Dieter Dowe und Kurt Klotzbach. – Berlin/Bonn: Verlag J. H. W. Dietz Nachf., 1984. – 500 S.

¹¹ Partei und soziale Bewegung: kritische Beiträge zur Entwicklung der SPD seit 1945 / Dieter Dowe – Bonn: Dietz, 1993. – 120 S.

¹² Dowe D. Kurt Schumacher und «Neubau» der deutschen Sozialdemokratie nach 1945 / Dieter Dowe. – Bonn: Verlag Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung, 1996. – 189 S.

¹³ Klotzbach Kurt. Der Weg zur Staatspartei: Programmatik, praktische Politik und Organisation der deutschen Sozialdemokratie 1945 – 1965 / Kurt Klotzbach – Bonn: Dietz, 1996. – 702 S.

наскільки програмна лінія партії в теорії відповідала діям соціал-демократів на практиці. Крім того, це дослідження у певній мірі висвітлює промахи у діяльності соціал-демократів, які заважали їм стати правлячою партією.

Вагому цінність для дисертаційного дослідження становлять праці, які присвячені вивченню історії СДПН від її витоків і майже до об'єднання Німеччини. Вони дають змогу дисертанту провести паралелі між програмними позиціями і діяльністю партії від моменту зародження і безпосередньо охоплюючи період дослідження в даній роботі¹⁴.

Для того, щоб стати правлячою партією, СДПН довелося подолати довгий шлях, досить тривалий період займати опозиційну нішу, змінювати програмні догми, кардинально оновлювати свій склад. Усі ці перетворення у СДПН описано у праці Штефана Аппеліуса «СДПН і довгий шлях до влади»¹⁵.

Німецькі дослідники Сюзанна Міллер та Гайнріх Поттгофф написали працю, яка присвячена детальному висвітленню історії СДПН у період 1848 – 1990 рр¹⁶. Це дослідження подає детальний, виважений та документально аргументований аналіз соціал-демократичного руху в Німеччині. У першій частині, що належить перу Г. Поттгоффа, простежується історія соціал-демократії від її початку до 1945 року включно, а друга – написана С. Міллер, присвячена історії СДПН до і після Годесберга. Названа праця вводить у науковий обіг низку цікавих документів, що стосуються діяльності партій у німецькому політичному житті.

¹⁴ Lehnert Detlef. Sozialdemokratie zwischen Protestbewegung und Regierungspartei 1848 – 1983. / Detlef Lehnert. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983. – circa 2557 S.; Lösche P. Die SPD: Klassenpartei – Volkspartei – Quotenpartei; zur Entwicklung der Sozialdemokratie von Weimar bis zur deutschen Vereinigung / P. Lösche, F. Walter. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992. – 434 S.

¹⁵ Appelius St. Die SPD und der lange Weg zur Macht / Stefan Appelius – Essen: Klartext, 1999. – 524 S.

¹⁶ Краткая история СДПГ. 1848-1990 [Текст] / Сюзанна Миллер, Хайнрих Поттгофф; [пер. с нем. Н. Н. Слезева и др.]. – К. : Основні цінності, 2000. – 426 с.

Однією з ключових подій досліджуваного нами періоду є об'єднання СДПН з КПН у Радянській зоні окупації і утворення нової партії СЄПН. Цій темі в німецькій історіографії присвячено низку спеціальних досліджень. Окупаційну політику в РЗО одним із перших детально описав у своєму дослідженні Зігфрід Зукут на основі джерел з коментарями автора і висловленням його власної позиції з даного питання, яка полягала в негативному ставленні до надмірно жорсткої політики СРСР на цій території Німеччини, надмірному політичному та економічному контролі¹⁷.

Колективним дослідженням цієї проблематики є робота «СДПН – СЄПН: конфлікт ідеологій і спільна безпека»¹⁸. Це праця, яка відображає основні аспекти розвитку обох партій: спільне і відмінне у їх програмних лініях. Дослідження «Прагнення до єдності чи насильницьке об'єднання?: Конференції 60-ти КПН і СДПН в 1945 і 1946 роках»¹⁹ належить перу Ганса-Йоахіма Круша та Андреаса Малухи, які на основі документів намагалися встановити, що являло собою об'єднання соціал-демократів із комуністами: вплив і тиск окупаційної влади, що й призвело до злиття і утворення СЄПН чи добровільне об'єднання обох партій з метою покращення післявоєнного становища в Німеччині і утворення єдиної об'єднаної Німеччини, але за радянським сценарієм. Один із уже вказаних попередніх авторів Андреас Малуха опублікував пізніше в 1995 році монографію «На шляху до СЄПН»²⁰. Питанню висвітлення характеру об'єднання СДПН та КПН: насильницьке чи добровільне, присвячена робота, яка складається із доробків

¹⁷ Suckut S. Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949. Die Sitzungsprotokolle des zentralen Einheitsfront-Ausschusses. Quellenedition / Siegfried Suckut. – Köln: Wissenschaft und Politik, 1986. – 638 S.

¹⁸ Das SPD–SED–Papier: Der Streit der Ideologien und die gemeinsame Sicherheit. – Freiburg: Dreisam, 1988. – 159 S.

¹⁹ Einheitsdrang oder Zwangsvereinigung?: Die Sechziger-Konferenzen von KPD und SPD 1945 und 1946 / Krusch, Hans-Joachim und Malycha, Andreas. – Berlin: Dietz, 1990. – 268 S.

²⁰ Malycha A. Auf dem Weg zur SED. Die Sozialdemokratie und die Bildung einer Einheitspartei in den Ländern der SBZ. Eine Quellenedition / Andreas Malycha. – Bonn, 1995. – 475 S.

цілої плеяди німецьких дослідників політичної історії Німеччини, в кожному з яких автори виражають свої думки стосовно даного процесу і сходяться на тому, що факт насильницького об'єднання обох партій є беззаперечним²¹.

До праць з історії Радянської зони окупації та діяльності СДПН на її території належать роботи німецьких дослідників Міхаеля Лемке, Мартіна Бросцата та Германа Вебера, в яких автори досліджують розвиток політичного життя в РЗО, у якій був потужний ідеологічний вплив і політичне життя вибудовувалося за радянським сценарієм²². Висвітлення процесу радянзації території східної окупаційної зони, ідеологічного та політичного тиску, який зокрема, виявлявся у насильницькому об'єднанні СДПН з КПН, присвячена новітня робота Зіґфріда Гаймана²³.

Діяльність соціал-демократів західних зон безпосередньо пов'язана із їхнім лідером Куртом Шумахером, тому відновлення та діяльність партії можна розглядати з допомогою спеціальних історичних досліджень, які присвячені змалюванню постаті Шумахера як політика, лідера партії²⁴.

Окрему групу історіографічного матеріалу складають праці, які присвячені виборчому процесу в післявоєнній Німеччині на різних рівнях²⁵,

²¹ Zwangsvereinigung? Zur Debatte über den Zusammenschluß von SPD und KPD 1946 in Ostdeutschland. / Johannes Klotz – Heilbronn: Diestel, 1996. – 127 S.

²² SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien, gesellschaftliche Organisationen und ihre Führungskräfte in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands 1945 – 1949/ Hg. Martin Broszat, Hermann Weber. – München: Oldenbourg, 1993; Sowjetisierung und Eigenständigkeit in der SBZ/DDR (1945 – 1953) / Michael Lemke – Köln: Böhlau Verlag GmbH & Cie, 1999. – 1090 S.

²³ Heimann S. Karl Heinrich und die Berliner SPD, die sowjetische Militäradministration und die SED / Siegfried Heimann. – Bonn: Historisches Forschungszentrum, 2007. – 67 S.

²⁴ Rammer S. Kurt Schumacher im Urteil der deutschen Nachkriegspresse / Stefan Rammer. – Winzer: Josef Duschl, 2002. – 466 S.

²⁵ Wahlen und Wähler in Westdeutschland. – Villingen/Schwarzwald: Ring-Verlag, 1960. – 364 S.; Woyke Wichard, Steffens Udo. Stichwort: Wahlen. Ein Ratgeber für Wähler und Kandidaten. // Wichard Woyke, Udo Steffens – Opladen: Leske und Budrich, 1984. – 173 S.; Ritter G. A., Nichuss M. Wahlen in der Bundesrepublik Deutschland. // G. A. Ritter, M. Nichuss. – München: C.H.Beck, 1987. – 228 S.

які висвітлюють в хронологічному порядку проведення виборів на території усіх окупаційних зон Німеччини на рівні громад, округів, земель та аналізують причинно-наслідковий зв'язки їх результатів.

Окремими, але актуальним питанням для висвітлення в даному дисертаційному дослідженні є діяльність своєрідних протопарламентів – Економічної та Парламентської рад на території Західної Німеччини, до складу яких входила СДПН і відіграла одну із ключових ролей у роботі цих структур і прийнятті ними важливих для подальшого політичного та економічного життя країни рішень. Такі німецькі дослідники політичної історії як Еріх Стретлінг²⁶, Ніколас Дьор²⁷ та Міхаель Фельдкампф²⁸ опублікували фундаментальні дослідження про діяльність Парламентської ради та прийняття Основного закону країни. Особливість цих робіт полягає у тому, що вони максимально задіюють у своїх дослідженнях матеріали з засідань Парламентської ради, що дає можливість більш глибоко і детально відтворити послідовність всього процесу обговорення та прийняття рішень і в кінцевому варіанті укладенні тексту Основного закону країни.

Висвітленню економічного життя повоєнної Німеччини та варіантів його реорганізації через призму бачення основних політичних партій присвячені дослідження Ганца Цімдаля²⁹ та Гарольда Вінкеля³⁰.

---

²⁶ Straetling E. Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949 mit der «Parlamentarischen Elegie» von Carlo Schmid / Erich Straetling. – Pfullingen: Verlag Günter Neske, 1989. – 304 S.

²⁷ Dörr N. Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands im Parlamentarischen Rat 1948/1949: Eine Betrachtung der SPD in den Grundgesetzberatungen vor dem Hintergrund der ersten Bundestagswahl 1949 / Nikolas Dörr. – Berlin: Wissenschaftlicher Verlag, 2007. – 134 S.

²⁸ Feldkamp M. Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949: die Entstehung des Grundgesetzes / Michael F. Feldkamp. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co, 2008. – 105 S.

²⁹ Zimdahl Hans-Heinrich. Wirtschaftssysteme und Parteiprogramme der wichtigsten Parteien der Bundesrepublik. Programmatische Wirtschaftspolitik / Hans-Heinrich Zimdahl – Baden-Baden, Frankfurt-am-Main: Verlag August Lutzeyer, 1955. – 156 S.

Дослідженню економічної концепції СДПН у післявоєнний період, а також діяльності Економічної ради присвячено роботу Еріха Отта³¹, який на основі детального аналізу усіх проблем економічного розвитку повоєнної Німеччини дослідив пропозиції, теоретичну та практичну стратегії вирішення назрілих проблем через призму бачення соціал-демократів. Автор детально проаналізував теоретичні розробки соціал-демократів стосовно реорганізації економіки у період еміграції та перші повоєнні роки і їх внесок у роботу Економічної ради.

Своєрідну підгрупу у німецькій історіографії становлять праці з регіональної історії, які присвячені історії окремих земель і висвітлюють розвиток партії у досліджуваний нами період у певному регіоні країни. На жаль, системного дослідження діяльності партії у кожній землі ще не існує, але певні значні зрушення у цьому напрямку вже зроблені. Так, слід відмітити наступні праці по окремих землях: «СДПН у Баден і Вюртемберзі»³², «Соціал-демократи в Нижній Саксонії 1945 – 1946 рр.»³³, «Баварський ландтаг з 1946 до 1986»³⁴ Петера Якоба Кока, «Економічна концепція та економічна політика Соціал-демократії в Баварії 1945 – 1949 рр.»³⁵, автором якої є Хільдегард Кронавіттер, «СДПН у Гессені: хроніка 1945 – 1988 років»³⁶ Герхарда Баєра, «Ми йдемо пліч-о-пліч. Історія соціал-

---

³⁰ Winkel H. Die Wirtschaft im geteilten Deutschland 1945 – 1970 / Harald Winkel – Wiesbaden: Franz Steiner Verlag CmbH, 1974. – 313 S.

³¹ Ott E. Wirtschaftskonzeption SPD nach 1945 / Ott Erich. – Marburg: Verlag Arbeiterbewegung u. Gesellschaftswiss., 1978. – 294 S.

³² Die Sozialdemokratie in Baden und Württemberg. – Stuttgart, 1980. – 213 S.

³³ Sozialdemokraten in Niedersachsen 1945 – 1946: Materialien zur Reorganisation der SPD im Außergrosstadtischen Bereich / von Johann Dietrich von Pezold. – Hildesheim: Lax, 1983. – 157 S.

³⁴ Kock P-J. Der bayerische Landtag 1946 bis 1986 / Peter-Jakob Kock – Bamberg: Bayerische Landesanstalt, 1986. – 436 S.

³⁵ Kronawitter H. Wirtschaftskonzeptionen und Wirtschaftspolitik der Sozialdemokratie in Bayern 1945 – 1949 / Hildegard Kronawitter – München: Saur, 1988. – 296 S.

³⁶ Beier G. SPD Hessen: Chronik 1945 bis 1988 / Gerhard Beier – Bonn: Dietz, 1989. – 869 S.

демократії у Північному Гессені»³⁷ Вільгельма Френца і Хайдруна Шмідта, «Відродження СДПН у Рейнланд – Пфальці після Другої світової війни 1945 – 1951 рр.»³⁸ Катріна Куша, «Свобода для вільної республіки: маленька історія баварських соціал-демократів»³⁹, «Партії у Баден-Вюртемберзі»⁴⁰, яка написана плеядою вчених істориків, політологів, партійних діячів і висвітлює історію розвитку та діяльності провідних партій землі Баден-Вюртемберг, «Червоне – червоний особливий шлях? Соціал-демократи і комуністи в Тюрингії»⁴¹ Кахеля Штефана, яка висвітлює період з 1919 по 1949 рр.

У німецькій історіографії велику частку становлять наукові праці, які в контексті історії політичних партій Німеччини і Європи загалом детально описують діяльність СДПН у досліджуваній нами період. Серед них слід назвати: «Історія та структура німецької партійної системи»⁴², «Політичні партії західної Європи (Історія – Програми – Практика)»⁴³, «Партії в Європі»⁴⁴, «Політичні системи Західної Європи»⁴⁵, «Німецька хроніка 1945 –

³⁷ Frenz W. Wir schreiten Seit an Seit: Geschichte der Sozialdemokratie in Nordhessen / Wilhelm Frenz, Heidruk Schmidt – Marburg: SP, 1989. – 204 S.

³⁸ Kusch K. Die Wiedergründung der SPD in Rheinland – Pfalz nach dem Zweiten Weltkrieg (1945 – 1951) / Katrin Kusch – Mainz: v. Hause u. Koehler, 1989. – 327 S.

³⁹ Freiheit für den Freistaat: kleine Geschichte der bayerischen SPD / Rainer Ostermann – Essen: Klartext, 1994. – 254 S.

⁴⁰ Eilfort M. Parteien in Baden-Württemberg. – Stuttgart: Landeszentrale für politische Bildung Baden / Michael Eilfort – Württembergs, 2004. – 197 S.

⁴¹ Kachel St. Ein rot – roter Sonderweg? Sozialdemokraten und Kommunisten in Thüringen 1919 bis 1949 / Steffen Kachel – Köln: Böhlau, 2011. – 597 S.

⁴² Kaack H. Geschichte und Struktur des deutschen Parteiensystems / H. Kaack – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1971. – 750 S.

⁴³ Die politischen Partei in Westeuropa (Geschichte – Programm – Praxis) Ein Handbuch / Joachim Raschte – Hamburg, 1978. – 398 S.

⁴⁴ Stammen T. Parteien in Europa / Theo Stammen – München: Beck, 1978. – 342 S.

⁴⁵ Die politischen Systeme Westeuropas / Hermann Groß, Wolfgang Ismayr – Opladen: Leske + Budrich, 1999. – 423 S.

2000»⁴⁶, «Довідник німецьких партій»⁴⁷, «Політична система Німеччини»⁴⁸, «Політична система Федеративної Республіки Німеччини»⁴⁹.

При аналізі та систематизації автором також часто використовувалися монографії, які охоплювали величезний спектр проблем, суміжних з темою представленої дисертації. До них належать праці, які досліджували проблеми політичного⁵⁰ та загально історичного⁵¹ розвитку післявоєнної Німеччини.

Своєрідну групу наукових робіт становлять праці німецьких авторів, які стосуються окупаційної політики держав-переможниць на своїх підконтрольних територіях і які становлять для нас безпосередній інтерес, так як перші повоєнні роки відновленн політичного ландшафту і партійної системи цілком залежало саме від них⁵².

---

⁴⁶ Lehmann H.-G. Deutschland Chronik 1945 – 2000 / Hans Georg Lehmann. – Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2000. – 644 S.

⁴⁷ Handbuch der deutschen Partei / Frank Decker, Viola Neu. – Wiesbaden, 2007. – 366 S.

⁴⁸ Marschall St. Das politische System Deutschlands / Stefan Marschall. – Konstanz: UVK-Verl. – Ges., 2007. – 300 S.

⁴⁹ Rudzio W. Das politische System der Bundesrepublik Deutschland / Wolfgang Rudzio. – Wiesbaden: VS-Verl., 2011. – 331 S.

⁵⁰ Wettig G. Entmilitarisierung und Wiederbewaffnung in Deutschland 1943 – 1955 / Gerhard Wettig. – München: Oldenburg, 1967. – 683 S.; Klein J. Die Bundesrepublik als Parteienstaat. Zur Mitwirkung der politischen Parteien an der Willensbildung des Volkes 1945 – 1949 / J. K. Klein. – Frankfurt am Main, Bern: Peterlang, 1990. – 499 S.

⁵¹ Entstehung der Bundesrepublik Deutschland 1945 – 1949. Chronik. – Düsseldorf, 1983. – 275 S.; Schneider F. Der Weg der Bundesrepublik von 1945 bis zur Gegenwart / F. Schneider. – München: C.H. Beck, 1985. – 256 S.; Deutschland 1945 – 1969 / Peter Borowsky. – Hannover: Fackelträger, 1993. – 417 S.

⁵² Badstübner R. Restauration in Westdeutschland 1945 – 1949 / Rolf Badstübner. – Berlin: Dietz, 1965. – 264 S.; Die Deutschlandpolitik Grossbritanniens und die Britische Zone 1945 – 1949 / Hg. Claus Scharf, Hans-Jürgen Schröder. – Wiesbaden: Franz Steiner, 1979. – 171 S.; Eckart Wolfgang. Amerikanische Reformpolitik und deutsche Tradition Nürnberg 1945 – 1949 / Wolfgang Eckart. – Nürnberg: Schriftenreihe des Stadtarchivs, 1988. – 485 S.; Günther S. Wiederaufbau in Deutschland: die Wohnungsbaupolitik in den Westzonen und der Bundesrepublik von 1945 – 1957 / Schulz Günther. – Düsseldorf: Droste, 1994. – 397 S.

У сучасній українській історичній науці дослідники, на жаль, довгий час не мали можливості займатися дослідженням теми відновлення СДПН після Другої світової війни. У першу чергу це було пов'язано з майже повною відсутністю джерел та літератури по даній темі в Україні і вкрай складним доступом до таких джерел та наукових праць за кордоном. Як відомо, тривала відірваність нашої країни від зовнішнього світу негативно позначилася на стані вітчизняних гуманітарних та соціальних наук. Існувало також багато інших перепон, які сформували доволі несприятливу обстановку для розвитку продуктивного та критичного мислення серед українських науковців. І тому багато важливих тем лишалися поза увагою суспільнознавчої науки України.

Але, незважаючи на це, все ж на сьогоднішній день можна відзначити зрушення у цій сфері. Як приклад одужання історичної науки у нашій країні можна вказати працю київського історика та експерта з питань сучасної німецької політики Андрія Юрійовича Мартинова «Соціал-демократична партія у політичній історії Німеччини ХХ століття»⁵³, у якій викладена вся історія партії від моменту заснування і до кінця ХХ століття і яка віддзеркалює оцінку з боку України політичного досвіду СДПН.

Близьким до теми даного дослідження є монографія українського історика Тетяни Георгіївни Купрій на тему: «Християнсько-демократичний союз: рання історія та вплив на формування політико-економічної системи Німеччини»⁵⁴, яка дозволяє провести паралель у розбудові партійних структур двох провідних партій німецького повоєнного суспільства – СДПН та ХДС та порівняти їх участь у державотворчих процесах країни.

---

⁵³ Мартинов А. Ю. Соціал-демократична партія у політичній історії Німеччини ХХ століття / Андрій Юрійович Мартинов. – Київ: Основні цінності, 2003. – 347 с.

⁵⁴ Купрій Т. Г. Християнсько-демократичний союз: рання історія та вплив на формування політико-економічної системи Німеччини / Тетяна Георгіївна Купрій. – К.: НАКККіМ, 2010. – 128 с.

Радянська історіографія, яка висвітлювала цей період діяльності Соціал-демократичної партії Німеччини представлена поодинокими публікаціями. Так, дослідженням становлення та розвитку партійної системи Німеччини, і зокрема вивченням історії СДПН, займався радянський дослідник Борис Сергійович Орлов. Цей вчений опублікував низку праць, які присвячені німецькій соціал-демократії і де ґрунтовно, у хронологічній послідовності, на базі джерел висвітлювалися різні аспекти історії німецької соціал-демократії. Особливий інтерес становить його робота під назвою «СДПН: ідейна боротьба навколо програмних засад 1945 – 1975 рр.»⁵⁵. У цій праці зроблено аналіз усіх програмних документів зазначеного періоду, які доповнюються власними судженнями та оцінками автора. Крім того, автор досить ґрунтовно викладає історію партії зазначеного періоду.

До категорії спеціальних праць, написаних в СРСР і присвячених історії СДПН, можна віднести роботу Л.Н.Бровко «Німецька соціал-демократія в роки фашистської диктатури (1933 – 1945 рр.)»⁵⁶, в якій дослідник описує один із найскладніших періодів в діяльності СДПН – роки фашистської диктатури, коли частина представників СДПН мусила емігрувати і продовжувати свою діяльність за кордоном, а частина мусила існувати напівлегально на території Німеччини і намагатися зберегти свою партійну структуру, напрацювання за минулі роки і протистояти розповсюдженню і діяльності нацистського режиму на території Німеччини.

До праць, у яких викладається політична історія Німеччини 1945 – 1949 років, можна віднести колективну монографію «СРСР, західні держави та німецьке питання (1945 – 1965 роки)»⁵⁷, в якій автори висвітлюють політику окупаційних держав на території післявоєнної Німеччини майже в

---

⁵⁵ Орлов Б. С. СДПН: идейная борьба вокруг программных установок. 1945 – 1975 гг. / Борис Сергеевич Орлов. – Москва: Наука, 1980. – 333 с.

⁵⁶ Бровко Л.Н. Германская социал-демократия в годы фашистской диктатуры 1933 – 1945 гг. / Л. Н. Бровко – М.: Наука, 1988. – 303 с.

⁵⁷ Галкин А. А. СССР, западные державы и германский вопрос (1945 – 1965 гг.) / А. А. Галкин, Д. Е. Мельников. – Москва: Наука, 1966. – 299 с.

усіх сферах життя суспільства. Оскільки СДПН була провідною партією післявоєнного часу, то її діяльність в праці висвітлюють в контексті політичного життя в країні. Ще однією працею, яка присвячена вивченню «німецького питання» та політики окупаційних властей є дослідження російських авторів Віскова С. І. та Кульбакіна В. Д.⁵⁸. Наукову цінність для нашого дослідження становить робота російських дослідників, присвячена вивченню причинно-наслідкового зв'язку розколу Німеччини в контексті висвітлення політичного життя в країні та політики держав-переможниць на окупованих територіях⁵⁹.

Серед публікацій пострадянських російських дослідників, присвячених історії післявоєнної Німеччини та, зокрема, соціал-демократії, можна виділити ряд наукових статей⁶⁰, які становлять для дисертаційного дослідження безпосередній інтерес і допомагають розкрити особливості політичного ландшафту на окупованих територіях Німеччини, в якому СДПН необхідно було відновлюватись і проводити свою діяльність.

---

⁵⁸ Вісков С.И. Союзники и «германский вопрос» 1945 – 1949 гг. / С. И. Вісков, В. Д. Кульбакин – М., 1990. – 354 с.

⁵⁹ Филлитов А. М. Германский вопрос: от раскола к объединению / Алексей Митрофанович Филлитов. – Москва: Международные отношения, 1993. – 240 с.

⁶⁰ Ахалкаци Д. С. Берлинский кризис 1948 г. в советско-американских отношениях / Д. С. Ахалкаци // США: экономика, политика, идеология. – 1991. – № 8; Кынин Г. П. Германский вопрос о взаимоотношениях СССР, США и Великобритании. 1944 – 1945 гг. Обзор документов / Г. П. Кынин. // Новая и новейшая история. – 1995, №1. – С. 105 – 132; Кынин Г. П. Антигитлеровская коалиция и послевоенное устройство Германии / Г. П. Кынин // Международная жизнь. – 1995. – № 8.; Наринский М. М. Берлинский кризис 1948 – 1949 гг. Новые документы из российских архивов / М. М. Наринский // Новая и новейшая история. – 1995. – № 3. Васильев В. А. История германского федерализма. / В. А. Васильев. // Новая и новейшая история. – 1998. – №3. – С. 27 – 50; Филитов А. М. СССР и германский вопрос 1941 – 1949. Док-ты из Архива внешней политики МИД России / А. М. Филитов // Новая и новейшая история. – 2000. – № 4; Рыкин В. С. Рецензия на: «СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг.: в 3-х томах. Т.2: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации» / В. С. Рыкин // Новая и новейшая история. 2004, №4. – С. 206.

Як бачимо з проведеного аналізу, найбільш обширною, менш політизованою і заангажованою за темою дисертаційного дослідження є західна історіографія, яка і склала домінуючу частину використаної літератури. Підвищений інтерес становлять праці західних фахівців тому, що відрізняються багатством архівної джерельної бази, об'єктивним висвітленням історичних подій, величезним обсягом фактичного матеріалу. Привертає велику увагу значна кількість праць істориків, політологів ФРН. Виходячи з ступеня накопичення фактичного матеріалу та його теоретичної обробки автором було розглянуто ключові проблеми формування партії, розуміння політичної, економічної ситуації у післявоєнній Німеччині, його специфіки.

Системний аналіз історіографії свідчить про недостатню дослідженість даної теми в Україні і про наявність великого спектру наукової літератури, присвяченої цій тематиці в Німеччині, а також дає змогу порівняти позиції провідних науковців, починаючи з 1960-х років і до початку XXI століття стосовно найбільш актуальних проблем відновлення СДПН після Другої світової війни.

1.2. Джерельна база дослідження

Дослідження історії відновлення та діяльності СДПН після Другої світової війни відбувалося за допомогою залучення широкого спектру джерел, які за своїм походженням, характером та змістом можна умовно поділити на кілька тематичних груп:

1. Офіційні документи та матеріали СДПН: протоколи партійних з'їздів, програмні документи, передвиборчі платформи партії тощо, – опубліковані також в окремих тематичних збірниках документів з історії СДПН.
2. Мемуари, виступи, доповіді і статті діячів СДПН та представників окупаційних властей.
3. Протоколи засідань та рішення Економічної та Парламентської рад.
4. Матеріали міжнародних конференцій держав-переможниць, накази та розпорядження окупаційних воєнних адміністрацій держав-переможниць.
5. Статистичні та довідкові видання.

1. Найбільш вагому частину джерельної бази дисертаційного дослідження склали опубліковані в Німеччині збірники документів та матеріалів, що стосуються відновлення, розвитку та діяльності СДПН в повоєнні роки, які підібрані укладачами за хронологічним або ж за тематичним принципами. Вони дозволяють проаналізувати програмні позиції та ідеологічні засади однієї із провідних у післявоєнний час партій Німеччини, а також проливають світло на діяльність політичних організацій в перші повоєнні роки.

Окрему групу офіційних джерел соціал-демократів, які вплинули на формування подальшої програмної позиції партії і формування у них бачення стосовно вирішення найактуальніших питань економічного та політичного життя в окупованій Німеччині, становлять документи, які були складені соціал-демократами, коли останні перебували ще в еміграції під час війни у

Лондоні, Празі, Парижі, так як саме в цей складний період вони займалися теоретичною розробкою своєї політичної та економічної лінії на майбутнє. Основними напрацюваннями, які мали суттєвий вплив на формування економічних концепцій соціал-демократів у 1945–1949 роках і вносили певні зміни у сталу програму СДПН, були «Празький маніфест 1934 року»⁶¹ та «Програма дій нової партії». Остання була укладена соціал-демократами, які перебували в еміграції у Великобританії і заснували там організацію «Союз німецьких соціалістичних організацій у Великобританії», який і займався розробкою програмної лінії СДПН на майбутнє⁶².

Одним із перших офіційних документів, який був укладений провідними партійними функціонерами ЦК СДПН для РЗО, був документ «Заклик від 15 червня 1945 року стосовно відновлення (реконструкції) організації»⁶³. Його мета і зміст полягала в тому, щоб закликати стомлений і зневірений Другою світовою війною німецький народ не впадати у відчай і активно проводити діяльність по знищенню залишків нацизму в німецькому суспільстві та відновленню політичного, економічного, соціального і культурного життя в країні.

Серед офіційних документів соціал-демократів після Другої світової війни є «Декларація про заснування Центрального об'єднаного фронту (блоку) антифашистських демократичних партій від 14 липня 1945 року»⁶⁴, у

⁶¹ Klotzbach K. Der Weg zur Staatspartei: Programmatik, praktische Politik und Organisation der deutschen Sozialdemokratie 1945 – 1965 / Kurt Klotzbach. – Bonn: Dietz, 1996. – S. 70

⁶² Klotzbach K. Der Weg zur Staatspartei... – S. 71.

⁶³ Dokument 162. Aufruf vom 15. Juni 1945 zum Neuaufbau der Organisation // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Band 3. Programmatik der deutschen Parteien. – Berlin: Dokumenten-Verlag Dr. Herbert Wendler&Go, 1963. – S. 1 – 4.

⁶⁴ Gründungs-Erklärung des zentralen Einheitsfront-Ausschusses vom 14. Juli 1945. Einheitsfront der antifaschistisch-demokratischen Parteien // Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949. Die Sitzungsprotokolle des zentralen Einheitsfront-Ausschusses. Quellenedition / Siegfried Suckut. – Köln: Wissenschaft und Politik, 1986. – S. 58 – 59.

якій викладено інформацію стосовно складу даного блоку, в якому перебувала і СДПН, а також основних завдань останнього на найближчий час в повоєнній Німеччині.

Окрему групу офіційних джерел становлять протоколи партійних з'їздів СДПН після закінчення Другої світової війни. Вони детально дають можливість прослідкувати процес обговорення та прийняття важливих рішень, які стосувалися не лише вузького кола партійних питань, а нерідко і долі Німеччини в цілому. Дискусії, які відображені в протоколах, дають уявлення і розуміння процесу вироблення єдиної партійної політичної лінії і розкривають внутрішні партійні суперечності між окремими групами чи провідними діячами СДПН.

Протокол першого повоєнного з'їзду СДПН в Ганновері від 9 – 11 травня 1946 вміщує у собі інформацію стосовно бурхливих дискусій, які точилися між членами відновленої СДПН стосовно більшості актуальних у повоєнний період політичних, економічних, соціальних, культурних питань. Також цей документ відображав позицію провідних партійних функціонерів СДПН стосовно політики, яку проводили держави-переможниці на окупованих територіях Німеччини⁶⁵.

По завершенню Ганноверського з'їзду партії було сформовано один із перших офіційних документів соціал-демократів післявоєнного часу – «Політичні установки від травня 1946 року»⁶⁶. Цей документ чітко відображав бачення соціал-демократами політичного, економічного, соціального розвитку Німеччини на найближчі роки. У кінці документу вміщується заклик до якнайшвидшого втілення прийнятих положень в життя.

---

⁶⁵ Protokoll der Verhandlungen des Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9. bis 11. Mai 1946 in Hannover. – Hamburg: J.H.W. Dietz Nachf. GmbH, 1947. – 205 S.

⁶⁶ Dokument 166. Politische Leitsätze vom Mai 1946. // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Band 3. – S. 17–23.

Наступний протокол партійного з'їзду від 29 червня по 2 липня 1947 року в Нюрнберзі⁶⁷ відображав позицію соціал-демократів стосовно більшості болючих питань політичного та економічного розвитку Німеччини, зокрема, щодо економічного об'єднання двох окупаційних зон в одну – Бізонію з 1 січня 1947 року, а також виклав бурхливу дискусію стосовно надання Західній Німеччині фінансової допомоги з боку США згідно плану Маршалла 1947 року.

По завершенню другого партійного з'їзду соціал-демократів в Нюрнберзі було укладено документ під назвою «Провідні напрями побудови Німецької республіки»⁶⁸, у якому викладалися основні принципи соціал-демократів щодо відбудови політичного та економічного життя у країні, а також бачення СДПН стосовно майбутньої конституції країни.

Матеріали третього повоєнного з'їзду СДПН у Дюссельдорфі від 11 – 14 вересня 1948 року⁶⁹ відображали дискусії, що точилися серед членів партійного зібрання стосовно важливих політичних кроків, проведених в країні в 1947–1948 роках: аналіз участі СДПН у діяльності представницького установчого органу – Економічної ради, проведення грошової реформи у західних зонах та позицію провідних членів СДПН стосовно даного питання, а також дискусії щодо утворення та діяльності німецького представницького політичного органу – Парламентської ради та ролі соціал-демократів у даному органі й у формуванні Основного закону країни.

---

⁶⁷ Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 29. Juni bis 2. Juli 1947 in Nürnberg. – Hamburg: Auerdruck GmbH, 1947. – 240 S.

⁶⁸ Dokument 168. Richtlinien für den Aufbau der Deutschen Republik. // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Band 3. – S. 31–34.

⁶⁹ Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 11. bis 14. September 1948 in Düsseldorf. – Hamburg: J.H.W. Dietz Nachf. GmbH, 1949. – 237 S.

Значну кількість важливих документальних матеріалів взято з опублікованих багатотомних фундаментальних збірників,⁷⁰ які дозволяють прослідкувати еволюцію політичного, економічного та ідейно-духовного розвитку Німеччини, внутрішніх і зовнішніх чинників впливу на політику правлячих кіл протягом кількох десятиліть. Означені збірники документів цінні також тим, що дають багато статистичного матеріалу економічного і партійно-політичного характеру.

Детальним, структурованим і вагомим для висвітлення теми дисертаційного дослідження виявився багатотомний документальний збірник Віллі Альбрехта «Курт Шумахер та Еріх Олленхауер 1946 – 1963: протоколи засідань вищих органів». Загалом все видання охоплює період реконструкції СДПН, утворення ФРН та період опозиційної діяльності СДПН на федеральному рівні. Перший том збірника, який охоплює 1946 – 1948 роки, дає можливість дисертанту дослідити проблеми реконструкції СДПН в трьох західних окупаційних зонах після затяжних 12 років негального існування в роки нацистської диктатури, показує спроби встановлення та підтримки зв'язків із соціал-демократами в РЗО до моменту утворення СЄПН, а також надає документальні свідчення того, що СДПН у цей час намагалася

---

⁷⁰ Dokumente der deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart / Hg. Dr. Johannes Hohlfeld. VI Band: Deutschland nach dem Zusammenbruch 1945 – Berlin und München: Dokumenten-Verlag Dr. Herbert Wendler & Go, 1952; Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945: Programmatik der deutschen Parteien. Band II / Hg. Dr. Ossip K. Flechthein. – Berlin: Verlag Herbert Wendler & Co, 1963; Die Gründung der Bundesrepublik Deutschland: Jahre der Entscheidung 1945 – 1949. Texte und Dokumente. – Hannover: Buchdruckwerkstätten Hannover CmbH, 1989; Westdeutschland 1945 – 1950. Der Aufbau von Verfassungs- und Verwaltungseinrichtungen über den Ländern der drei westlichen Besatzungszonen. Teil II. Bearbeitet W. Vogel. – Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1956; Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949. Die Sitzungsprotokolle des zentralen Einheitsfront-Ausschusses. Quellenedition / Siegfried Suckut. – Köln: Wissenschaft und Politik, 1986.

заручитися підтримкою партій лівого, соціал-реформістського спрямування в інших країнах світу⁷¹.

Збірником документів іншого роду, який віддзеркалює еволюцію програмних засад СДПН, є видання за редакцією Дітера Дове і Курта Клотцбаха «Програмні документи німецької соціал-демократії»⁷². Цей збірник вміщує в собі документи різного характеру: програми партії, резолюції, статuti та інше, що охоплюють період з 1848 по 1975 роки. Що стосується досліджуваного нами періоду, то цей збірник подає два важливих документи: «Курт Шумахер: Політична директива для СДПН у їхньому співвідношенні до інших політичних факторів, 1945» та «Рішення культурно-політичної конференції у Цігенхайні, 1947».

Своєрідний ілюстрований документальний путівник з історії СДПН досліджуваного нами періоду становить збірник «Соціал-демократія у Німеччині 1863 – 1988: свобода, справедливість, солідарність»⁷³. Тут коротко викладені результати всіх партійних з'їздів, статистичні дані по виборах як у західних областях Німеччини, так і у східних.

Ще одним збірником програмних документів СДПН є публікація за редакцією Данієли Мюнкель «Свобода, справедливість і солідарність». Історія програм Соціал-демократичної партії Німеччини»⁷⁴. Цей збірник вміщує всі програми партії від 1863 і до 1989 років. Для нас особливий інтерес в цьому збірнику складає документ «Маніфестація СДПН, 1946». Він

⁷¹ Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer 1946 bis 1963. Sitzungsprotokolle der Spitzengremien / Hrsg. und bearb. von Willy Albrecht. Bd. 1. 1946 bis 1948. – Bonn: Dietz, 1999. – CXXX+555 S.

⁷² Programmatische Dokumenten der deutschen Sozialdemokratie. / Hg. Dieter Dowe und Kurt Klotzbach. – Berlin/Bonn: Verlag J. H. W. Dietz Nachf., 1984. – 500 S.

⁷³ Sozialdemokratie in Deutschland 1863 – 1988 für Freiheit, Gerechtigkeit und Solidarität: Bilddokumentation zur Geschichte der SPD / Eduard Heußen. – Coburg: Druckhaus, 1990. – 120 S.

⁷⁴ Freiheit, Gerechtigkeit und Solidarität. Die Programmgeschichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands / Daniela Münkkel – Berlin: Vorwärts buch, 2007. – 435 S.

присвячений опису подій під час першого післявоєнного з'їзду партії з 9 по 11 травня в Ганновері, під час якого відбувся мітинг з нагоди обговорення нових тенденцій соціал-демократів у веденні політики у післявоєнний час.

Комплексний аналіз цих опублікованих партійних документів дає можливість відтворити процес відновлення партійних організацій на території усіх чотирьох окупаційних зон Німеччини, прослідкувати формування ідейно-програмної лінії СДПН після Другої світової війни та проаналізувати дискусії, які точилися між партійними функціонерами та рядовими членами партії стосовно більшості важливих питань внутрішньої політики в Німеччині.

2. Важливу групу джерел становлять офіційні виступи та промови провідних партійних функціонерів СДПН з різних суспільно-політичних питань, які в подальшому накладали відбиток на формування програмної лінії партії на майбутнє. Серед таких документів одним із перших в часі (6 грудня 1942 рік) є виступ Еріха Олленхауера – лідера соціал-демократів в еміграції в Лондоні, у якому він сформулював свої погляди стосовно можливостей та завдань єдиної соціалістичної партій Німеччини та, зокрема, майбутньої реорганізації економіки країни⁷⁵, які пізніше розширив, доповнив і представив у вигляді тез «Основні програмні лінії німецької соціал-демократії» під час виступу серед партійних функціонерів у листопаді 1945 року⁷⁶.

Найбільш популярними і регулярними були офіційні виступи лідера західних соціал-демократів Курта Шумахера, адже саме за його ініціативи та сценарієм вибудовувалася тактика та програма дій СДПН у західних окупаційних зонах. Перша промова під назвою «Ми не втрачаємо надії» була

---

⁷⁵ Möglichkeiten und Aufgaben einer geeinten sozialistischen Partei in Deutschland, Grundgedanken, eines Referates von Erich Ollenhauer in einer Mitgliederversammlung der «Union» in London 1942. // Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie / Hg. Dieter Dowe und Kurt Klotzbach. – Berlin/Bonn: J.H.W. Dietz Nachf., 1984. – S. 239.

⁷⁶ Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie... – S. 247 – 248.

проголошена ще 6 травня 1945 року перед партійними функціонерами в Ганновері⁷⁷ і мала характер заклику до боротьби проти залишків нацизму в німецькому суспільстві та пропагувала єдність соціал-демократії на усіх окупованих територіях за будь-яких умов.

Одним із найболючиших питань для повоєнної Німеччини була реорганізація економіки і вибір шляхів її розвитку на подальше майбутнє. СДПН як одна із провідних партій німецького суспільства неодноразово намагалася відстояти свою позицію і свої погляди у даному питанні, що знаходило в першу чергу відображення у промовах партійних лідерів та активістів партії, спеціалістів з економічних питань під час публічних виступів на конференціях, з'їздах партій та інших зібраннях.

Однією з таких була промова Шумахера перед партійними функціонерами на конференції у Веннінгсені 5 – 6 жовтня 1945 року, в якій він закликав до кількісного розширення партії за рахунок середніх прошарків населення⁷⁸, а також проголосив перед однопартійцями доповідь під назвою «Тези до проекту економічної програми»⁷⁹. У ній Шумахер розглядав процес «націоналізації» як невід'ємну складову налагодження економічного життя в повоєнній Німеччині.

Промова, у якій звучав заклик до згуртування усіх соціал-демократів у післявоєнний час та до заснування партії заново у всіх землях Німеччини,

---

⁷⁷ Kurt Schumacher und der «Neubau» der deutschen Sozialdemokratie nach 1945. Referate und Podiumsdiskussion eines Kolloquiums des Gesprächskreises Geschichte der Friedrich–Ebert–Stiftung im Bonn am 12./13. Oktober 1995. / Hg. Dieter Dowe. – Bonn: Forschungsinstitut der Friedrich–Ebert–Stiftung, 1996.

⁷⁸ Schumacher K. Programmatiscbe Erklärungen vom 5. Oktober 1945 // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. 9 Bd. [West] Berlin, 1963 – 1971, Bd. 3, T.2, S. 4 – 5.

⁷⁹ Dokument 164. Leitsätze zum Wirtschaftsprogramm-Entwurf Dr. Kurt Schumachers von 1945. // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Band 3. – S. 9 – 13.

була проголошена в Кілі 27 жовтня 1945 року⁸⁰. У ній лідер наголошував на тому, що робітники мали становити опору партії, а соціалізація ключових галузей промисловості має бути одним із основних заходів в сфері повоєнної економіки в найближчий час⁸¹.

У ході першого повоєнного з'їзду СДПН у Ганновері (травень 1946 року) Куртом Шумахером було сформовано «Основні цілі та програмні засади СДПН»⁸², які і лягли в основу передвиборчих гасел та програми СДПН.

Інформативно значущими для дисертаційного дослідження були доповіді провідних економістів із лав СДПН, кожен з яких намагався запропонувати свій план розвитку повоєнної економіки. Провідний економіст Німеччини в західних зонах В. Агарц виступив на першому з'їзді із доповіддю «Соціалістична економічна політика»⁸³, у якій викладалося його бачення реорганізації та перебудови економічного життя у Німеччині.

Під час третього партійного з'їзду із доповіддю «Соціалістична економічна політика»⁸⁴ виступив міністр економіки Баварії Р. Цорн, у якій він критикував «планування економіки» як єдину і беззаперечну перспективу розвитку економіки у повоєнний час. Свої бачення шляхів розвитку економіки Німеччини під час цього з'їзду виклав у доповіді «Основи соціал-демократичної політики» також Х. Файта (міністр економіки землі

⁸⁰ Schumacher K. Was wollen die Sozialdemokraten? Neuaufbau nicht Wiederaufbau: Rede, gehalten in Kiel 27. Oktober 1945 // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Bd. 3. – S. 64 – 97.

⁸¹ Schumacher K. Was wollen die Sozialdemokraten? Neuaufbau nicht Wiederaufbau: Rede, gehalten in Kiel 27. Oktober 1945 – S. 67 – 68.

⁸² Dokument №18. Forderungen und Ziele der Sozialdemokratische Partei Deutschlands, Mai 1946. // Dokumente der Deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart. Band VI. Deutschland nach dem Zusammenbruch 1945. – Berlin und München: Vertrieb amtlicher Veröffentlichungen Giersch & Co K.G., 1952 – S. 120.

⁸³ Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9. bis 11. Mai 1946 in Hannover. – Hamburg, 1947. – S. 57.

⁸⁴ Ibid.

Вюртмберг-Гогенцоллерн). У ній він відстоював ідеї планово-економічного підходу у веденні економіки.

Характер цих документів змушує нас підходити до них з певною обережністю, оскільки оцінити значення кожного з цих джерел можна лише на основі критичного зваженого підходу, шляхом їхньої інтерпретації у історичному контексті.

Окрему групу джерел становлять мемуари провідних політиків того часу та членів СДПН. Специфічність цих джерел полягає у тому, що вони у більшій мірі мають суб'єктивний характер, але саме ці документи дозволяють дослідникам побачити із середини ті події, що відбувалися у внутрішньопартійному житті.

Так як Курт Шумахер не залишив по собі мемуарів, для нас одними із найбільш вагомих спогадів тогочасних політиків були мемуари лідера християнських демократів Конрада Аденауера⁸⁵, тому що вони доносять цінну інформацію про головного суперника СДПН на політичній арені. Аденауер висвітлював у своїх мемуарах у хронологічній та тематичній послідовності післявоєнну історію Німеччини та становлення ХДС як партії, яку він очолював, і у більшості питань проводив паралелі з СДПН. Так як СДПН була головною конкуруючою партією до ХДС, то відносини у них розвивалися у дусі протиборства як між самими членами партій, так і між їх лідерами, що обумовлювалося різними концепціями розвитку, різним баченням політики та особистими амбіціями лідерів обох партій, які прагнули відігравати лідируючу роль у суспільстві. Аденауер не хотів поступатися лідерством Шумахеру, дружби і співпраці між ними не склалося; тому крім суперництва, на думку Аденауера, їм нічого не залишалося. Аденауер розумів й те, і неодноразово про це писав у своїх мемуарах, що перемогти таку впливову політичну силу як СДПН буде вкрай важко, тому крім критики їхньої застарілої програми і тактики дій, на думку

---

⁸⁵ Аденауэр К. Воспоминания (пер.с нем.). Вып.1 1945 – 1953. / Конрад Аденауэр. – М.: Прогресс, 1966. – 286 с.

Аденауера, потрібно було запропонувати суспільству альтернативний, більш рішучий та дієвий шлях розвитку німецького повоєнного суспільства і лише тоді ХДС зможе розраховувати на перемогу і на місце лідируючої партії в німецькому суспільстві.

Свою оцінку ситуації в середовищі соціал-демократів та їх активності в перші повоєнні роки давав у своїх мемуарах провідний німецький політик, соціал-демократ, голова Соціал-демократичної партії Німеччини в 1964 – 1987 рр., майбутній федеральний канцлер (1969 – 1974 рр.) Віллі Брандт⁸⁶. Він достатньо критично ставився до діяльності своїх однопартійців у повоєнні роки і визнавав той факт, що у їх твердженнях і політиці були прогалини, помилки, але віддавав належне усім тим позитивним перетворенням в країні, які відбулися за їх безпосередньої участі та підтримки: налагодження політичного життя в країні, участь у розробці програми нового економічного розвитку в Економічній раді та великий теоретичний внесок у розробку Основного закону країни.

Одним із батьків Основного закону по праву вважають члена СДПН, провідного німецького спеціаліста з конституційного права Карло Шміда, який брав безпосередню участь у розробці більшості положень майбутньої конституції Німеччини. Він після довготривалих дискусій та засідань в Парламентській раді виклав свої враження від цього процесу у поетичному творі «Парламентська елегія»⁸⁷. Також він залишив по собі спогади, в яких виклав своє бачення основних цілей та завдань післявоєнної соціал-демократії, приділяючи особливу своїй участі у розробці майбутньої

---

⁸⁶ Брандт В. Демократический социализм. / В. Брандт. – М. : Республика, 1992. – 447 с.; Брандт В. Воспоминания / В. Брандт. – М., 1991. – 527 с.

⁸⁷ Straetling E. Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949 mit der «Parlamentarischen Elegie» von Carlo Schmid / Erich Straetling. – Pfullingen: Verlag Günter Neske, 1989. – 365 S.

конституції Німеччини та перебігу конституційного процесу у Парламентській Раді⁸⁸.

Проаналізувавши мемуарну спадщину, яка була використана в дисертаційному дослідженні, дисертантка дійшла висновку про те, що автори мемуарів подають у своїх працях цінну інформацію до теми дослідження і дають власну оцінку тому, що відбувалося навколо них, що певною мірою надає цим джерелам суб'єктивного забарвлення. Тому до цієї групи джерел потрібно підходити досить критично, особливо, що стосується мемуарів головного опозиційного до СДПН політика Конрада Аденауера. Проте все ж неможливо провести неупереджений і всебічний аналіз проблеми повоєнного відновлення партії без цих джерел, тому що вони надають не тільки дуже цікавий і неповторний фактичний матеріал, але й демонструють яскраве персональне усвідомлення суспільних процесів.

3. У ході проведення дисертаційного дослідження були використані матеріали і документи, що відображають діяльність Економічної і Парламентської рад,⁸⁹ частина з яких вперше аналізується у вітчизняній історичній науці. Аналіз цих документів показує, яку питому вагу і політичний вплив мали делегати від СДПН у цих своєрідних протопарламентах у вигляді Економічної та Парламентської рад, а також висвітлюють їхні пропозиції, які вони вносили стосовно реформування економічного життя в Німеччині та вироблення Основного закону країни.

⁸⁸ Schmid C. *Weg und Ziel der Sozialdemokratie* // Schmid C. *Politik als geistige Aufgabe*. – Bern u. a., 1975. – 294 S.

⁸⁹ *Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949. Akten und Protokolle. Bd. I. Vorgeschichte*. – Boppard am Rhein, 1975; *Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949. Akten und Protokolle, Band 2: Der Verfassungskonvent auf Herrenchiemsee*. Herausgegeben von: Deutscher Bundestag und Bundesarchiv / Peter Bucher – Boppard am Rhein, 1981; *Parlamentarischer Rat // Westdeutschland 1945 – 1950. Der Aufbau von Verfassungs- und Verwaltungseinrichtungen über den Ländern der drei westlichen Besatzungssonen. Teil I. Bearbeitet W. Vogel*. – Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1956. – S. 102–103; *Tondokumente zur Zeitgeschichte. Parlamentarischer Rat. 1948 – 1949*. – Frankfurt am Main: Herausgegeben vom Deutschen Rundfunkarchiv, 1987. – 127 S.

Основною опозиційною партією до СДПН у діяльності як Економічної, так і Парламентської рад були християнські демократи, які після утворення своєї партії відразу по закінченню війни стали достатньо популярною серед німецького населення політичною силою і до того ж заручилися підтримкою окупаційних властей західних зон, що і дозволило їм у подальшому стати правлячою партією у німецькому суспільстві. Цілком логічно, що СДПН у більшості питань, які вирішувалися на засіданнях рад і в подальшому впроваджувалися в життя в німецькому суспільстві, займала по відношенню до ХДС/ХСС опозиційну позицію. Так, напрямок економічного розвитку та реформування на території західних окупаційних зон, запропонований Л. Ерхардом (ХДС) неодноразово наштовхувався на супротив СДПН. І цьому є документальне підтвердження від 11 листопада 1949 року⁹⁰.

Одну із важливих груп документів, які передували утворенню та діяльності своєрідного німецького протопарламенту – Парламентської ради, становлять так звані «Лондонські рекомендації» від 7 червня 1948 року⁹¹, які були оголошені після проведення Лондонської конференції шести держав: США, Великої Британії, Франції, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу. В них держави-учасниці зобов'язували військових губернаторів уповноважити німецьких прем'єр-міністрів зібрати Установчі збори і давали певні рекомендації стосовно того, як має бути облаштоване політичне життя в Німеччині.

Наступною важливою групою документів, які передували утворенню Парламентської ради, були «Франкфуртські документи»⁹², були прийняті

---

⁹⁰ Dok. 3 Kritik des Wirtschaftsdirektors Ludwig Erhard an den Gewerkschaften in einer Rundfunkansprache am 11. November 1949 // Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Analyse und Dokumentation in Text, Bild und Ton. Bd II: Das Entscheidungsjahr 1948. – Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1980. – S. 287.

⁹¹ http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

⁹² Dok. 2 Die Frankfurter Dokumente vom 1. Juli 1948. // Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Analyse und Dokumentation in Text, Bild und Ton.

прем'єр-міністрами земель та мерами міст-держав Гамбурга та Бремена 1 липня 1948 року у Франкфурті-на-Майні. Вони мали визначати на найближче майбутнє розвиток політичного життя країни⁹³. Під час зустрічі у Кобленці було укладено документ «Кобленцські рішення» від 10 липня 1948 року⁹⁴, у якому прем'єр-міністри остаточно погоджували Франкфуртські документи та відкидали ідею створення західнонімецької держави під повною опікою окупаційних властей.

Одним з цінних джерел для вивчення ролі СДПН у виробленні Основного закону є сам конституційний державний акт ФРН⁹⁵, який дозволяє не лише детально вивчити передумови та хід створення конституції, але й дослідити вплив соціал-демократів на державотворчі процеси в повоєнній Німеччині.

4. До категорії документів офіційного походження, які були використані в роботі, відносяться спільні для держав-переможниць матеріали, укладені на міжнародних конференціях⁹⁶ та їх рішення, які

Bd II: Das Entscheidungsjahr 1948. – Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1980. – S.100;

⁹³ Der Parlamentarische Rat 1948- 1949. Akten und Protokolle. Bd. I. Vorgeschichte. – Boppard am Rhein, 1975. – S.22.

⁹⁴ Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949... – S. 12.

⁹⁵ Конституция Федеративной республики Германии // Конституции зарубежных государств. – М., 2003.

⁹⁶ Тегеран – Ялта – Потсдам: Сборник документов. / Сост.: Ш.П. Санакоев, Б.Л. Цыбулевский. – 2-е изд. – М.: Международные отношения, 1970. [Нежим доступу: <http://grachev62.narod.ru/stalin/confer/content.htm>]; Potsdam 1945. Quellen zur Konferenz der «Grossen Drei» –München, 1963; Dokument № 2 Die Übernahme Regierungsgewalt durch die Alliierten in Deutschland // Dokumente der deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart / Hg. Dr. Johannes Hohlfeld. VI Band: Deutschland nach dem Zusammenbruch 1945 – Berlin und München: Dokumenten-Verlag Dr. Herbert Wendler & Go, 1952; Советский Союз на международных конференциях периода Великой отечественной войны, 1941 – 1945 гг.: Сб. док-тов. Т.6. Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трёх союзных держав СССР, США и Великобритании (17 июля – 2 августа 1945 г.) – М., 1984. – С. 5 – 32, 430 – 440, 443, 450 –459, 461 – 462.

врегулювали становище та розвиток Німеччини після закінчення воєнних дій. Детальний аналіз документів, прийнятих в ході проведення таких міжнародних конференцій як Ялтинська та Потсдамська, дозволяє зрозуміти реалії політичного, економічного становища переможеної Німеччини, основну мету, завдання та пріоритети політики держав-переможниць. Окремими офіційними документами є також рішення та накази військових адміністрацій окупаційних держав стосовно своїх зон, які особливо цінні для вивчення практики окупаційної політики, і зокрема стосовно діяльності СДПН, у різних окупаційних зонах⁹⁷.

Аналізуючи та порівнюючи офіційні документи військових адміністрацій різних зон, слід відмітити тенденцію до відновлення політичного життя в Німеччині різними шляхами та різними темпами, що у підсумку наклало свій відбиток на відновлення партійних осередків СДПН у різних окупаційних зонах. Так, відновлення політичного життя на офіційному рівні почалося з Радянської зони окупації після надання її керівництвом офіційного на те дозволу від 10 червня 1945 року⁹⁸. РВАН прагнула перехопити ініціативу у відбудові політичного ландшафту в країні під своїм жорстким контролем. Адміністрація американської та британської окупаційних зон надали такий дозвіл лише восени 1945 року, а французька ще двома місяцями пізніше.

Одним із джерел, які можна віднести до цієї групи, є промова держсекретаря США Джорджа К. Маршалла в Гарвардському університеті

---

⁹⁷ Deutschland unter den Besatzungsmächten 1945 – 1949. Seine Geschichte in Texte, Bildern und Dokumenten. – München, 1967. – S. 348; Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945: Programmatik der deutschen Parteien. Band II / Hg. Dr. Ossip K. Flechtheim. – Berlin: Verlag Herbert Wendler & Co, 1963. – 420 S.

⁹⁸ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг.: в 3-х томах. Т.2: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации. – М.: Международные отношения, 2000. – С. 26.

від 5 червня 1947 року⁹⁹, основна ідея якої полягала у наданні допомоги європейським країнам, які постраждали під час Другої світової війни, і в якій Німеччині було приділено окрему увагу.

Важливим і цінним зібранням документів для дисертаційного дослідження став тритомник, який складається з до того мало доступних і практично невідомих широкому загалу документів із колишніх радянських архівів «СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг.: в 3-х томах. Т.2: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации»¹⁰⁰. У другому томі цього збірника, за підрахунками російського дослідника В.Рикіна, було опубліковано близько 500 архівних документів, більшість з яких мали гриф «секретно» або «надзвичайно секретно», оскільки це були донесення агентурної розвідки¹⁰¹. Звіти, доповіді вищого радянського військового командування, опубліковані у цьому збірнику вперше, надають змогу зрозуміти справжні цілі і зміст політики СРСР стосовно окупованої Німеччини. Документальні матеріали збірника проливають світло на багато маловідомих сторін процесу відновлення та становлення партійно-політичного життя у РЗО, і зокрема на відновлення, діяльність та подальшу долю СДПН під кутом зору радянсько-німецьких відносин та стосунків СРСР з колишніми союзниками по антигітлерівській коаліції. Цей збірник документів є добре структурованим і достатньо інформативним, він детально висвітлює історію партії в повоєнний період, її кількісний та соціальний склад, участь у виборах, популярність серед населення.

---

⁹⁹ Dokument 17. Rede des amerikanischen Außenministers George C. Marshall in der Harvard-Universität, 5.6.1947. Die Gründung der Bundesrepublik Deutschland: Jahre der Entscheidung 1945 – 1949. Texte und Dokumente. – Hannover: Buchdruckwerkstätten Hannover GmbH, 1989. S. 65 – 66.

¹⁰⁰ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг.: в 3-х томах. Т.2: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации. – М.: Международные отношения, 2000. – 879 с.

¹⁰¹ Рыкин В.С. Рецензия на: «СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг.: в 3-х томах. Т.2: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации» // Новая и новейшая история. 2004, №4. – С. 206.

5. Статистичний і довідковий матеріал, який відрізняється від інших джерел високою достовірністю, докладністю і точністю, дозволяє дослідити маловивчені процеси, що не знайшли свого відображення в інших джерелах, і таким чином заповнити певні фактичні прогалини¹⁰². Одним із найбільш детальних збірників статистичного характеру по історії Соціал-демократичної партії Німеччини є «Партійний Довідник (Партії Німеччини 1945 – 1980 рр.)». Це ґрунтовна праця, у якій в деталях висвітлено історію СДПН вище зазначеного періоду. У роботі показано еволюцію програмних засад партії, наведено досить цікаві статистичні дані, які характеризують динаміку розвитку кількісного складу партії, його соціальної, професійної та гендерної структури в різних землях, відображаються результати виборів різного рівня, наводиться інформація про всі партійні з'їзди і засідання, дебати і дискусії, про пресу партії і її зміст і таке інше¹⁰³. Новітнім збірником довідкового характеру стосовно політичних партій Німеччини є «Довідник німецьких партій», у якому подані сучасні статистичні дані стосовно кількості членів СДПН у досліджуваній нами період, результати виборів різних рівнів, у яких брала участь СДПН, а також історія партії від її витоків і до 2005 року¹⁰⁴. «Політичні партії Західної Європи (Історія – Програми – Практика)» – це історичний довідник політичних партій Західної Європи, в якому акцент зроблено на тому, що партійна система Німеччини серед інших країн виділяється своєю стабільністю. Належне місце було приділено висвітленню історії Соціал-демократичної партії Німеччини, наведені важливі статистичні дані стосовно партії в післявоєнний період і до кінця 70-х років, докладно висвітлено зміну кількості членів партії у вище зазначений

¹⁰² Die westdeutschen Parteien 1945 – 1965. Ein Handbuch. – Berlin: Dietz, 1966; Handbuch politischer Institutionen und Organisationen 1945 – 1949. Düsseldorf: Droste, 1983. – 474 S.

¹⁰³ Stöss R. Parteien Handbuch (Die Parteien der Bundesrepublik Deutschland 1945 – 1980). Band 2 (FDP – WAV) / Richard Stöss. – Opladen – Darmstadt, 1984.

¹⁰⁴ Handbuch der deutschen Partei / Frank Decker, Viola Neu. – Wiesbaden, 2007;

період і розподіл їх за професійною складовою¹⁰⁵. У дисертаційному дослідженні також було використано збірник по Радянській зоні окупації з детальним статистичним матеріалом, який стосується кількісного складу партії, професійного та гендерного розподілу¹⁰⁶. Джерелом довідкового характеру є біографічні відомості про провідних членів СДПН та політичних діячів, які згадуються в дисертаційному дослідженні. Наведення цих даних дає можливість детальніше розуміти хто саме становив основу соціального складу партії, їх професійний розподіл¹⁰⁷.

Важливу та цінну інформацію для дисертаційного дослідження становлять інтернет-ресурси, які вміщують у вільному доступі важливі джерела з історії повоєнної СДПН. Безпосередній інтерес для дисертаційного дослідження складає офіційний сайт партії¹⁰⁸, на якому доволі детально висвітлений історичний шлях партії, подані короткі біографічні відомості провідних діячів партії, викладені програми партій за різні роки та їх короткий аналіз, дані по виборах та інша цінна інформація для нашого дослідження. Важливу інформацію для дослідження було використано із сайту Парламентської Ради¹⁰⁹, у тому числі і звукові документи. Сайт, присвячений 50-річчю ФРН¹¹⁰, який вміщує інформацію стосовно відродження території Німеччини після Другої світової війни та політики окупаційних держав. Цінну інформацію стосовно історії формування Основного закону країни 1949 року отримано на федеральному сайті

¹⁰⁵ Die politischen Partei in Westeuropa(Geschichte – Programm – Praxis) Ein Handbuch / Joachim Raschte – Hamburg, 1978.

¹⁰⁶ SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien, gesellschaftliche Organisationen und ihre Führungskräfte in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands 1945 – 1949/ Hg. Martin Broszat, Hermann Weber. – München: Oldenbourg, 1993. – 1090 S.

¹⁰⁷ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг.: в 3-х томах. Т.2: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации. – М.: Международные отношения, 2000. – С. 829 – 874.

¹⁰⁸ Режим доступу: <http://www.sdp.de>

¹⁰⁹ Режим доступу: <http://www.parlamentarischerrat.de>

¹¹⁰ Режим доступу: <http://www.50JahreDeutschland.de>

громадської освіти¹¹¹ та на сайті провінційного архіву адміністрації землі Райнланд-Пфальц¹¹². Сайт фонду імені Конрада Аденауера¹¹³ дозволяв отримувати інформацію про утворення та діяльність головної опозиційної для СДПН партії на території Німеччини і про погляди провідного політика того часу на відбудову та подальше ведення політичного та економічного життя в країні.

Отже, тільки системне використання усієї множини різноманітних джерел дозволило зібрати достатньо репрезентативний та достовірний фактичний матеріал, аргументовано підійти до висвітлення поставленої проблеми, простежити внесок провідної партії німецького суспільства – СДПН у державотворчі процеси післявоєнної Німеччини. Все це загалом надає можливість вирішити основні завдання дослідження, результати якого можуть бути використані для подальшого глибшого вивчення цієї проблематики.

---

¹¹¹ Режим доступу: <http://www.bpb.de>

¹¹² Режим доступу: <http://www.landeshauptarchiv.de>

¹¹³ Режим доступу: <http://www.KAS.de>

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНА ВІДБУДОВА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ НІМЕЧЧИНИ У СХІДНІЙ ТА ЗАХІДНИХ ОКУПАЦІЙНИХ ЗОНАХ

2.1. Структурне та організаційне відновлення СДПН (травень 1945 – квітень 1946 року)

Після закінчення Другої світової війни геополітична ситуація у світі суттєво змінилася. Німеччина зазнала поразки у війні і в її історії почався новий етап розвитку. Післявоєнне відновлення Німеччини було частиною загальноєвропейського й світового процесу мирного врегулювання.

Внутрішнє становище країни було вкрай тяжким. Значна частина індустрії, міста й транспортні сполучення були зруйновані. Матеріальні збитки були надзвичайно великими. Об'єм промислового виробництва становив у кінці війни лише 15% довоєнного рівня. Постраждали більше 1700 міст, 70 тис. сіл, 32 тис. промислових районів і 127 тис. навчальних закладів. Значна частина міст були майже повністю зруйновані¹¹⁴. Усі питання по відновленню країни потребували нагального вирішення.

Вперше обговорення шляхів вирішення німецького питання постало ще на Тегеранській конференції з 28 листопада по 1 грудня 1943 року. У відповідності з рішеннями Ялтинської конференції держави-переможниці зобов'язувалися створити в переможених країнах органи влади з участю всіх демократичних суспільно-політичних сил¹¹⁵, проте в поняття свободи й демократії вони вносили свій зміст, свої уявлення й зразки¹¹⁶. У директивах

---

¹¹⁴ Günther S. Wiederaufbau in Deutschland: die Wohnungsbaupolitik in den Westzonen und der Bundesrepublik von 1945 – 1957 / Schulz Günther. – Düsseldorf: Droste, 1994. – S. 15.

¹¹⁵ Тегеран – Ялта – Потсдам: Сборник документов / Сост.: Ш.П. Санакоев, Б.Л. Цыбулевский. – 2-е изд. – М.: Международные отношения, 1970. – С. 186.

¹¹⁶ Артемов В. А. Германия в период исторических решений: становление политической системы ФРГ в 1945 – 1947 / В. А. Артемов. // Нестор. Историко-культурные исследования. Альманах. – 1994. – №3. – С. 192.

уряду США наголошувалося про підготовку в майбутньому відновлення німецького політичного життя на демократичній основі¹¹⁷. Кожна з держав-окупантів ідеал державного устрою для Німеччини вбачала по-різному: для західних союзників була парламентська система державного устрою, для Радянського Союзу – так звана «соціалістична демократія». Але, на жаль, досвід світової історії показував, що у всіх великих війнах, особливо за участю декількох країн, з наближенням кінця військових дій посилювалися суперечки й розбіжності серед переможців-союзників¹¹⁸.

Німеччина як країна-винуватиця розв'язання війни згідно рішень Потсдамської конференції, яка тривала з 17 липня по 2 серпня 1945 року, була поділена на чотири окупаційні зони, які потрапили під контроль чотирьох держав-переможниць: США, Радянського Союзу, Великої Британії та Франції¹¹⁹ (див. додаток А). Потсдамська конференція проголосила Декларацію про поразку Німеччини. Верховна влада в країні передавалася урядам союзних держав. Для координації дій окупаційних органів влади країн-переможниць створювалася Рада міністрів іноземних справ п'яти держав (СРСР, США, Франції, Великобританії, Китаю), Контрольна Рада головнокомандуючих, спільні воєнні комендатури в Берліні¹²⁰.

Одним з найважливіших рішень Потсдамської конференції від 2 серпня 1945 року було рішення про те, що у всій Німеччині дозволяється відновлення всіх демократичних партій, які діяли до встановлення нацистської влади, а також створення нових організацій на демократичній основі з наданням їм права вільного скликання зборів і проведення публічних

¹¹⁷ Артемов В. А. Германия в период исторических решений... – С. 193.

¹¹⁸ Там само. – С. 194.

¹¹⁹ Potsdam 1945. Quellen zur Konferenz der «Grossen Drei» – München, 1963. – S. 201.

¹²⁰ Dokument № 2 Die Übernahme Regierungsgewalt durch die Alliierten in Deutschland // Dokumente der deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart / Hg. Dr. Johannes Hohlfeld. VI Band: Deutschland nach dem Zusammenbruch 1945 – Berlin und München: Dokumenten-Verlag Dr. Herbert Wendler & Go, 1952. – S. – 2 – 3.

дискусій. Визначалося також, що органи місцевого самоврядування будуть відновлені на демократичних основах через виборні ради¹²¹.

У відповідності до рішень Потсдамської конференції німецьку державну систему планувалося будувати «знизу вгору», тобто починаючи з «децентралізованої політичної структури» на місцях, і завершуючи створенням «центрального німецького адміністративного департаменту, який буде функціонувати під керівництвом Контрольної Ради»¹²². Питання створення органів влади повоєнної Німеччини, підконтрольних союзникам, було одним з ключових на конференції. Там також було прийнято рішення про децентралізацію як адміністративно-управлінських, так і економічних структур¹²³.

У той час, коли війна ще тривала, союзники створювали німецькі органи управління лише на регіональному рівні під своїм контролем в уже зайнятих землях, округах і містах. При створенні місцевих органів влади на рівні громад та районів союзники використовували в більшості випадків німецьку адміністративно-управлінську організацію, в той час як на рівні вищих органів управління в провінціях і землях безпосередньо діяла окупаційна влада¹²⁴.

Не дивлячись на те, що доля Німеччини, налагодження її економічного і політичного життя повністю залежали від держав-переможниць, однак проведення ними своєї окупаційної політики важко було здійснити без участі впливових німецьких політичних сил. Останні у свою чергу повинні були отримати прихильність та підтримку окупаційних властей та заручитися

¹²¹ Тегеран – Ялта – Потсдам: Сборник документов... – С. 386 – 389.

¹²² Там само. – С. 390.

¹²³ Wettig G. Entmilitarisierung und Wiederbewaffnung in Deutschland 1943 – 1955 / Gerhard Wettig. – München: Oldenburg, 1967. – S. 97.; Васильев В. А. История германского федерализма. / В. А. Васильев. // Новая и новейшая история. – 1998. – №3. – С. 43.

¹²⁴ Dokument № 2 Die Übernahme Regierungsgewalt durch die Alliierten in Deutschland // Dokumente der deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart... – S. 6 – 7.

довірою німецьких громадян, які були знесилені затяжною війною і як ніхто інший прагнули стабілізації політичного становища в країні та змін на краще. Однією з партій, яка мала усі шанси зайняти в майбутньому нішу провідної політичної сили країни була саме Соціал-демократична партія Німеччини – найстаріша політична партія країни, яка в роки панування нацистського режиму активно чинила йому спротив і не зламалася під його тиском. Тому населення повоєнної Німеччини мало до цієї партії досить високий рівень довіри та покладало на неї багато своїх сподівань, не дивлячись на те, що у повоєнному німецькому суспільстві панувала цілковита апатія та недовіра до політики загалом.

Період Другої світової війни став часом наполегливого пошуку внутрішньопартійних ресурсів для поступового відродження соціал-демократії, яка мала визначити нові політичні орієнтири, підтримавши антифашистську коаліцію у її боротьбі проти гітлерівського тоталітаризму.

Дванадцятирічне тотальне панування нацистів у Німеччині залишило по собі політичну пустелю. У цей час відродження соціал-демократії в країні починалося з трьох своєрідних «оазисів» – організаційних центрів, кожен із яких був готовий взяти на себе керівні функції. По-перше, це Президія партії, яка завершувала своє перебування у лондонській еміграції, по-друге, засноване Куртом Шумахером у Ганновері Бюро партії, по-третє, організований Отто Гротеволем Центральний комітет у Берліні¹²⁵.

Зберегти партійну структуру в екзилі соціал-демократам було вкрай складно. Після окупації Чехословаччини в 1939 році Президія СДПН була вимушена виїхати до Парижа, а після падіння столиці Франції влітку 1940 року керівництво партії перебазувалось до Лондона, де й перебувало до

---

¹²⁵ Die SPD in der Krise. Die deutsche Sozialdemokratie seit 1945 / H. Brauns, U. Jaeggi, K. Kisker. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1973. – S. 14 – 15.

кінця війни. Певну допомогу СДПН надавали в цей час британські лейбористи¹²⁶.

Лондонська Президія партії діяла з 1942 року в Лондоні і складалася із групи соціал-демократів, які перебували у вигнанні. Ними ж був заснований 19 березня 1941 року «Союз німецьких соціалістичних організацій у Великобританії»¹²⁷. Лондонські соціал-демократи намагалися налагоджувати контакти і співпрацювати з тими соціал-демократами, які перебували в Німеччині і були змушені існувати підпільно¹²⁸, а також підтримували контакти з тими соціал-демократами, які перебували в еміграції в Празі, Парижі та США з метою збереження партійної єдності в складний перехідний між війною та мирним часом період, а також на подальшу розбудову партії після закінчення війни¹²⁹.

СРСР у порівнянні з західними союзниками значно раніше надав дозвіл на відновлення старих чи утворення нових політичних партій у своїй окупаційній зоні – 10 червня 1945 року¹³⁰. Американці у той час вважали, що треба спочатку досягти політичного перевиховання німців, викоринити з їхньої свідомості нацистські стереотипи, а лише потім надати їм право на політичне самовираження. Така поспішність радянського керівництва пояснюється аж ніяк не прагненням до утвердження політичного плюралізму серед німців та демократизації країни як одного із трьох основних завдань,

¹²⁶ Lehnert D. Sozialdemokratie zwischen Protestbewegung und Regierungspartei 1848 – 1983 / Detlef Lehnert. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983. – S. 786.

¹²⁷ Möglichkeiten und Aufgaben einer geeinten sozialistischen Partei in Deutschland, Grundgedanken, eines Referates von Erich Ollenhauer in einer Mitgliederversammlung der «Union» in London 1942 // Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie / [Hg. Dieter Dowe und Kurt Klotzbach]. – Berlin/Bonn: J.H.W. Dietz Nachf., 1984. – S. 239.

¹²⁸ Бровко Л.Н. Германская социал-демократия в годы фашистской диктатуры 1933 – 1945гг. / Л. Н. Бровко – М.: Наука, 1988. – С.198.

¹²⁹ Dowe Dieter (Hg.) Partei und soziale Bewegung: kritische Beiträge zur Entwicklung der SPD seit 1945 / Dieter Dowe. – Bonn: Dietz, 1993. – S. 86.

¹³⁰ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг.: в 3-х томах. Т.2: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации. – М.: Международные отношения, 2000. – С. 26.

сформульованих у рішеннях Потсдамської конференції, а прагненням в умовах повоєнного політичного вакууму в німецькому суспільстві перехопити ініціативу і за власним планом почати вибудовувати політичний ландшафт в окупованій країні. Представники Наркомату іноземних справ СРСР, відслідковуючи ситуацію в РЗО та аналізуючи діяльність комуністичних організацій на південному сході РЗО, на кінець травня 1945 року дійшли висновку про необхідність найшвидшого надання дозволу на діяльність Комуністичної партії з її керівними органами. Про це свідчить зміст листа В. С. Семенова (з 1 жовтня 1945 року – керівник Політичного відділу РВАН, одночасно 1-й заступник політрадника; з 15 травня 1946 року – політрадник, одночасно керівник Політичного відділу РВАН) до першого заступника наркому закордонних справ СРСР А. Я. Вишинського від початку червня 1945 року під грифом таємно. У ньому Семенов доповідає: «Записка про німецькі «комуністичні організації» в південно-східних провінційних містах Німеччини, що додається, торкається актуального та мало вивченого нами питання. Записка складена референтом тов. Статутовим, який за моїм дорученням згрупував відомі нам з особистих поїздок факти. Зміст записки у стислому вигляді був переданий з Дрездена до Москви телеграфом 31 травня, але, мені здається, Вам цікаво прочитати більш детальну доповідь»¹³¹. Далі у цьому документі формулюються і відповідні завдання: «3. Необхідно перейти до створення керівних партійних органів знизу–вверх, забезпечивши при цьому політичну пильність. 4. Організувати центральний орган компартії Німеччини, укомплектувавши його підготовленими кадрами»¹³². Таке прагнення з боку СРСР відповідало бажанням німецьких комуністів і, навіть, дещо перевершувало їх очікування, так як спочатку КПН розраховували на тривалий період нелегального існування¹³³.

---

¹³¹ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 148.

¹³² Там само. – С. 155.

¹³³ Там само. – С. 25.

Керівництво РВАН добре розуміло, що для того, щоб мати більш широку підтримку своєї політики, їм вкрай необхідна лояльність ще однієї потужної політичної сили в країні, яка завжди мала великий авторитет серед населення Німеччини – СДПН.

Соціал-демократичні організації на сході країни відроджувалися дуже розпорошено. Відновлення партійних структур відбувалося на рівні окружних, міських організацій, інколи навіть нелегальних¹³⁴. Так, у травні 1945 року у Хемніці (керівники: Аугуст Фрідаі, Ріхард Енгельман, Герхард Бьорнер Мітте), Магдебурзі (керівник Густав Шмідт) та Халле (керівники: Вальтер Ольшлегер, Бруно Бьоттге) було сформовано окружні партійні організації¹³⁵ (див. додаток В). У Тюрингії у травні 1945 року була сформована «Конфедерація демократичних соціалістів», а вже у липні цього ж року на цій території було сформоване регіональне об'єднання СДПН¹³⁶ (див. додаток В). У червні окружні підрозділи СДПН були сформовані у Дрездені (керівники: Альберт Майер, Гайнріх Лінден, Людвіг Гох, Пауль Берднер, Вальтер Лейперт, Хуго Кларе), Саксонії (керівник Отто Бухвіц)¹³⁷ (див. додаток В).

Звісно, провідна роль у відродженні СДПН на сході країни належала Берліну. Тут, відразу після закінчення війни сформувалися три групи, які прагнули відновлення СДПН. Перша група гуртувалася навколо Отто Гротеволья (1945 році – голова ЦК СДПН; у 1946 році – співголова ЦК СЄПН; у 1949 році – член політбюро ЦК СЄПН), Еріха Гніффке (з 1945 року – один із керівників СДПН у Радянській зоні; з квітня 1946 року – член ЦК СЄПН; з

¹³⁴ Європейська соціал-демократія. Трансформація у прогресі / За ред. Кандела Й., Куперуса Р. – К.: Основні цінності, 2001. – С. 126.

¹³⁵ SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien, gesellschaftliche Organisationen und ihre Führungskräfte in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands 1945 – 1949 / Hg. Martin Broszat, Hermann Weber – München: Oldenbourg, 1993. – S. 476, 478 – 479.

¹³⁶ Ibid. – S. 479.

¹³⁷ Ibid. – S. 476 – 477.

1948 року – знову в СДПН в Західному Берліні), та Енгельберта Графа¹³⁸ (див. додаток В); друга група складалася із колишніх провідних функціонерів і депутатів СДПН, таких як Карл Гермер (у 1945 – 1946 рр. – член ЦК СДПН Берліну; у 1946 році – співголова земельного управління СДПН Берліну), Герман Шлімме, Бернхард Герінг (з 1945 року – член ЦК СДПН; з 1946 – 1949 рр – член ЦК СЄПН) та Ріхард Вайман; третя група зосередилася навколо Макса Фехнера (з липня 1945 року – член правління СДПН у Радянській зоні; у 1946 – 1953 рр. – член ЦК СЄПН; з 1949 року – президент центральної адміністрації юстиції Радянської зони)¹³⁹ (див. додаток В).

Із цих трьох груп після прийняття постанови РВАН № 2 від 10 червня 1945 року, згідно якої в Радянській зоні окупації дозволялося створювати політичні партії, було сформовано керівне ядро Соціал-демократичної партії на чолі з Центральним комітетом (правлінням) СДПН, до якого спочатку входили 14 членів-основоположників, серед яких були: Отто Гротеволь, Макс Фехнер, Густав Дарендорф, Еріх Вальтер Гніффке, Карл Гермер, Бернхард Гьорінг, Герман Гарніш, Хельмут Леманн, Карл Літке, Отто Майер, Фрітц Нойбекер, Йозеф Орлопп, Герман Шлімме, Ріхард Вайман¹⁴⁰, а пізніше до ЦК СДПН було включено ще 18 членів¹⁴¹. Секретарем (політичним керівником) було призначено Отто Гротеволь. На місцях були створені земельні організації, які поділялися на окружні, а окружні на місцеві. Берлінська організація стояла окремо і вона поділялася на 20 районних (згідно адміністративного поділу) організацій. Берлінська організація була підзвітна безпосередньо ЦК. Партійне керівництво в усіх організаціях мало

¹³⁸ SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien... – S. 474.

¹³⁹ Ibid. – S. 475.

¹⁴⁰ Dokument 162. Aufruf vom 15. Juni 1945 zum Neuaufbau der Organisation // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Band 3. Programmatik der deutschen Parteien. – Berlin: Dokumenten-Verlag Dr. Herbert Wendler&Go, 1963. – S. 4.

¹⁴¹ Ibid. – S. 4.

обиралися, за винятком секретарів земельних та окружних організацій, які призначалися ЦК СДПН¹⁴².

Майже відразу після надання офіційного дозволу на діяльність партій в РЗО провідними партійними функціонерами ЦК СДПН було сформульовано документ під назвою «Заклик від 15 червня 1945 року стосовно відновлення організації» («Aufruf vom 15. Juni 1945 zum Neuaufbau der Organisation»)¹⁴³, яким вони закликали німецький народ «зі старою відданістю та новою мужністю» будувати соціал-демократичну організацію¹⁴⁴. Своєрідним агітаційним підґрунтям до заклику стало викладення у вище названому документі основних завдань соціал-демократів на найближчий час, серед яких були: знищення пережитків гітлерівського режиму в першу чергу в законодавстві та управлінні державою, забезпечення продовольством, одягом, житлом усіх, хто цього потребуватиме, відновлення народного господарства, оновлення законодавства, відновлення народної культури та освіти і та ін.¹⁴⁵ Така своєрідна пропаганда для стомленого затяжною війною німецького народу дала активний поштовх до утворення окружних організацій СДПН по усій Радянській зоні окупації Німеччини, на які вони покладали великі сподівання стосовно покращення свого становища та розвитку в подальшому загалом.

Уже в липні – серпні 1945 року окружні організації СДПН були сформовані у Брандербурзі (керівники: Фрітц Нойбекер, Георг Шпігель), Цвіккау (керівники: Рудольф Каутч, Ріхард Гентч), Лейпцигу (керівники: Станіслав Трабальські, Рудольф Ротее, Ернст Шьонфельд, Бернхард Діетц, Урнст Утротт), Саксонії-Ангальт (керівник Ернст Таапе)¹⁴⁶, а на вересень припало створення організацій у Дессау (керівники: Фрітц Юнгманн, Фрітц

¹⁴² СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 192.

¹⁴³ Dokument 162. Aufruf vom 15. Juni 1945 zum Neuaufbau der Organisation ... – S. 1 – 4.

¹⁴⁴ Ibid. – S. 4.

¹⁴⁵ Ibid. – S. 2 – 3.

¹⁴⁶ SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien... – S. 475, 477, 478.

Еберхард) та Герлітці (керівники: Макс Рауш, Ріхард Рессель) (див.додаток В)¹⁴⁷.

Із «Запису розмови І. В. Скляренка (у 1945 році референт сектора внутрішньої політики апарату політичного радника РВАН, пізніше працював у відділі інформації РВА в Тюрінгії)¹⁴⁸ з О. Гротеволем» від 4 серпня 1945 року під грифом таємно стає очевидно, що у соціал-демократів та комуністів РЗО була особлива домовленість про спільність дій стосовно економічної та політичної відбудови країни¹⁴⁹. На запитання І. В. Скляренка, чим пояснюється те, що у вас є особлива угода саме з компартією, а не з якою-небудь іншою політичною організацією, О. Гротеволь відповів, що СДПН і КПН є партіями одного класу – робітничого класу, і вони повинні мати силу, щоб протистояти іншим громадянським партіям¹⁵⁰.

Для цілковитого контролю над розвитком політичного життя в окупованій Німеччині РВАН, а значить СРСР, було взято курс на повне підпорядкування усіх політичних партій у РЗО своєму контролю. Одним із найпростіших шляхів, який давав змогу контролювати всі партії відразу, – було їх об'єднання в єдиний блок. Так, 14 липня 1945 року керівники чотирьох політичних партій Німеччини – комуністичної, соціал-демократичної, християнської і ліберальної в Радянській зоні окупації оголосили про створення єдиного фронту антифашистських демократичних партій Німеччини¹⁵¹.

Згідно Декларації про створення блоку антифашистських демократичних партій від 14 липня 1945 року основні завдання блоку зводилися до наступного:

¹⁴⁷ SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien... – S. 477 – 478.

¹⁴⁸ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 820 – 825.

¹⁴⁹ Там само. – С. 193.

¹⁵⁰ Там само.

¹⁵¹ Suckut S. Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949. Die Sitzungsprotokolle des zentralen Einheitsfront-Ausschusses. Quellenedition / Siegfried Suckut. – Köln: Wissenschaft und Politik, 1986. – S. 58 – 59.

- очищення Німеччини від пережитків гітлеризму, перебудова країни на антифашистсько-демократичних основах, а також викорінення в країні усіх тенденцій мілітаристського і завойовницького характеру;
- по можливості швидке відновлення економіки Німеччини для забезпечення роботою, житлом, хлібом і одягом;
- встановлення законності на основі демократичної правової держави;
- забезпечення свободи совісті і здійснення релігійних культів;
- завоювання довіри і встановлення відносин зі всіма народами, які будуть базуватися на взаємній повазі¹⁵².

Свої підписи під декларацією від Соціал-демократичної партії стосовно об'єднання поставили Отто Гротеволь, Густав Дарендорф (у 1945 – 1946 рр. – віце-президент Центральної німецької адміністрації паливної промисловості в радянській зоні; з березня 1946 року – знаходився в західних зонах; 1947 – 1949 рр. – віце-президент економічної ради у Франкфурті-на-Майні), Хельмут Леман (у 1945 році – віце-президент Центрального управління з питань праці та соціального забезпечення в РЗО; з 1946 року – член ЦК СЄПН; з 1946 року – президент «Народної солідарності»), Еріх Вальтер Гніфке та Отто Майер (у 1945 – 1946 рр. – головний редактор німецької газети «Дас фольк» («Народ»); в 1946 – 1950 рр. – член ЦК СЄПН)¹⁵³.

Комітет антифашистських демократичних партій, згідно документу стосовно розпорядку роботи блоку, збирався на засідання в Берліні мінімум два рази на місяць, у 2-гу та 4-ту п'ятницю, для обговорення найважливіших питань, які вимагали від чотирьох партій одночасно єдиного рішення¹⁵⁴.

Блок цих партій проводив достатньо активну роботу стосовно відновлення країни після війни та налагодження політичного життя, але першим нагальним для них питанням було вироблення спільного покарання для фашистських злочинців. Заява стосовно розгляду та розробки спільних

¹⁵² Suckut S. Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949... – S. 58 – 59.

¹⁵³ Ibid – S. 65.

¹⁵⁴ Ibid. – S. 69.

дій у цьому напрямку була подана представниками від СДПН та КПН від 24 липня 1945 року для внесення до протоколу на порядок денний на засіданні Комітету антифашистських демократичних партій 27 липня 1945 року¹⁵⁵.

Як повідомляється у «Довідці В. С. Семенова та І. Ф. Філіпова» стосовно блоку демократичних партій в Німеччині від 21 грудня 1945 року під грифом таємно, яка була направлена міністру закордонних справ СРСР В. М. Молотову, командуючому Групи радянських окупаційних військ у Німеччині Г. К. Жукову та першому заступнику наркома закордонних справ СРСР А. Я. Вишинському у кожній партії у даному блоці було своє бачення стосовно вирішення даного питання, яке обговорювалося на засіданнях блоку протягом десяти тижнів, проте їм все ж вдалося досягти компромісу і 4 листопада 1945 року всі берлінські газети опублікували це спільне рішення під назвою «Звільнення Німеччини від залишків фашизму»¹⁵⁶.

Як повідомляється у цьому ж документі, станом на 1 грудня чисельність представників від СДПН у даному блоці, у порівнянні з іншими партіями була найбільшою і становила 380 тис. членів, хоча політичною активністю та керівним становищем СДПН поступалася комуністам. Від КПН 300 тис., від ХДС – 42 тис. і від ЛДП – 88 833 члени. Така кількісна перевага соціал-демократів у даному Блоці пояснюється з точки зору В.С. Семенова та І.Ф. Філіпова наступними причинами:

- а) більш легкі умови вступу у Соціал-демократичну партію;
- б) вміло організована широка агітаційна робота стосовно залучення нових членів партії, яку проводило керівництво партії як у друзі, так і шляхом доповідей та виступів у провінціях;
- в) закулісною ворожою пропагандою проти комуністів, які характеризуються ними як радянські агенти в Німеччині і т. ін.;

¹⁵⁵ Suckut S. Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949... – S. 70.

¹⁵⁶ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 315.

г) випадковими безчинствами, які здійснювалися радянськими воєнно-службовцями чи під їхнім виглядом різними бандами злочинців, що в свою чергу підриває авторитет компартії в масах¹⁵⁷.

Цей документ засвідчує, що особливої довіри у соціал-демократів до комуністів на той час не було, а навпаки їх існування у РЗО скоріше було схоже на конфронтаційну боротьбу за вплив на маси.

До серпня 1945 року соціал-демократи у Радянській зоні окупації не мали єдиної стратегії щодо майбутньої політики партії і лише формували організаційну структуру. Утворений Центральний комітет вважав себе тимчасовим органом СДПН і не поспішав перебирати на себе керівні функції стосовно всієї партії, але уже в серпні 1945 року, заручившись підтримкою чи можливо навіть за ініціативи РВАН, він став претендувати на роль керівного центру щодо організації майбутньої діяльності СДПН у всій країні.

Що стосується питання членства в СДПН, то в уже згадуваній секретній розмові Отто Гротеволь з І. В. Складенком від 1 серпня 1945 року перший зазначав: «Членом нашої партії може стати той громадянин, який поділяє нашу програму, який не був активним фашистом, і який не є членом якоїсь іншої партії. Кожен член партії повинен працювати в одній із місцевих парторганізацій»¹⁵⁸.

Стосовно кількісного і соціального складу СДПН О. Гротеволь далі зазначав: «На сьогоднішній день точної кількості складу партії поки що немає. У Берліні приблизно нараховується 60 тисяч членів нашої партії. Наші партійні організації діють у Саксонії, Тюрингії, Бранденбурзькій і Мекленбурзькій провінціях, проте їх склад у кінцевому варіанті ще не визначений; про соціальний склад партії можу сказати лише те, що до неї входить 76 – 80 % робітників»¹⁵⁹. До кінця 1945 року загальна кількість

---

¹⁵⁷ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 327.

¹⁵⁸ Там само. – С. 191.

¹⁵⁹ Там само. – С. 192.

членів партії збільшилася до 385 тисяч осіб¹⁶⁰. Райони Халле і Мекленбург мали найвищі темпи зростання чисельності. У Бранденбурзькій провінції, Лейпцигу та Тюрингії зростання не було настільки високим. До злиття з комуністами в Соціалістичну єдину партію Німеччини (СЄПН) соціал-демократи знову майже подвоїли кількість членів СДПН. Найбільш значне зростання було зафіксоване в землі Мекленбург-Передня Померанія: там показники на кінець березня 1946 року склали приблизно 81 000 членів. Більша кількість, як повідомлялося, була лише в Тюрингії – 92 000 членів (див. додаток 3)¹⁶¹.

Також О. Гротеволь зазначав, що «Центральним органом партії є щоденна газета «Дас Фольк» (Народ), відповідальним редактором якої є Отто Майер. Газета виходила 100-тисячним тиражем в той час, коли лише для одного Берліна необхідно було 200 тис. екземплярів. У провінціях наших газет немає, адже «Дас Фольк» туди не доходить, а на місці там немає чим друкувати і на чому це робити. З питань партійного друку ми будемо звертатися за допомогою до Радянської воєнної адміністрації»¹⁶². До цього часу в РЗО було організовано роботу семи видавництв, одне із яких називалося «Народ» і належало СДПН¹⁶³.

Із вересня по листопад 1945 року соціал-демократам вдалося закріпити свої позиції, заручитися підтримкою німецьких громадян і ідея про єдність дій із КПН втрачала для СДПН свою доцільність. У середині вересня 1945 року під час масового мітингу Отто Гротеволь заявив про те, що СДПН не тільки претендує на лідерство у відновленні демократії, а й проголошує курс на незалежність та автономію, так як тільки СДПН в однаковій мірі в усіх чотирьох окупаційних зонах могла представляти інтереси німецьких громадян. Тому керівна верхівка КПН, спостерігаючи за такими діями

¹⁶⁰ SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien... – S. 465.

¹⁶¹ Ibid. – S. 465 – 466.

¹⁶² СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 192.

¹⁶³ Там само. – С. 340.

СДПН, взяла активний курс на об'єднання з соціал-демократами. Так, 1 вересня 1945 року бюлетень інформаційного бюро ЦК ВКП(б) повідомив про співпрацю між КПН та СДПН, наголошуючи на тому, що вона матиме вирішальне значення для «успішної реалізації демократичного перевтілення Німеччини». Повідомлення вперше привертає увагу до тенденції керівництва соціал-демократів висловлюватися проти об'єднання з КПН»¹⁶⁴.

СДПН на період з жовтня по листопад 1945 року в усіх землях мала вже свої власні друковані органи. Було створено мережу постійних та стабільних відносин між місцевими організаціями і ЦК, регулярно у всіх районних партійних відділеннях проводилися партійні зібрання¹⁶⁵.

У грудні 1945 року організаційна структура партії у РЗО в значній мірі стабілізувалася. Остаточо сформувався Центральний комітет СДПН, який вперше зібрався у грудні 1945 року. Перше засідання керівництва схвалило курс ЦК СДПН, суть якого полягала в тому, щоб протистояти усім німецьким політикам, які пропагують об'єднання з Комуністичною партією під тиском з боку РВАН¹⁶⁶.

Отто Гротеволь максимально намагався підтримувати контакти з соціал-демократами західних зон. Незважаючи на важкість умов поїздок у ті часи, він з 17 по 26 листопада 1945 року відвідав Мюнхен та Регенсбург з метою встановлення тісних зв'язків з соціал-демократами західних зон. Паралельну поїздку до Франкфурту-на-Майні та Штуттгарту з тією ж метою здійснив Густав Дарендорф¹⁶⁷. 25 листопада Отто Гротеволь виступив у Регенсбурзі під час акції «Що робить німецька соціал-демократія?», де він виклав свої погляди стосовно основних завдань та шляхів розвитку соціал

¹⁶⁴ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 26.

¹⁶⁵ Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer 1946 bis 1963. Sitzungsprotokolle der Spitzengremien / Hrsg. und bearb. von Willy Albrecht. Bd. 1. 1946 bis 1948. – Bonn: Dietz, 1999. – S. XXV-XXVI.

¹⁶⁶ SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien... – S. 468.

¹⁶⁷ Nach Verbot und Verfolgung: 50 Jahre Wiedergründung. SPD Niederbayern/Oberpfalz. – Regensburg: Layout, 1995. – S. 7 – 8.

демократії у післявоєнний час на всій території Німеччини¹⁶⁸. Поїздки Гротевольфа та Дарендорфа не увінчалися особливим успіхом, так як ніякої підтримки вони для себе та своїх позицій не знайшли.

Еріх Гніффке також намагався заручитися підтримкою Курта Шумахера, але марно, адже розбіжності між соціал-демократами східної і західних зон виявилися нездоланими. Центральний комітет також регулярно посилав номери своєї газети та циркуляри партійних структур у західні зони, але це ніяким успіхом не увінчалось¹⁶⁹.

У другій половині березня 1946 року питання про проведення референдуму в Берліні з приводу об'єднання СДПН і КПН стояло на порядку денному як найбільш нагальне. Були неодноразові спроби зірвати проведення референдуму, через що його кінцеву дату декілька разів переносили. Остаточною датою проведення опитування було призначено 31 березня. Так, у 12 районах Західного Берліна референдум було проведено у визначений термін. Із 33 247 членів СДПН цих районів у голосуванні взяли участь 23 755 чол., тобто 71,4%. Серед них «ЗА» об'єднання з КПН проголосувало 2 937 (12,7%), «ПРОТИ» об'єднання – 19 529 (82,5%)¹⁷⁰. Як наслідок, об'єднання в секторах Західного Берліну зазнало фіаско. Проте питання об'єднання на усій території РЗО, крім Західного Берліну, було вже давно вирішено з боку РВАН.

У західних зонах, де військові адміністрації протягом деякого часу свідомо затримували створення політичних партій та профспілок, їх діяльність змушена була формуватися у багатьох містах із старих кадрів робітничого класу, руху антифашистів, інвалідів. Соціал-демократи Західних зон формувалися навколо колишнього депутата рейхстагу Курта Шумахера.

---

¹⁶⁸ Nach Verbot und Verfolgung: 50 Jahre Wiedegründung. SPD... – S. 8.

¹⁶⁹ Ibid. – S. 468.

¹⁷⁰ Hurwitz H. Demokratie und Antikommunismus in Berlin nach 1945. Band II. Autoritäre Tradierung und Demokratiepotalential und der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung / H. Hurwitz, K. Sühl. – Köln: Wissenschaft und Politik, 1984. – S. 227; СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 445.

Народився Курт Шумахер 13 жовтня 1895 року у купецькій сім'ї у Кульмі (Західна Пруссія). Він був четвертою дитиною і єдиним сином в родині. Після початку Першої світової війни у 1914 році він пішов в якості добровольця і служив у піхоті. На початку грудня цього ж року він був тяжко поранений і змушений був покинути службу і перенести операцію по ампутації руки.¹⁷¹ У період з 1915 по 1919 роки вивчав право та політичні науки в Галле, Лейпцигу та Берліні. У 1918 році Шумахер став членом СДПН і ввійшов до складу робітничої та солдатської рад Берліна. У 1919 році він працював науковим співробітником у Міністерстві праці, а з 1920 до 1924 року займав посаду редактора соціал-демократичної газети «Швебіше тагвахт» (Schwabische Tagwacht) у Штутгарті¹⁷². У період з 1924 до 1931 року Курт Шумахер був депутатом Вюртембергського ландтагу. У 1926 році після довготривалих і марних зусиль отримати у Берлінському університеті ступінь доктора він все ж захистив у Мюнстері докторську дисертацію на тему: «Боротьба і державні ідеї в німецькій соціал-демократії»¹⁷³. Із 1933 до 1945 року перебував у різних концентраційних таборах, а після закінчення війни повернувся в Ганновер, де жили його сестри, і відразу ж активно долучився до відновлення СДПН і створив у Ганновері Бюро партії, яке не мало легітимного визнання аж до осені 1945 року, коли адміністрації західних окупаційних зон дали офіційний дозвіл на створення політичних партій¹⁷⁴.

Курт Шумахер не відразу міг вирішити всі назрілі питання в партії, але він відразу зробив висновки про те, що партію необхідно реформувати в дусі

---

¹⁷¹ Rammer S. Kurt Schumacher im Urteil der deutschen Nachkriegspresse / Stefan Rammer. – Winzer: Verlag Josef Duschl, 2002. – S. 20.

¹⁷² Ibid – S. 21.

¹⁷³ Ibid. – S. 20.

¹⁷⁴ Kurt Schumacher und der «Neubau» der deutschen Sozialdemokratie nach 1945. Referate und Podiumsdiskussion eines Kolloquiums des Gesprächskreises Geschichte der Friedrich–Ebert–Stiftung im Bonn am 12./13. Oktober 1995. / Hg. Dieter Dowe. – Bonn: Forschungsinstitut der Friedrich–Ebert–Stiftung, 1996. – S. 28 – 29.

єдності, дисциплінованості, так як тодішнє керівництво відхилилося від реформістського, антикапіталістичного і антикомуністичного напрямку робітничої партії¹⁷⁵.

Позиція, яку зайняв К. Шумахер відразу ж після закінчення війни щодо відродження СДПН, політичного та економічного відновлення країни, відображалася у 3-х промовах, проголошених з травня по жовтень 1945 року, ще до першого з'їзду СДПН¹⁷⁶

Перша промова під назвою «Ми не втрачаємо надії» («Wir verzweifeln nicht») була проголошена ще 6 травня 1945 року перед партійними функціонерами в Ганновері¹⁷⁷. Травнева промова К. Шумахера торкалася ряду проблем: аналізу причин приходу нацизму до влади і його сутності, обґрунтування демократії як цінності, за яку повинна боротися соціал-демократія, коротка характеристика майбутньої політичної системи Німеччини, відносини з комуністами. Вину за прихід нацизму до влади К. Шумахер покладав на плечі буржуазії і говорив, що подолати минуле можливо лише шляхом рішучої демократизації суспільства¹⁷⁸.

Досить чітко Курт Шумахер у своїй промові змалював позицію, яку повинна зайняти СДПН у недалекому майбутньому. Так, він зазначив: «По відношенню до внутрішньонімецьких факторів соціал-демократія хоче бути самостійною партією, а по відношенню до сил за кордоном – незалежною

¹⁷⁵ Stöss R. (Hg.) Parteien – Handbuch: die Parteien der Bundesrepublik Deutschland 1945 – 1980 / Richard Stöss – Opladen: Westdeutscher – 1989. – S. 2027.

¹⁷⁶ Орлов Б. С. СДПГ: идейная борьба вокруг программных установок. 1945 – 1975 гг. / Борис Сергеевич Орлов. – Москва: Наука, 1980. – С. 87.

¹⁷⁷ Kurt Schumacher und der «Neubau» der deutschen Sozialdemokratie... – S. 29.

¹⁷⁸ Rammer S. Kurt Schumacher im Urteil der deutschen Nachkriegspresse... – S. 33; Орлов Б. С. СДПГ: идейная борьба... – С. 88.

партією. Про комуністів не може навіть бути й мови, так як їхнє політичне існування росте не із німецької необхідності, а з інших сил»¹⁷⁹.

Вже на кінець травня у західних зонах почали виникати перші окружні комітети СДПН, хоча їх діяльність початково не було легалізовано. Так, 28 травня 1945 року у Дюссельдорфі було засновано перший окружний комітет СДПН, керівниками якого стали Л. Агнес, А. Дабберт, Е. Гносс та Х. Рунге¹⁸⁰. З метою встановлення зв'язків між першими регіональними організаціями СДПН Курт Шумахер у липні 1945 року здійснив подорожі до Франкфурту-на-Майні, Маннгейму та Штуттгарту¹⁸¹.

Відобразити усю мережу відновлення окружних організацій СДПН як по всій території Німеччини загалом, так і по кожній землі окремо досить складно, так як багато важливих для історії партійних документів зникло ще в ті часи, а багато були втрачені під час реконструкції в офісі СДПН в Регенсбурзі в 60-х роках. Деякі цифри стосовно чисельності окружних партійних організацій були розраховані не точно¹⁸².

29 липня 1945 року воєнна адміністрація французької окупаційної зони дала офіційний дозвіл на відновлення та діяльність на території своєї окупаційної зони профспілок¹⁸³.

Уже 8 серпня соціал-демократи Франкфурта-на-Майні та Штуттгарта поінформували К. Шумахера про те, що в землях Гессен та Вюртемберг було сформоване партійне керівництво, не дивлячись на те, що офіційного дозволу на створення та діяльність партій у цих регіонах ще не було надано¹⁸⁴. 20 серпня 1945 року 14 із 19 партійних округів заявили К. Шумахеру про

¹⁷⁹ Klotzbach K. Der Weg zur Staatspartei: Programmatik, praktische Politik und Organisation der deutschen Sozialdemokratie 1945 – 1965 / Kurt Klotzbach. – Bonn: Dietz, 1996. – S 148.

¹⁸⁰ Suckut S. Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949... – S. 9.

¹⁸¹ Ibid. – S. 12.

¹⁸² Nach Verbot und Verfolgung: 50 Jahre Wiedergründung. SPD... – S 1.

¹⁸³ Suckut S. Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949... – S. 15.

¹⁸⁴ Ibid. – S 17.

необхідність проведення загальнопартійної конференції щодо відбудови СДПН¹⁸⁵.

27 серпня 1945 року американська воєнна адміністрація дозволила утворення та діяльність партій у своїй окупаційній зоні¹⁸⁶. До 1 листопада 1945 року американська військова адміністрація отримала заяви від СДПН про створення партійних осередків у 85 округах¹⁸⁷.

5 вересня Соціалістична робітничка партія (СРП) під керівництвом О. Бреннера та Міжнародна соціалістична бійцівська ліга (МСБЛ), очолювана В. Айхлером, домовилися з Куртом Шумахером про прийняття цих організацій до складу СДПН¹⁸⁸.

9 вересня К. Шумахер організував конференцію в Ганновері з метою обрання керівників СДПН в округах¹⁸⁹, а 15 вересня британська воєнна адміністрація видала офіційний дозвіл на утворення та діяльність політичних партій у своїй окупаційній зоні¹⁹⁰. У французькій зоні окупації дозвіл на діяльність партій було надано лише у грудні 1945 року.

У післявоєнний час фігура Курта Шумахера у Західних зонах стала домінуючою та авторитетною, тому його думка завжди уважно сприймалася і в більшості випадків підтримувалася широкою громадськістю західних зон. Так, на конференції соціал-демократів у Веннінгсені 5 – 6 жовтня 1945 року, ще до першого з'їзду СДПН у травні 1946 року, Курта Шумахера було обрано головою СДПН західних зон¹⁹¹. Офіційне голосування за К. Шумахера на пост голови СДПН західних зон відбулося під час I з'їзду

---

¹⁸⁵ Suckut S. Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949... – S. 17.

¹⁸⁶ Eckart Wolfgang. Amerikanische Reformpolitik und deutsche Tradition Nürnberg 1945 – 1949 / Wolfgang Eckart. – Nürnberg: Schriftenreihe des Stadtarchivs, 1988. – S. 324.

¹⁸⁷ Ibid. – S. 326.

¹⁸⁸ Ibid. – S. 20.

¹⁸⁹ Ibid. – S. 20.

¹⁹⁰ Die Deutschlandpolitik Großbritanniens und die Britische Zone 1945 – 1949 / Hg. Claus Scharf, Hans-Jürgen Schröder – Wiesbaden: Franz Steiner, 1979. – S. 31.

¹⁹¹ Kurt Schumacher und der «Neubau» der deutschen Sozialdemokratie... – S. 29.

партії в Ганновері з 9 по 11 травня 1946 року. За його кандидатуру було віддано 244 із можливих 245 голосів, а заступником його став повернутий із еміграції з Лондона Еріх Олленхауер¹⁹². Шумахеру було вкрай складно очолювати СДПН саме у післявоєнний період, так як реалії тогочасного суспільства потребували перегляду основних програмних засад СДПН, певної реорганізації для того, щоб відновлене німецьке суспільство відчуло нове віяння і новий погляд на цілий спектр назрілих проблем у повоєнний час, а йому довелося стати «новим головою відновленої СДПН тільки зі старими членами партії»¹⁹³.

На цій конференції К. Шумахер як доповідач говорив про класову боротьбу і зазначав, що «класова боротьба була і залишається великим суспільним фактором», і що промислові робітники складають «основу партії». Також К. Шумахер наголошував на важливості залучення до соціал-демократичних кіл середніх прошарків суспільства¹⁹⁴.

Щодо членства в СДПН Шумахер під час своїх виступів зазначав: «СДПН має стати притулком для багатьох типів людей. Обов'язковим являється лише бажання її члена бути соціалістом, демократом та носієм ідеї миру»¹⁹⁵.

Третя промова була проголошена 27 жовтня в Кілі¹⁹⁶. У ній К. Шумахер зазначав наступне: «Соціал-демократична партія не збирається бути донором для інших партій. Звісно ж, ми також робимо помилки, і ми не висуваємо

¹⁹² Deutschland 1945 – 1969 / Peter Borowsky. – Hannover: Fackelträger, 1993. – S. 42.

¹⁹³ Stöss R. (Hg.) Parteien – Handbuch: die Parteien der Bundesrepublik Deutschland 1945 – 1980 / Richard Stöss – Opladen: Westdeutscher – 1989. – S. 2027.

¹⁹⁴ Schumacher K. Programmatische Erklärungen vom 5. Oktober 1945 / Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. 9 Bd. [West] Berlin, 1963 – 1971, Bd. 3. – S. 4 – 5.

¹⁹⁵ Ibid. – S. 8.

¹⁹⁶ Schumacher K. Was wollen die Sozialdemokraten? Neuaufbau nicht Wiederaufbau: Rede, gehalten in Kiel 27. Oktober 1945 // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Bd. 3. – S. 64 – 97.

претензій на цілковите панування в політичному житті, проте ми вимагаємо керівної позиції для соціал-демократів у відновленні Німеччині... Наша партія є батьківщиною для всієї Німеччини. Соціал-демократична партія є партією, яку, якби її і не було, все ж необхідно було б вигадати»¹⁹⁷.

У цілому позиція Курта Шумахера зводилася до того, що соціал-демократію потрібно не відновлювати, а заново засновувати з нових складових частин (з нових членів) та з новою орієнтацією. Він закликав до плюралізму заново заснованої соціал-демократичної політики, яка вже стала на шлях до нової переосмисленої, з урахуванням усіх помилок минулого програми. Шумахер відстоював позиції того, що ядром партії мають залишатися промислові робітники, партія має бути відкритою для середнього класу, й особливо для інтелігенції та молоді. Курт Шумахер наполягав на необхідності соціалізації ключових галузей промисловості. Для нього демократія та соціалізм дуже тісно пов'язані¹⁹⁸.

Необхідно також зазначити, що Курт Шумахер був великим прихильником моделі західної демократії і саме на її основі вбачав побудову нового німецького суспільства. З метою підтримки він інтенсивно намагався налагодити зв'язки з соціал-демократичними партіями світу та демократичними державами Заходу¹⁹⁹. Позиція західних соціал-демократів мала відчутний вплив також і на окремі кола із берлінського керівництва ЦК СДПН, які не проти були виступити в ролі посередників між «сходом і заходом». Західні соціал-демократи розглядали можливість збереження єдності партії як передумову для зміцнення єдиного політичного простору країни, а отже і її державної єдності. Мабуть, ніхто з німців не бажав, аби їхня батьківщина зрештою була розділена фронтом «холодної війни» на вільну та прорадянську Німеччину. Але союзу з комуністами соціал-

---

¹⁹⁷ Schumacher K. Was wollen die Sozialdemokraten? Neuaufbau nicht Wiederaufbau: Rede, gehalten in Kiel 27. Oktober 1945 – S. 67 – 68.

¹⁹⁸ Kurt Schumacher und der «Neubau» der deutschen Sozialdemokratie... – S. 30.

¹⁹⁹ Ibid. – S. 30.

демократи західних зон взагалі не розглядали, зважаючи на досвід 1930-х років та актуальну ситуацію 1945-х років. Аби не допустити цього розколу Еріх Олленхауер у листопаді 1945 року виступив із тезами «Основні програмні лінії німецької соціал-демократії»²⁰⁰. Цей документ закликав до створення мирної демократичної республіки, до побудови суспільства соціальної справедливості, визнання принципу приватної власності на рівні з державною та до чистки державного апарату від нацистів. На цій основі необхідно було розширити соціальну підтримку СДПН, перетворити її на справжню народну партію. Від вирішення цього завдання залежало історичне майбутнє німецької соціал-демократії та відбудова національної політичної системи з врахуванням трагічних помилок часів Веймарської республіки²⁰¹.

Західні окупаційні держави, незважаючи на досить інтенсивні контакти з чільними соціал-демократами за часи війни, не мали беззаперечної довіри до партії взагалі. Адже для практичної реалізації соціал-демократичного курсу спочатку необхідно було відновити заможну та стабільну демократичну Німеччину як надійного та безумовного союзника Заходу, що з точки зору американців та британців швидше та ефективніше могли зробити правочентристські сили.

Свої бачення стосовно повоєнних проблем у німецькому суспільстві, а також концепції і стратегії дій стосовно їх розв'язання соціал-демократи висловлювали на сторінках журналів соціал-демократичного спрямування, які виникали у різних містах Німеччини і навколо них групувалися прихильники тих чи інших позицій членів СДПН. Серед найбільш популярних журналів були: журнал «Соціалістичне століття» («Sozialistische Jahrhundert»), який виходив у Берліні в 1946 – 1950 рр., журнал

²⁰⁰ Мартинов А. Ю. Соціал-демократична партія у політичній історії Німеччини ХХ століття / Андрій Юрійович Мартинов. – Київ: Основні цінності, 2003. – С.129.

²⁰¹ Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer 1946 bis 1963. Sitzungsprotokolle der Spitzengremien / Hrsg. und bearb. von Willy Albrecht. Bd. 1. 1946 bis 1948.– Bonn: Dietz, 1999. – S. XXXVI.

«Соціалістичний щомісячник» («Sozialistische Monatshefte»), Штуттгарт 1946 – 1949 рр., журнал «Народ і час» («Volk und Zeit. Monatsheft für Demokratie und Sozialismus»), Карлсрує 1946 – 1948 рр., щомісячник «Соціалістична трибуна» («Sozialistische Tribüne»), Гессен – Франкфурт-на-Майні 1947 – 1949 рр., «Соціалістичний прес-кориспондент» («Sozialistische Pressekorrespondenz»), видавався В. Айхлером в Гамбурзі в 1945 – 1949 рр., «Фрідріх Штампфер дінст» («Fridrich-Stampfer Dienst»), Кронберг-Таунес 1949 – 1952 рр. Почали видаватися журнали, які примикають до соціал-демократії. Їх зміст становив великий інтерес, так як вказував на ту атмосферу, яка панувала в колах інтелігенції, яка була наближеною до соціал-демократії²⁰².

На момент свого остаточного формування СДПН у Західних окупаційних зонах включала в себе залишки старої СДПН, а також частини соціалістичних груп, які в часи Веймарської республіки або під час еміграції розпалися. Модель нової СДПН було закладено у Лондоні в 1941 році: це Союз німецьких соціалістичних організацій у Великобританії²⁰³. Лідером цього об'єднання був Еріх Олленхауер (з 1946 року займав посаду заступника голови правління СДПН)²⁰⁴. За кількісними показниками СДПН на кінець 1945 – початок 1946 року становила більше 711 тис. членів²⁰⁵ (див. додаток D).

Дослідниця німецької соціал-демократії Сюзанна Міллер, аналізуючи оновлений склад післявоєнної СДПН, виокремлює коло політичних діячів,

²⁰² Орлов Б. С. СДПГ: идейная борьба вокруг программных установок... – С. 87.

²⁰³ Möglichkeiten und Aufgaben einer geeinten sozialistischen Partei in Deutschland, Grundgedanken, eines Referates von Erich Ollenhauer in einer Mitgliederversammlung der «Union» in London 1942 // Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie / Hg. Dieter Dowe und Kurt Klotzbach – Berlin/Bonn: J.H.W. Dietz Nachf., 1984. – S. 239.

²⁰⁴ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 820 – 825.

²⁰⁵ Stöss R. (Hg.) Parteien – Handbuch: die Parteien der Bundesrepublik Deutschland... – S. 2176.

яких би вона віднесла до політиків нового типу у післявоєнній соціал-демократії. Серед таких вона називає Карло Шміда, Адольфа Арндта, Герберта Венера, Карло Шиллера. До цього переліку вона також додає Віллі Брандта, Віллі Айхлера, Ервіна Шьоттле, які в роки Веймарської республіки, або ж в часи еміграції через політичні розбіжності не приймали участі у безпосередній діяльності СДПН, а в післявоєнний час виконували важливі функції у партії²⁰⁶.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що процес відновлення СДПН у 4 окупаційних зонах проходив досить активно, швидко і в кожній із зон мав свої особливості. Так, Радянська воєнна адміністрація першою надала офіційний дозвіл на створення та діяльність в своїй окупаційній зоні політичних партій ще 10 червня 1945 року. З цього моменту СДПН активно розпочала процес відновлення, становлення та розвитку, заручившись при цьому підтримкою РВАН, яка мала в цьому свій безпосередній інтерес, так як виношували план об'єднання КПН і СДПН в єдину партію. При цьому передбачалося, що керівництво цим процесом візьме на себе РВАН, а це значить СРСР. З моменту офіційного дозволу на існування і до кінця квітня 1946 року СДПН в Радянській зоні окупації вдалося значно наростити свою кількість та розширити соціальний склад. Що стосується Західних зон, то тут дозвіл на формування партій був наданий лише з кінця літа – початку осені 1945 року, а до того СДПН відновлювалася та розвивалася нелегально. З моменту офіційного дозволу на діяльність і до кінця квітня 1946 року СДПН у західних зонах вдалося на більшості окупованих територій створити партійні осередки і розгорнути активну діяльність на чолі з провідним політиком тогочасної Німеччини Куртом Шумахером.

---

²⁰⁶ Kleine Geschichte der SPD. Band 1. Potthoff H. Die Sozialdemokratie von den Anfängen bis 1945: Band 2. Miller S. Die SPD vor und nach Godesberg. – Bonn – Bad-Godesberg, 1974. – S. 246.

2.2. Об'єднання СДПН і КПН у Радянській зоні окупації (жовтень 1945 – квітень 1946 року)

Після закінчення Другої світової війни соціал-демократи переживали в своїй історії один з найскладніших періодів: після 12 років панування нацистської диктатури і фактичного розгрому партії ті її члени і прихильники, які вижили всередині країни чи поверталися з еміграції, намагалися відновити СДПН. Вирішення цього завдання ускладнювалося тим, що після розгрому нацизму німці втратили свій суверенітет і тимчасово знаходилися під окупацією держав-переможниць, які попри проголошення на Потсдамській конференції спільної політики у вирішенні німецького питання і погодження основних напрямів її реалізації, насправді переслідували різні цілі і вдавалися до досить різних методів у здійсненні окупаційної політики у своїх зонах.

Радянська окупаційна влада була більш активною у проведенні своєї окупаційної політики у суспільно-політичній сфері в порівнянні з іншими окупаційними державами. Задля своєрідного перехоплення ініціативи стосовно формування майбутнього політичного ландшафту в Німеччині, радянська адміністрація першою почала налагоджувати політичне життя, дозволивши створення та відновлення на своїй території політичних партій і активно підпорядковуючи їх своїй владі²⁰⁷. Першою була відновлена КПН, яка мала стати опорою радянського впливу в окупованій Німеччині. Але для більш повного контролю за суспільно-політичною ситуацією на території східної Німеччини СРСР потрібно було залучитися підтримкою ще однієї політичної сили – Соціал-демократичної партії Німеччини.

Відразу ж після закінчення війни почався процес її відновлення і СДПН поновлювала свої симпатії серед населення Німеччини. Саме на соціал-демократів німці поклали великі надії стосовно відновлення країни та

---

²⁰⁷ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 192.

подальшої її розбудови. Інші ж партії післявоєнного часу не мали такого авторитету серед населення і не викликали у нього великої довіри. Тому підтримка й своєрідна опора на СДПН для Радянської військової адміністрації в Німеччині була вкрай необхідна.

Управління пропаганди РВАН відразу після його створення в жовтні 1945 року взяло курс на об'єднання КПН та СДПН. Згідно слів С. І. Тюльпанова (в 1945 – 1949 рр. керівник управління пропаганди РВАН), керівництво РВАН розуміло, що невдовзі відбудуться вибори і що необхідно створювати умови для перемоги «демократичних елементів в РЗО». Уже в жовтні обговорювалося питання про об'єднання партій, а в листопаді Управління пропаганди звернуло увагу Воєнної ради РВАН на те, що без політичного об'єднання обох партій вибори будуть програні. Так, на засіданні комісії ЦК ВКП(б) з перевірки роботи Управління пропаганди РВАН 16 вересня 1946 року С. Тюльпанов наголошував: « Я пам'ятаю, ще в жовтні минулого року обговорювався цілий ряд питань, в тому числі таке питання, як об'єднання партій. У листопаді 1945 року у доповіді Воєнному раднику (РВАН) ми ставили питання про те, що якщо політичного об'єднання робітничих партій не буде, то у цих виборах до громад зазнаємо поразки. Це був один із найважливіших документів, який тоді був відправлений від імені Воєнної ради І. В. Сталіну»²⁰⁸.

Про характер і процедуру прийняття рішень в кремлівському керівництві, а також його внутрішню ієрархію свідчить те, що позиція Наркомату іноземних справ стосовно даного питання, яке мало велике значення для відносин із західними державами, взагалі не бралася до уваги і навіть не запитувалася²⁰⁹.

Уже в листопаді 1945 року РВАН розгорнула в східних землях кампанію по об'єднанню обох партій. Своєрідним пропагандистським приводом для цього послуговувало святкування річниці Жовтневої 1917 року

---

²⁰⁸ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 26.

²⁰⁹ Там само.

революції в Росії та Листопадової 1918 року революції в Німеччині. До підготовки цих святкувань залучалися обидві партії – КПН і СДПН, що і мало слугувати символом зближення та об'єднання.

Особливу роль у процесі об'єднання партій відігравав С. І. Тюльпанов, який 5 грудня 1945 року на нараді з Францем Далемом (у той час член ЦК КПН), Бернхардом Герінгом (член керівництва та співголова Об'єднання вільних німецьких профспілок, з 1945 року – член ЦК СДПН), Вальтером Ульбріхтом (член Політбюро ЦК КПН з 1935 року) та Максом Фехнером (із липня 1945 року член керівництва СДПН в Радянській зоні) настояв на спільних партійних списках та спільних передвиборчих діях²¹⁰.

Представники КПН активно проводили пропагандистську діяльність щодо залучення СДПН до ведення спільної політики, до об'єднання обох партій, мотивуючи це тим, що КПН та СДПН – партії робітничого класу і їх інтереси стосовно ведення політики в країні і її майбутнього мають співпадати.

Представники ЦК СДПН були не проти ведення спільної політики з КПН, особливо стосовно відновлення повоєнної Німеччини, про що свідчить зокрема той факт, що 14 липня 1945 року було створено блок антифашистських партій, до складу якого входили і КПН і СДПН²¹¹. Але питання об'єднання партій викликало у СДПН західних зон великі побоювання та сумніви.

На конференції «шестидесятників» (по 30 представників від КПН та СДПН) з 21 по 22 грудня 1945 року на порядок денний було поставлено питання «єдності» обох партій²¹². Отто Гротеволь, який у 1945 році очолював

²¹⁰ Malycha A. Auf dem Weg zur SED. Die Sozialdemokratie und die Bildung einer Einheitspartei in den Ländern der SBZ. Eine Quellenedition / Andreas Malycha. – Bonn, 1995. – S. 137.

²¹¹ Suckut, Siegfried. Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949... – С. 58 – 59.

²¹² Einheitsdrang oder Zwangsvereinigung?: Die Sechziger – Konferenzen von KPD und SPD 1945 und 1946 / Krusch Hans-Joachim und Malycha Andreas – Berlin: Dietz, 1990. – S.166.

один із керівних центрів партії, а саме берлінський ЦК СДПН, на конференції вперше озвучив ті претензії, які висувалися соціал-демократами до ідеї «єдності» двох партій. Крім того, він вказав на розбіжності між неодноразовими заявами комуністів про необхідність демократичних перетворень в країні і реальною політикою, яку проводила КПН, а також на недемократичний тиск з боку комуністів на соціал-демократів. З іншого боку сам О. Гротеволь відчував також реальний тиск своїх однопартійців знизу, і зокрема тих, хто займав відповідальні посади в органах місцевого самоврядування і виступав проти «єдності» з КПН²¹³.

Проте, все ж тиск з боку РВАН і відсутність підтримки з боку соціал-демократів західних зон не залишили соціал-демократам Радянської зони окупації вибору²¹⁴. Між представниками СДПН та представниками КПН під кінець конференції було підписано декларацію спільних дій, в якій наголошувалося на тому, що єдність німецького робітничого класу є на даний час необхідністю, проте остаточне вирішення питання про злиття обох партій буде прийняте тільки після проведення партійних конференцій і відповідних голосувань на них. До тих пір, обидві партії залишаються незалежними²¹⁵. Далі зазначалося про те, що будівництво єдиної партії буде відбуватися на основі збереження усіх демократичних принципів. Незалежна думка, свобода слова і вільний вибір у всіх випадках є невід'ємними правами членів майбутньої об'єднаної партії²¹⁶.

У Москві до кінця 1945 року питання про об'єднання КПН та СДПН, очевидно, ще не було вирішено. С. І. Тюльпанов ще раз наполегливо пропонував організаційне об'єднання СДПН та КПН, про що свідчить його

²¹³ Einheitsdrang oder Zwangsvereinigung?: Die Sechziger – Konferenzen... – S. 167.

²¹⁴ SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien... – S. 167.

²¹⁵ Deutschland 1945 – 1969 / Peter Borowsky. – Hannover: Fackelträger, 1993. – S. 41.

²¹⁶ Ibid. – S. 42.

доповідна записка від 26 грудня 1945 року під грифом «таємно»²¹⁷. Одним із основних висновків цієї записки була думка про те, що «з метою зміцнення позицій Комуністичної партії в рядах робітничого класу, а також дрібної буржуазії міста необхідно посилити єдність дій обох робітничих партій з усіх принципових політичних та господарських питань і розгорнути широку пропагандистку компанію за організаційну єдність обох робітничих партій»²¹⁸. Тільки під час бесіди з В. Ульбріхтом 2 лютого 1946 року Сталін оголосив про свою згоду на об'єднання СДПН та КПН. Ще за тиждень до цього Тюльпанов у вказівках керівникам управлінь пропаганди в землях назвав ведення пропаганди за об'єднання СДПН та КПН найважливішим завданням радіопрограм на місцях²¹⁹.

Основна діяльність РВАН та КПН на даному етапі була спрямована на розкол в рядах СДПН, так як вони розуміли, що впливати на соціал-демократів усючі Німеччини у них не вийде, а от підпорядкувати собі один із керівних центрів партії – берлінський ЦК СДПН було цілком реальним завданням. Наступним кроком мало бути посилення тиску на керівну верхівку ЦК СДПН задля прийняття ними пропозиції стосовно об'єднання. Підтвердженням цьому є запис розмови з щоденника відповідального референта групи політрадника РВАН В. Л. Макухіна із членом керівництва КПН А. Аккерманом від 15 грудня 1945 року під грифом «таємно», яка була направлена командуючому Групи радянських окупаційних військ у Німеччині Г. К. Жукову та першому заступнику наркома закордонних справ СРСР А. Я. Вишинському. У ній стосовно соціал-демократів відверто зазначалось, що «роздавити їх зараз у нас не вийде. Ми можемо в кінцевому результаті домогтися лише розколу в соціал-демократичній партії»²²⁰.

²¹⁷ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 336 – 344.

²¹⁸ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг.... – С. 344.

²¹⁹ Там само. – С. 27

²²⁰ Там само. – С. 307 – 308.

Вперше у березні 1946 року керівник Політичного відділу РВАН В. С. Семенов у своєму «Інформаційному листі №1 про політичне становище в Німеччині (лютий 1946 р.)» під грифом «таємно», направленому міністру закордонних справ СРСР В. М. Молотову, а також Г. К. Жукову, А. Я. Вишинському і В. Г. Деканозову, висловив своє бачення можливості об'єднання партій у той час, коли на базі цього виник конфлікт із західними державами. Він інтерпретував підтримку західними державами противників об'єднання як політичний маневр, який зводився до того, щоб витіснити СРСР з Берліну – столиці Німеччини і ліквідувати вплив КПН на маси. Він вважав, що, сприяючи відокремленню значної частини берлінської соціал-демократії, західні держави поставили собі за мету «підірвати єдність Берліну»²²¹. Крім того, у цьому ж інформаційному листі він вперше прогнозував можливий провал об'єднання СДПН та КПН у західних секторах Берліну і в західних зонах, де СДПН залишалася серйозною політичною силою: «Найбільша складність стосовно роботи для об'єднання двох партій зустрічається в Берліні, де противники єдності знаходять безпосередню підтримку у союзників»²²².

Також В. С. Семенов у цьому листі повідомляв, що «протягом лютого 1946 року в радянській зоні проходили земельні, окружні і частково районні конференції функціонерів КПН та СДПН, на яких були прийняті рішення про необхідність об'єднання двох робітничих партій. Для підготовки об'єднання були створені провінційні окружні та районні оргкомітети, які склалися з представників обох партій»²²³.

---

²²¹ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 27.

²²² Там само. – С. 380.

²²³ Там само. – С. 379.

У Тюрингії з 20 лютого 1946 року почала видаватися спільна (двох робітничих партій) щотижнева газета «Соціалістична єдність»²²⁴. У землі Саксонія газети обох партій почали випускати спільний додаток «Єдність»²²⁵.

На даному етапі підготовки до об'єднання обох партій сформувалася досить впливова група керівних працівників СДПН, прямих противників об'єднання. Ця група проводила «розкольніцьку кампанію», особливо в Берліні. До неї належали члени ЦК СДПН Дарендорф, Клінгельхофер, Лейман, Островський. Дарендорф заявив про свій вихід із ЦК і виїхав в англійську зону окупації. До цієї групи входили ряд керівників районних організацій СДПН Великого Берліна, переважно з американського та англійського секторів: Сволинський (Темпельхоф), Нойман (Рейнікендорф), Арндт (Шарлоттенбург) та ін.; члени обласного Правління Соціал-демократичної партії федеральної землі Саксонія – Хауфе, Каден, Вейдт, Хеніг; керівництво Лейпцизького окружного правління СДПН; керівництво Ростокського районного правління СДПН; окремі керівники СДПН в Тюрингії²²⁶.

Лідер СДПН в англійській, американській та французьких окупаційних зонах К. Шумахер ініціював ухвалення рішень на соціал-демократичних конференціях в західних зонах, які відхиляли ідею створення єдиної робітничої партії.

У резолюції, яка була прийнята на конференції в американській зоні від 6 січня 1946 року зазначено: «Берлінська спроба досягти єдності партій була зроблена в такий час, коли зазнали фіаско зусилля стосовно об'єднання соціалістів та комуністів у інших європейських країнах.

²²⁴ Kachel S. Ein rot – roter Sonderweg? Sozialdemokraten und Kommunisten in Thüringen 1919 bis 1949 / Steffan Kachel. – Köln: Böhlau, 2011. – S. 79.

²²⁵ Sozialdemokraten in Niedersachsen 1945 – 1946: Materialien zur Reorganisation der SPD im außergroßstädtischen Bereich / von Johann Dietrich von Petzold. – Hildesheim: Lax, 1983. – S. 93.

²²⁶ Das SPD – SED – Papier: Der Streit der Ideologien und die gemeinsame Sicherheit . – Freiburg: Dreisam, 1988. – S. 121; СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 379.

...Комуністична політика не є політикою німецького народу та політикою інтернаціонального соціалізму... Мова йде не про об'єднання робітничих мас, а про завоювання соціал-демократичною партією комуністів.

Комуністична політика зазнала в Німеччині теоретично та практично такого краху, як і політика будь-якої іншої диктатури. Це найбільш відчувається в Радянській окупаційній зоні. Соціал-демократія відмовляється виступати в якості донора і віддати свою кров більш слабкому організму комуністичної партії»²²⁷. У чисельних виступах та інтерв'ю К. Шумахер характеризує німецьких комуністів як «узурпаторів», «агентів Москви» та ін.

У пропагандистській боротьбі проти об'єднання партій шумахерівці широко використовували випадки втручання радянських окупаційних властей на місцях в життя партій, випадки арештів противників «єдності» і т.п., доводячи, що об'єднання двох партій в радянській зоні носить примусовий характер²²⁸.

З 19 до 24 лютого 1946 року К. Шумахер провів в англійському та американському секторах Берліна ряд робочих нарад з правими соціал-демократами і, як пізніше з'ясувалося, підготував своїх прихильників для відкритого виступу проти ЦК СДПН на загальноміських зборах функціонерів Великого Берліна 1 березня 1946 року. На цих зборах шумахерівці досягли того, що 2/3 голосів соціал-демократичних функціонерів було віддано за проект резолюції, який відхилив курс ЦК СДПН на об'єднання обох партій. Резолюція поставила питання про об'єднання обох партій у залежності від результатів референдуму серед усіх членів СДПН²²⁹.

Питання об'єднання СДПН та КПН давно вийшло за рамки зонального значення і привернуло увагу світової спільноти. У лондонській радіопрограмі на німецькій мові від 24 лютого 1946 року повідомлялося, що британська

²²⁷ SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien... – S. XXXLII.

²²⁸ Kaden A. Einheit oder Freiheit / Albrecht Kaden. – Hannover: Dietz, 1964. – S. 79.

²²⁹ Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer... – S. 412; СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 380.

окупаційна влада у Німеччині вимагала від уряду чітких вказівок відносно подальшої політики в Німеччині «у зв'язку з можливістю злиття німецьких політичних партій під керівництвом комуністів»²³⁰. Причину такої тривоги англійців розкриває берлінський кореспондент агентства «Рейтер» Губерт Гаррісон. У його статті, яка була передана по лондонському радію 26 лютого, говорилося про те, що агітація за об'єднання, яка проводилася в радянській зоні соціал-демократичною та комуністичною партіями, знаходила у промислових районах Німеччини все більше прихильників. «Є можливість, – зазначав Гаррісон, – що компанія єдності по всій країні матиме значний успіх». Розглядаючи цю проблему з точки зору загальнополітичного становища в Радянській зоні окупації, Гаррісон стверджував, що об'єднання КПН та СДПН є складовою частиною радикального політичного перетворення Східної Німеччини за радянським зразком²³¹.

Газета «Таймс» у номері від 28 лютого висунула вимогу, щоб союзники не надавали дозволу діяльності «неправильно заснованим» партіям у Німеччині і проводили політику недопущення злиття соціал-демократичної партії²³².

До початку березня ситуація з об'єднанням КПН та СДПН вимальовувалася наступним чином. В. С. Семенов у своєму «Інформаційному листі № 1 про політичне становище в Німеччині (лютий 1946 р.)» інформує про те, що у радянській зоні у зв'язку з твердою позицією ЦК СДПН і настроями більшості членів СДПН на користь об'єднання справа об'єднання просувається вперед і обіцяє успішне завершення. У Берліні можна очікувати подальшого загострення боротьби, яка, скоріше за все, приведе до злиття частини членів СДПН та КПН і утворення організацій Соціалістичної партії єдності. Інша частина берлінських соціал-демократів за

²³⁰ Zwangsvereinigung? Zur Debatte über den Zusammenschluß von SPD und KPD 1946 in Ostdeutschland. / Johannes Klotz – Heilbronn: Diestel, 1996. – S. 125.

²³¹ Ibid. – S. 126.

²³² Ibid. – S. 132.

підтримки союзників відколеться і намагатиметься відстояти своє подальше незалежне існування під назвою СДПН. У західних зонах комуністичні організації перетворяться в організації Соціалістичної партії єдності і відколють якусь частину членів СДПН. Проте СДПН буде продовжувати існувати як впливова політична організація. Разом з тим факт об'єднання СДПН та КПН в радянській зоні буде справляти потужний вплив на робітників західних зон і розгойдувати основи панування правих в СДПН Заходу²³³.

Однією із важливих подій першої половини березня була конференція КПН у Берліні 2 – 3 березня 1946 року, на якій в якості гостей були присутні члени ЦК СДПН на чолі з Отто Гротеволем і основним питанням на порядку денному було створення єдиної робітничої партії. Основним доповідачем з'їзду був лідер німецьких комуністів Вільгельм Пік, який говорив про значні успіхи на шляху до створення єдиної робітничої партії в землях Радянської зони окупації. На думку доповідача, великі труднощі в Берліні виникли внаслідок вагань і політичних помилок центрального керівництва СДПН, яке на початку допустило відомі поступки супротиву правих соціал-демократів, погоджуючись відтермінувати об'єднання і здійснити його лише в загальнонімецькому масштабі. Він висловив упевненість, що при проведенні ґрунтовної роз'яснювальної роботи соціал-демократичні однопартійці у Берліні також погодяться на єдність та співпрацю з комуністами. В. Пік різко критикував «розкольницьку» діяльність К. Шумахера в західних зонах на користь «реакції»²³⁴.

В. С. Семенов у своєму «Інформаційному листі № 2 про політичне становище у Німеччині (1 – 15 березня 1946 р.)» від 17 березня 1946 року під грифом «таємно», який був направлений В. М. Молотову, В. Д. Соколовському (у 1945 році – заступник, а в 1946 – 1949 рр. – командуючий групою радянських окупаційних військ у Німеччині),

²³³ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 382.

²³⁴ Там само. – С. 407 – 408.

А. Я. Вишинському, В. Г. Деказову і Третьому європейському відділу Міністерства закордонних справ СРСР повідомляв про те, що керівники СДПН виступили на конференції за єдність обох робітничих партій. Гротеволь приділив велику увагу викриттю К. Шумахера і його прихильників²³⁵. Далі В. С. Семенов зазначає, що конференція схвалила намічений обома ЦК курс на скликання на 19 – 20 квітня 1946 року спільної конференції КПН та СДПН для вирішення питання про об'єднання обох робітничих партій²³⁶. Крім того, конференція мала затвердити вироблений обома ЦК 26 лютого 1946 року проект Статуту і програми Єдиної соціалістичної партії Німеччини, який мав стати платформою об'єднання обох партій²³⁷.

Семенов у своєму інформаційному листі акцентував також увагу на тому, що центральним пунктом боротьби за об'єднання обох робітничих партій в останній час стало питання про проведення референдуму серед членів СДПН у Берліні.

Окружне керівництво СДП Великого Берліна, де переважали праві, спираючись на рішення зборів функціонерів від 1 березня, призначило провести 31 березня референдум серед членів партії у всіх районах Берліна. Центральний комітет СДПН на чолі з О. Гротеволем під тиском Управління пропаганди РВАН повів лінію на зрив референдуму. О. Гротеволь заявив, що референдум не може вирішити питання про злиття партій, так як згідно організаційного статуту СДПН усі питання організаційної структури можуть вирішуватися тільки партійним з'їздом. 12 березня розширене засідання ЦК СДПН схвалило позицію керівництва СДПН і висловило йому довіру. У рішенні засідання говорилося про те, що партійне керівництво «принципово з технічних причин не в змозі скористатися пропозицією зборів берлінських

²³⁵ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 408.

²³⁶ Там само. – С. 408 – 409.

²³⁷ Das SPD – SED – Papier: Der Streit der Ideologien und die gemeinsame Sicherheit – Freiburg: Dreisam, 1988. – S. 10.

функціонерів від 1 березня про проведення референдуму». Право вирішення питання про об'єднання – це прерогатива партійного з'їзду²³⁸. Слід відмітити, що саме тиск радянської окупаційної влади на керівництво ЦК СДПН змусило їх приймати такі рішення.

Проте у більшості районів Берліна противникам єдності вдалося залучити на свою сторону велику кількість членів місцевих організацій СДПН. За останні два тижні шумахерівці розгорнули в Берліні досить активну діяльність, використовуючи усі промахи в роботі ЦК СДПН і слабкість їх агітаційно-пропагандистської роботи серед рядових членів берлінської соціал-демократичної організації.

Становище для РВАН було загрозливим навіть у радянському секторі Берліна. У більшості підрайонних організацій керівні функції здійснювали шумахерівці. До 80% членів соціал-демократичної організації району знаходилися під впливом правих. У районі Пренцлауерберг у більшості низових соціал-демократичних організацій праві захопили керівництво у свої руки. У районі Мітте районні керівники також чинили супротив об'єднанню. Противники єдності поводити себе досить активно та дієво. Тільки в районах радянського сектору (Трептов, Кьопенік, Фрідріхсхайн) з підготовкою до об'єднання справа була дещо кращою²³⁹.

У союзних секторах Берліну становище було не зовсім ясным, але навряд чи кращим, ніж в радянському секторі. Для того, щоб перевірити співвідношення сил і вплинути на настрої партійних мас, шумахерівці вже провели в декількох районах Берліну пробні референдуми. Так, наприклад, в районі Пренцлауерберг 5 березня усім членам СДП були вручені бюлетні з наступними питаннями: 1) «Чи ти підтримуєш миттєве злиття з КПН?», «Так – Ні». 2) «Чи необхідно висловити недовіру Центральному правлінню за його

---

²³⁸ Heimann S. Karl Heinrich und die Berliner SPD, die sowjetische Militäradministration und die SED / Siegfried Heimann. – Bonn: Historisches Forschungszentrum, 2007. – S. 33.

²³⁹ Ibid. – S. 45.

нечітку позицію?», «Так – Ні». 3) Чи ти підкоряєшся рішенням партійного з'їзду зони і партійній дисципліні?», «Так – Ні».

Дострокові пробні референдуми були проведені також і в районах Панков та в двох інших підрайонах Фрідріхсхайна. На трьох дільницях в районах Панков та Пренцлауерберг співвідношення сил було наступним: за об'єднання – 187, проти – 246, утрималось – 12. На трьох дільницях району Фрідріхсхайн більшість голосуючих проголосували за об'єднання²⁴⁰.

Враховуючи можливість рішення ЦК СДПН про відміну референдуму, американський генерал Клей опублікував у друкованих органах заяву про те, що за усіх обставин американська воєнна адміністрація забезпечить проведення демократичного волевиявлення членів СДПН у своєму секторі шляхом референдуму. Союзники впевнені в тому, що референдум покаже негативний для прихильників об'єднання результат, і завчасно готуються використовувати цю справу в інтересах підриву ідеї єдності робітничих партій по усій Німеччині²⁴¹.

У листі заступник завідуючого Відділом міжнародної інформації і відділом зовнішньої політики ЦК ВКП(б) Л. С. Баранова до В. М. Молотова від 25 березня 1946 року під грифом «цілком таємно» зазначається, що «боротьба за злиття комуністичної та соціал-демократичної партій в Єдину соціалістичну партію Німеччини продовжує загострюватися. Вороги єдності не лише відкрито виступають на зборах та конференціях, але протягом останніх тижнів особливо активізували свою підпільну роботу.

У соціал-демократичній організації Берліну, яка стала центром боротьби, ще не було більшості, яка б підтримувала об'єднання обох партій. Вороги єдності в рядах берлінської соціал-демократії, навіть в радянському секторі Берліну, організовані краще, ніж прихильники єдності. Праві

²⁴⁰ Malycha A. Auf dem Weg zur SED. Die Sozialdemokratie... – S. 136.

²⁴¹ Kaden A. Einheit oder Freiheit / Albrecht Kaden. – Hannover: Dietz, 1964. – S. 211.

секретарі райкомів СДПН саботують обговорення в низових організаціях програми та статуту Єдиної соціалістичної партії Німеччини²⁴².

У цьому листі повідомляється, що праві соціал-демократи проводять активну підривну діяльність не лише в Берліні. Окремі емісари правих соціал-демократів з'явилися в деяких землях радянської зони, намагаючись вплинути на місцевих соціал-демократів з метою організації референдуму стосовно питання єдності в землях.

Підривну діяльність правих соціал-демократів активно підтримують і стимулюють англійці та американці. Газета «Дзеркало тижня» (Der Tagesspiegel), видавництво якої базувалося в Берліні за американською ліцензією, стала справжнім рупором правих соціал-демократів, відкрито виступаючи проти об'єднання обох партій. У районі Шенеберг (американський сектор Берліну) американською воєнною владою було заарештовано 12 комуністів²⁴³.

Реагуючи на таку ситуацію з об'єднанням керівництво Компартії і прихильники єдності в ЦК СДПН змушені були посилити агітаційно-пропагандистську роботу і активно проводити організаційні заходи задля об'єднання. Центральний організаційний комітет продовжував свою роботу. Було проведено декілька загальноміських зборів та мітингів. 10 березня в районі Райнікендорф (французький сектор Берліну) було організовано мітинг КПН та СДПН, на якому були присутніми 7 тис. чоловік. На мітингу була прийнята резолюція, яка схвалювала об'єднання двох робітничих партій. 12 березня було проведено загальні берлінські збори функціонерів КПН та СДПН заводських організацій, а 15 березня – загальні берлінські збори функціонерів соціал-демократичних організацій промислових підприємств міста, які виступали за об'єднання²⁴⁴.

---

²⁴² СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 340.

²⁴³ Там само. – С. 430.

²⁴⁴ Die SED – führende Kraft der antifaschistisch-demokratischen Umwälzung (1945 – 1949). – Berlin: Dietz, 1984. – S. 223.

Слід відзначити, що проведення усіх цих мітингів та зборів не внесло корінних змін у ситуацію в Берліні, так як активність прихильників об'єднання в Берліні була недостатньою і праві соціал-демократи все ще продовжували залишатися у рядах керівництва найважливішими організаціями.

В «Інформаційному листі № 3 В. С. Семенова про політичне становище в Німеччині (15 – 31 березня 1946 року)» від 2 квітня 1946 року під грифом «таємно», який був направлений до В. М. Молотова, В. Д. Соколовського, А. Я. Вишинського і В. Г. Деказонова, описано боротьбу за об'єднання робітничих партій в Берліні. У другій половині березня питання про референдум серед членів СДПН в Берліні залишався центральним пунктом боротьби за об'єднання робітничих партій²⁴⁵.

Зусилля Центрального комітету СДПН були налаштовані на зрив референдуму, праві ж навпаки – вимагали проведення опитування населення стосовно об'єднання. Агітаційно-пропагандистська робота ЦК СДПН на користь єдності у другій половині березня набула широкого розмаху. Були проведені чисельні збори членів СДПН стосовно питання об'єднання. Газети обох партій щоденно публікували багато матеріалів стосовно єдності. Із середини березня в Берліні почав виходити два рази на тиждень спільний друкований орган СДПН та КПН «Єдність». Проте газета виявилася занадто слабкою, містила доволі сухий та однотипний матеріал, мала суто партійний вигляд і не була розрахована на широкі маси населення.

У другій половині березня тиражем в 620 тис. праві соціал-демократи видали 3 листівки і багато листівок проти єдності²⁴⁶. Газета «Дер Тагесшпігель», яка контролювалася американцями 15 березня зробила заяву, що вона надає свої сторінки прихильникам опозиції. Увесь цей час газета проводила жорстоку кампанію проти єдності. Німецька «незалежна

---

²⁴⁵ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 443.

²⁴⁶ Там само. – С. 444.

соціалістична» газета «Телеграф», яка видавалася в англійській зоні, майже відразу на своїх сторінках виступила проти єдності робітничих партій²⁴⁷.

27 березня в Шарлоттенбурзі на зборах правих соціал-демократичних керівників та делегатів від 17 районів Берліна було винесено кінцеве рішення про проведення в Берліні референдуму 31 березня. Після цього праві приступили до роздачі карточок для голосування і до технічної підготовки референдуму²⁴⁸.

Як і слід було очікувати, спроби ЦК СДПН та Управління пропаганди РВАН зірвати референдум у Берліні не увінчались успіхом. Проте і шумахерівцям не вдалося досягти бажаного для них успіху в референдумі.

Як повідомляє В. С. Семенов у своєму «Інформаційному листі № 3 про політичне становище у Німеччині» від 2 квітня 1946 року, 29 березня шумахерівський міський комітет СДПН звернувся до радянської комендатури Берліну з проханням дозволити референдум 31 березня в радянському секторі Берліну. Радянська комендатура в свою чергу подала запит до міського комітету стосовно відомостей про склад комісії та про технічний порядок проведення референдуму. Цю інформацію міський комітет не встиг надати до 31 березня і референдум в радянському секторі Берліну не проводився. Із 8 районів радянського сектору 4 висловились «проти» референдуму. У 4 інших йшла боротьба стосовно проведення даного заходу²⁴⁹.

Проте в 12 районах Західного Берліну референдум був проведений в призначений термін, а саме 31 березня. Із 33247 членів СДПН цих районів в голосуванні прийняло участь 23755 чол. (71,4%). Із них за об'єднання з КПН проголосувало 2937 (12,7 %) проти об'єднання 19529 (82,5 %). Стосовно іншого питання «за» чи «проти» спільної роботи з КПН – голосували «за» 14763 (62,1 %) і «проти» 5566 (23,4 %). Референдум показав, що шумахеровці

²⁴⁷ Kaden A. Einheit oder Freiheit... – S. 216.

²⁴⁸ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 445.

²⁴⁹ Там само. – С. 445.

мають міцні позиції у соціал-демократичних організаціях пролетарських районів Берліну таких, як Шпандау, Райнікендорф та ін²⁵⁰.

Берлінський ЦК СДПН після референдуму відстоював позицію, що проведення референдуму було неправомірним, а його результати недійсні, так як голосуванням не було охоплено весь Берлін і обурення радянської сторони було цілком справедливим.

У «Інформаційному листі В. С. Семенова № 4 про політичне становище в Радянській зоні окупації в Німеччині (1 – 15 квітня 1946 року)» від 22 квітня 1946 року під грифом «таємно», який був направлений до В. М. Молотова, В. Д. Соколовського, А. Я. Вишинського і В. Г. Деказонова та в Третій європейський відділ Міністерства закордонних справ СРСР, зазначалося, що 7 квітня праві скликали в Целендорфі (американський сектор) свій «окружний з'їзд СДПН Берліна» за участю 465 делегатів, який визнав ЦК СДПН та берлінське окружне керівництво СДПН «неправомірним» і обрав нове. Проте цей з'їзд не був визнаний радянською стороною і вже 13 квітня 1946 року відбувся берлінський з'їзд СДПН, який прийняв одностайне рішення про злиття з КПН. Участь у голосуванні прийняло 486 делегатів. Навіть шумахерівці голосували за злиття (голосування було відкритим). На з'їзді були також делегати із західних секторів Берліну²⁵¹.

14 квітня відбувся окружний об'єднавчий з'їзд СДПН та КПН Великого Берліну. З'їзд прийняв рішення про утворення в Берліні Соціалістичної єдиної партії. На паритетних засадах було обрано Окружне керівництво СЄПН Берліну у складі 58 чоловік²⁵².

З «Інформаційного листа В. С. Семенова № 5 про політичне становище в Німеччині (15 – 30 квітня 1946 р.)» від 9 травня 1946 року під грифом «таємно», який був направлений до В. М. Молотова, В. Д. Соколовського,

²⁵⁰ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 446.

²⁵¹ Там само. – С. 467 – 468.

²⁵² Там само. – С. 468.

А. Я. Вишинського і В. Г. Деказонова, С. А. Лозовського (в 1939 – 1946 рр. – заступник наркому закордонних справ) та Д. І. Смірнова (генерал-лейтенант, у 1945 – 1946 рр. – заступник, пізніше військовий комендант радянського сектору Берліну) повідомляється про те, що 19 і 20 квітня у Берліні відбувся 40-й з'їзд СДПН та 15-й з'їзд КПН. На цьому з'їзді СДПН було прийнято рішення про злиття з КПН і обрано 40 чоловік до складу Центрального керівництва СЄП²⁵³.

21 та 22 квітня 1946 року проходив Об'єднавчий з'їзд обох партій. Всього на цьому з'їзді були присутні 825 делегатів із радянської зони та 227 представників, які прибули в якості гостей із західних зон, яким з'їзд надав права делегатів. Від СДПН було присутніми 548 чоловік (із них 103 із західних зон) і 504 із КПН (із них 124 із західних зон). Делегати від СДПН представляли 681,5 тис членів СДПН із радянської зони (із них близько 26 тис. чол. з Берліна)²⁵⁴.

Об'єднавчий з'їзд одноголосно прийняв рішення про створення Єдиної соціалістичної партії Німеччини, а також затвердив Статут та програму нової партії. З'їзд обрав Центральне керівництво у складі 80 чоловік. Головами Центрального керівництва СЄПН було обрано Вільгельма Піка та Отто Гротеволья. До складу Секретаріату ввійшли: Ульбріхт, Фехнер, Аккерман, Майер, Гніффке, Далем, Матерн, Меркер, Леман, Карстен, Еллі Шмідт, Кете Керн²⁵⁵.

Спірним могло бути питання існування обох партій на території Берліну, але вже 28 травня Координаційний комітет дозволив діяльність СЄПН в Берліні. Одночасно було визнано окружне Правління СДПН на території Берліну. На засіданні Союзної комендатури від 31 травня були схвалені тексти листів до керівників обох партій в Берліні. У листах

²⁵³ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 481.

²⁵⁴ Malycha A. Auf dem Weg zur SED. Die Sozialdemokratie... – S. 206.

²⁵⁵ Das SPD – SED – Papier: Der Streit der Ideologien und die gemeinsame Sicherheit – Freiburg: Dreisam, 1988. – S. 286.

повідомлялося про те, що Союзна комендатура дає дозвіл на здійснення діяльності обох партій на території Берліну, а також комендатура надає приміщення для канцелярій обох партій в кожному районі Берліна. Крім того, Союзна комендатура буде контролювати, щоб соціал-демократам, які висловили бажання приєднатися до СДПН чи СЄПН, не чинили з боку партій ніякого тиску чи спротиву²⁵⁶.

Коментуючи таке рішення Координаційного комітету, газета соціал-демократів «Телеграф» писала: «У поле діяльності СДПН тепер нарешті входить і радянський сектор Берліну, який раніше був для них закритий. СДПН буде боротися за свої політичні права у східному секторі Берліна так, як вона робила це до цього у західних секторах»²⁵⁷.

Що стосується реакції інших окупаційних держав на акт об'єднання СДПН та КПН, то у своєму «Інформаційному листі №5 про політичне становище в Німеччині» В. С. Семенов зазначає про те, що відразу після оголошення англійська сторона вимагала публічного виходу із ЦК СЄПН 14 членів СДПН, які були обрані від британської зони. Американці ж у свою чергу заявили, що вони не вимагають виходу із ЦК СЄПН представників із американської зони, проте наполягають на призупиненні в якості посадових осіб їх роботи в політичних партіях, доки СЄПН не буде визнана в американській зоні як політична партія²⁵⁸.

Реакція західних окупаційних властей була цілком виправданою, так як вони весь період процесу об'єднання двох партій чітко відстоювали позицію супротиву такому злиттю і підтримували шумахерівців у їх боротьбі проти об'єднання і утворення СЄПН.

Отже, можна зробити висновок про те, що ідея об'єднання СДПН та КПН зародилася у радянської окупаційної влади ще з жовтня 1945 року. Заручившись без особливих труднощів підтримкою КПН, їм стала необхідна

---

²⁵⁶ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 605.

²⁵⁷ Там само. – С. 606.

²⁵⁸ Там само. – С. 486 – 487.

ще підтримка однієї із найпотужніших партій в Німеччині довоєнного часу – СДПН. Ідеальним варіантом для майбутньої політики вони вбачали формування єдиної партії із цих двох потужних політичних сил, яка буде їм підпорядковуватися і становити своєрідну опору для їхньої влади. Зрозумілим було те, що західні окупаційні держави не підтримають такого злиття і формування на німецькій політичній арені ще однієї політичної сили прорадянського зразка, яка намагатиметься перехопити ініціативу стосовно ведення політики і зайняти лідируючі позиції в повоєнній Німеччині. Різде невдоволення було висловлене соціал-демократами із західних окупаційних земель, яких очолював Курт Шумахер і які протягом всього процесу об'єднання партій в РЗО чинили їм супротив, вели активну пропагандистську діяльність, навіть, проводили референдуми для того, щоб довести, що соціал-демократи не прагнуть єдності з комуністами. Беззаперечним є той факт, що значна частина соціал-демократів у РЗО були проти такого об'єднання, але тиск окупаційної влади був нездоланим, і СДПН у східній зоні окупації довелося піти на злиття з КПН та утворення єдиної політичної партії, після чого соціал-демократія в РЗО фактично припинила своє існування.

РОЗДІЛ 3

СТАВЛЕННЯ СДПН ДО ПОЛІТИКИ ОКУПАЦІЙНИХ ДЕРЖАВ ТА УЧАСТЬ У ФОРМУВАННІ РЕГІОНАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ (ЖОВТЕНЬ 1945 – ТРАВЕНЬ 1947 рр)

3.1. Позиція соціал-демократів стосовно політики окупаційних держав на території Німеччини

Після розгрому нацизму у Німеччині виникла своєрідна політична пустеля. Зміни в суспільній свідомості ще не відбулися, трансформація державної системи проходила досить повільно, влада знаходилася у руках окупаційних властей, конституційно-юридичне оформлення демократичних порядків і прав громадян потребувало значного часу.

За час боїв та бомбардувань на території Німеччини в останні роки була знищена 1/5 частина житлових будинків та заводів а також 2/5 усіх транспортних сполучень. Виробництво зупинилося, продуктів харчування катастрофічно не вистачало, гроші втратили всяку цінність. Тим не менше, серед загального числа фабрик та заводів у значної частини із них устаткування та обладнання залишилося неушкодженим, або ж його достатньо було відремонтувати²⁵⁹.

Перші контури післявоєнного облаштування світу і зокрема післявоєнної долі Німеччини обговорювалися на першій конференції «великої трійки» – лідерів трьох держав: У. Черчилля (Великобританії), Ф. Д. Рузвельта (США) та Й. В. Сталіна (СРСР) у Тегерані з 28 листопада по 1 грудня 1943 року²⁶⁰. На цій конференції вперше було запропоновано план розчленування Німеччини і утворення нових територіальних об'єднань Рузвельтом, який у повному його варіанті не знайшов підтримки ні з боку

---

²⁵⁹ Deutschland 1945 – 1969 / Peter Borowsky. – Hannover: Fackelträger, 1993. – S. 12.

²⁶⁰ Ibid. – S.13.

У. Черчилля ні з боку Й. Сталіна²⁶¹, так як, на їхню думку, це з часом би стало стимулом до згуртування німців у боротьбі задля об'єднання своєї країни.

Рішення Ялтинської конференції від 4 – 11 лютого 1945 року передбачали план окупації Німеччини та контроль над нею, які мали бути опубліковані лише після остаточного розгрому німецького спротиву²⁶². Непохитною метою для держав учасниць цієї конференції було «знищення німецького мілітаризму, нацизму й створення гарантії в тому, що Німеччина ніколи більше не буде в змозі порушувати мир всього світу»²⁶³. Держави ставили собі за мету роззброїти і розпустити всі німецькі збройні сили, раз і назавжди знищити німецький генеральний штаб, який неодноразово сприяв відновленню німецького мілітаризму, вилучити або знищити все німецьке військове обладнання, ліквідувати або взяти під контроль всю німецьку промисловість, яка могла б бути використана для військового виробництва; піддати всіх злочинців війни справедливому і швидкому покаранню і стягнути відшкодування збитків за руйнування, заподіяні німцями; стерти з лиця землі нацистську партію, нацистські закони, організації та установи; усунути нацистський вплив із громадських установ, з культурного та економічного життя німецького народу і прийняти спільно такі заходи щодо Німеччини, які можуть виявитися необхідними для майбутнього миру і безпеки всього світу²⁶⁴.

На Потсдамській конференції (17 липня – 2 серпня 1945 року) союзниками було досягнуто угоди стосовно економічних та політичних принципів координування політики по відношенню до переможеної Німеччини в період союзного контролю²⁶⁵. Союзні держави у своїй політиці згідно рішень цієї конференції застосовували політичні принципи, які

---

²⁶¹ Тегеран – Ялта – Потсдам... – С. 94 – 95.

²⁶² Там само. – С. 186.

²⁶³ Там само.

²⁶⁴ Там само. – С. 187.

²⁶⁵ Там само. – С. 385.

отримали назву 4-х, або інколи називають, 5-ти «де»: демократизації, демілітаризації, децентралізації, денацифікації та демонтажу в окупованій країні.

На конференції були також визначені суми й джерела репараційних виплат для Німеччини. Вони склали 20 млрд. доларів і мали виплачуватися наявними коштами чи у вигляді демонтажу промислових підприємств на користь окупаційних держав²⁶⁶.

Історичне поняття «демонтаж» передбачає зняття з місця встановлення об'єктів німецької промисловості, зокрема, металургії та важкої промисловості²⁶⁷. В окупаційних держав не було спільної мети стосовно застосування такого політичного принципу як демонтаж. Метою демонтажу з боку СРСР було усунення збитку, нанесеного Німеччиною, а також ослаблення Німеччини шляхом знищення її індустріальної основи і тим самим попередження нової агресивної війни²⁶⁸. У перший рік окупації Німеччини демонтаж матеріальних цінностей із окупованої Радянським Союзом частини Німеччини стали основною формою відшкодування нанесених збитків для СРСР. У західних зонах окупації політика демонтажу була не настільки активною, як з боку СРСР і незабаром була припинена відповідно до доктрини Трумена²⁶⁹.

Що стосується ставлення самих соціал-демократів стосовно політики демонтажу з боку окупаційних держав, то її чітко виклав лідер СДПН Західних зон Курт Шумахер на першому післявоєнному з'їзді партії у Ганновері 1946 року. За його словами, соціал-демократи готові сісти за стіл переговорів з окупаційними державами стосовно демонтажу військово-

²⁶⁶ Тегеран – Ялта – Потсдам... – С. 390.

²⁶⁷ Badstübner R. *Restauration in Westdeutschland 1945 – 1949* / Rolf Badstübner – Berlin: Dietz, 1965. – S. 78.

²⁶⁸ Lemke M. (Hg.) *Sowjetisierung und Eigenständigkeit in der SBZ/DDR (1945 – 1953)* / Michael Lemke – Köln: Böhlau Verlag GmbH & Cie, 1999. – S. 22.

²⁶⁹ Badstübner R. *Restauration in Westdeutschland 1945 – 1949....* – S. 94.

промислового комплексу повоєнної Німеччини²⁷⁰. Вони добре розуміють те, що військові потужності будуть знищені, демонтовані, військово-промисловий комплекс розформований, вивезений окупаційними державами, а залишки переведені на мирні рейки розвитку, але це, на їхню думку, зовсім не означає, що німецька економіка окупаційними державами буде залишена без «цвяха і молотка», адже з допомогою їх теж можна виготовляти зброю²⁷¹.

Соціал-демократи і їх лідер Шумахер вважали, що це надмірні заходи стосовно економіки повоєнної Німеччини і її промислового комплексу, адже вони не залишають ніякого шансу для відновлення промислових потужностей, які необхідні країні, щоб люди могли забезпечувати себе найнеобхіднішим. Від того, наскільки повним буде демонтаж промислового комплексу Німеччини, аж ніяк не залежить безпека окупаційних держав та всього світу і забезпечення цілковитого миру, адже обурені, знедолені та голодні люди заради покращення свого становища готові будуть до радикальних дій, що не є хорошим показником політики, яку проводитимуть окупаційні держави²⁷².

Курт Шумахер також висловив думку про те, що у всіх держав світу й окупаційних держав зокрема достатньо підтверджень того, що процес демілітаризації у Німеччині проходить достатньо інтенсивно у всіх сферах життя німецького суспільства і що німецький військовий потенціал майже повністю ліквідований і тому немає ніяких об'єктивних причин на те, щоб виснажувати німецьку економіку і не дозволяти будувати в країні нову мирну економіку на базі соціалізму та демократичного контролю²⁷³.

Згідно принципу «демократизації» на основі рішень Потсдамської конференції передбачалася «остаточна реорганізація політичного життя в

---

²⁷⁰ Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9. bis 11. Mai 1946 in Hannover... – S. 31.

²⁷¹ Ibid. – S. 33.

²⁷² Ibid. – S. 32 – 33.

²⁷³ Ibid. – S. 32.

Німеччині на демократичній основі»²⁷⁴, а також «демократичні партії отримували дозвіл на діяльність у Німеччині»²⁷⁵. Окупаційні держави надавали свободу слова, преси та релігії, але з обмеженнями, які необхідні були для дотримання військової безпеки. Передбачався також контроль за системою освіти і виховання в Німеччині з метою успішного розвитку демократичних принципів²⁷⁶. Виступаючи за демократизацію Німеччини, союзники, розходилися в думках з конкретних питань перетворень.

Після закінчення Другої світової війни колишня політична система як на місцях, так і на регіональному рівні була повністю зруйнована, тому відбудувати на її основі нову демократичну систему в Німеччині було абсолютно неможливо.²⁷⁷ В усіх сферах німецького суспільства максимально усувалися з посад ті, хто хоч якимось чином був причетний до нацистської влади. У сфері політики і засобів масової інформації був повністю реорганізований кадровий склад на усіх рівнях. Претенденти на більшість посад у цих сферах мали пройти перевірку окупаційної влади і довести свою непричетність до нацистів і їхнього режиму. Це були вимушені заходи, на думку союзників, які необхідно було здійснити, щоб виключити усіх нацистів із більшості сфер діяльності німецького суспільства. Але, не дивлячись на такі заходи, все ж, коли нове політичне керівництво формувалося, колишні нацисти вступали до демократичних партій, хоча й на нижчі щаблі.²⁷⁸

Ще до Потсдамської конференції – 5 червня 1945 року уряд США, СРСР, Великої Британії та Франції заявили про свій спільний намір провести

---

²⁷⁴ Тегеран – Ялта – Потсдам... – С. 388.

²⁷⁵ Там само. – С. 389.

²⁷⁶ Там само.

²⁷⁷ Deutschland 1945 – 1969 / Peter Borowsky. – Hannover: Fackelträger, 1993. – S. 25.

²⁷⁸ Derlien H-U., Lock S. Eine neue politische Elite? Rekrutierung und Karrieren der Abgeordneten in den fünf neuen Landtagen // Zeitschrift für Parlamentstagen 1994. Heft 1/94 –S.69.

повне роззброєння та демілітаризацію Німеччини²⁷⁹. У більшій мірі ці наміри були реалізовані. Залишалося забезпечувати перебування Німеччини в роззброєному та демілітаризованому стані так довго, як цього може потребувати мир та безпека у всьому світі. На такі умови погоджувалися усі окупаційні держави.

Американці розробили проект по роззброєнню і демілітаризації Німеччини, в якому акцент був зроблений лише на военній промисловості, її потужностях. Нічого не зазначалося про «економічне роззброєння», так як американці не переслідували мету цілком виснажити Німеччину і залишити її без будь-яких шансів на відновлення своїх економічних потужностей. Англіїці теж виступали проти «економічного роззброєння» на своїй території, не дивлячись на те, що саме в англійській зоні окупації були зосереджені основні промислові потужності Німеччини²⁸⁰. Така позиція суттєво не влаштовувала Радянський Союз, який планував роззброїти Німеччину не лише у сфері воєнного потенціалу, а й економічного.

Політичний принцип «демілітаризації», згідно рішень Потсдамської конференції включав в себе розпуск армії, ліквідацію запасів зброї і повне розкомплектування військово-промислового комплексу на окупованій території Німеччини з метою запобігання подальшої військової загрози з її боку²⁸¹. «Знищення німецького мілітаризму та нацизму» і боротьба проти його ідеології стали в кінці війни основними завданнями усіх воюючих проти Німеччини держав.

Денацифікація згідно рішень Потсдамської конференції передбачала «знищення націонал-соціалістичної партії, її філіалів та підконтрольних організацій, розпуск усіх нацистських установ, недопущення будь-якої нацистської та мілітаристської діяльності а також пропаганди. Усі сфери

---

²⁷⁹ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 369.

²⁸⁰ Wettig G. Entmilitarisierung und Wiederbewaffnung in Deutschland 1943 – 1955 / Gerhard Wettig. – München: Oldenburg, 1967. – S. 41.

²⁸¹ Тегеран – Ялта – Потсдам... – С. 387.

життя німецького суспільства мають бути «очищені» від впливу націонал-соціалістичного режиму. Військові злочинці і ті, хто брав участь у плануванні або здійсненні нацистських заходів, повинні бути заарештовані і передані суду. Нацистські лідери, впливові прихильники нацистів і керівний склад нацистських установ і організацій та будь-які інші особи, небезпечні для окупації і її цілей, повинні бути заарештовані і інтерновані»²⁸².

Програма союзників з перевиховання німців у більшості сфер життя німецького суспільства вступила в дію відразу після окупації тієї чи іншої території. У радянській зоні окупації денацифікація проводилася більш радикальним шляхом, ніж у західних зонах. Створений у РЗО 14 липня 1945 року блок антифашистських демократичних партій, куди входила СДПН, одним із перших завдань перед собою ставив вироблення спільної стратегії дій щодо покарання нацистських злочинців. Партіям у блоці після довготривалих дискусій все ж вдалося досягти компромісу і виробити спільне рішення під назвою «Звільнення Німеччини від залишків фашизму»²⁸³ від 4 листопада 1945 року. Так, у довідці В.С. Семенова та І. Ф. Філіпова від 21 грудня 1945 року під грифом «таємно», яка була направлена Молотову, Жукову та Вишинському, були зазначені вимоги 4-ох партій у даному блоці стосовно покарання нацистських злочинців:

- 1) створення нових законів, які б допомагали регулювати ступінь покарання для нацистів, в залежності від рівня заподіяного ними злочину;
- 2) активними нацистами повинні вважатися особи, які займали високі посади в НСДАП та її організаціях, колишні члени рейхстагу, а також особи, які не були членами НСДАП, але приймали безпосередню участь у здійсненні ними злочинної діяльності;

²⁸² Тегеран – Ялта – Потсдам... – С. 388.

²⁸³ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 315.

- 3) особи, які не були активними нацистами, звільняються від покарання в надії на те, що вони порвуть із своїм політичним минулим;
- 4) члени НСДАП і її організацій не можуть бути прийняті до складу будь-якої із антифашистських партій до тих пір, поки не буде видано особливе розпорядження про це єдиного фронту партій²⁸⁴.

РВАН активно діяла по притягненню нацистів до відповідальності і до кінця 1946 року було розглянуто 500 тис. справ по нацистах і вина останніх у цих справах була доведена. РВАН максимально намагалася на пости у внутрішні органи влади та до органів юстиції призначати комуністів як головну опору своєї влади на цих територіях.²⁸⁵

Що стосується проведення процесу «денацифікації» в сфері освіти на території РЗО, то він був проведений не достатньо ретельно. Так у довідці А. А. Смірнова до А. Я. Вишинського від 15 листопада 1945 року під грифом таємно повідомляється про те, що відновлене проведення занять в університетах міст Лейпциг, Берлін, Галле, Грайфсвальд, Росток і Йена²⁸⁶. Серед керівного та викладацького складу університетів цих міст були проведені чистки з метою виявлення активних нацистів. Не дивлячись на це, у більшості університетів більше 15% викладацького складу були колишніми членами НСДАП, а в місті Росток відсоток таких викладачів сягав показника понад 45%²⁸⁷. Це все свідчило про недосконало проведену роботу, яка потребувала повторних чисток в рядах викладацького складу і крім того, Смірнов акцентував увагу на тому, що потрібно більш ретельно провести перегляд усієї навчальної літератури з метою очищення від ідеологічної літератури і жорстко підійти до складання і затвердження навчальних

²⁸⁴ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 315 – 316.

²⁸⁵ Патрушев А.И. Германская история. – М., 2003. – С. 205.

²⁸⁶ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 283.

²⁸⁷ Там само. – С. 284.

програм в університетах, щоб вони не містили і натяку на нацистський режим²⁸⁸.

У західних зонах денацифікація проходила іншими методами і результати її носили більш масштабний характер. Перевиховання німців у сфері засобів масової інформації, школах та культурних закладах розпочалося відразу після окупації. Змінювалася шкільна система, демонструвалися американські фільми й крутилася легка музика стилю свінг, розповсюджувалися твори Дж. Лондона, Г. Манна, Л. Фейхтвангера²⁸⁹. Були закриті всі німецькі газети, радіопрограми, фільми, які прославляли нацистський режим. Тільки після прискіпливої політичної перевірки німецькі видавці й журналісти отримували дозвіл на друк своїх праць²⁹⁰. Для того, щоб очистити політичну сферу від нацистів, західні окупаційні держави спочатку проводили анкетування серед населення, визначаючи таким чином, хто був причетний до нацистського режиму, а потім проводили призначення претендентів на різні посади.

Процес денацифікації проводився окупаційною владою достатньо ретельно як на державному, так і на регіональному рівні і вже за доволі короткий час після окупації нацисти були усунуті з усіх впливових посад, які вони займали в часи режиму.

СДПН після свого відновлення одним із основних завдань теж вбачала боротьбу проти залишків нацизму і очищення німецького суспільства. Майже відразу після надання офіційного дозволу на діяльність партій в РЗО провідними партійними функціонерами ЦК СДПН було сформульовано документ під назвою «Заклик від 15 червня 1945 щодо відновлення

---

²⁸⁸ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 285.

²⁸⁹ Jaraus K. H. Die Umkehr Deutsche Wandlungen 1945 – 1995 / K.H. Jaraus – München, 2004. – S. 77.

²⁹⁰ Ibid. – S. 79

організації»²⁹¹, в якому вони закликали весь німецький народ не впадати у відчай, спостерігаючи за тим, в якому становищі опинилася їхня країна, а об'єднатися у спільній боротьбі задля знищення залишків нацизму та ліквідації їх наслідків²⁹². Основний закон життя та розвитку нової держави вимагає повного усунення залишків нацизму в Німеччині і викорінення «мілітаризму» як явища в умах та серцях кожного німця²⁹³.

Про активну боротьбу із залишками нацизму свідчать бурхливі дебати на першому післявоєнному з'їзді партії між членами СДПН. Так, Ернст Вінтер (представник СДПН Ганновера) у своєму виступі на партійному з'їзді заявив про те, що відразу після відновлення партії початковим заходом було проведено денацифікацію на усіх фабриках та заводах, де є величезне скупчення людей, більшість з яких були членами НСДАП. Він зазначав, що по усій Німеччині денацифікацію слід би було розпочати саме зі знищення залишків нацизму на усіх робочих місцях і в першу чергу позбавити усіх колишніх членів НСДАП керівних посад²⁹⁴.

Найважливішими питаннями, навколо яких розвивалися конфлікти між окупаційними державами: СРСР – з одного боку, та західними державами – з іншого, були питання про репарації, економічну єдність країни та шляхи її економічного розвитку. Дискусії точилися довго і дійти спільної позиції було вкрай складно.

Така економічна структура, яка була створена у східній Німеччині, на думку соціал-демократів, носила не соціалістичний характер, як пропагувала окупаційна влада, а була більш схожою на централізований диктаторський державний капіталізм. Водночас економічні умови, утворені окупаційними

²⁹¹ Dokument 162. Aufruf vom 15. Juni 1945 zum Neuaufbau der Organisation // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Band 3. Programmatik der deutschen Parteien. – Berlin, 1963. – S. 1 – 4.

²⁹² Ibid. – S. 1.

²⁹³ Dokument 162. Aufruf vom 15. Juni 1945 zum Neuaufbau der Organisation... – S. 2.

²⁹⁴ Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9. bis 11. Mai 1946 in Hannover. – Hamburg, 1947. – S. 9.

державами у західній Німеччині, на їх думку, теж не носили проголошуваний ними капіталістичний характер²⁹⁵.

12 серпня 1945 року у Берліні відбулося зібрання чотирьох антифашистських партій єдиного фронту, до складу якого входила СДПН, які виробили спільну заяву стосовно рішень Берлінської конференції. У цьому рішенні вони заявляли про те, що німецький народ має нести відповідальність за результати гітлерівського режиму і наслідки гітлерівської війни. Так як злочини, здійснені в часи гітлерівського режиму, мають людиноненависний характер, то суттєвих претензій до змісту цих рішень вони висловлювати не можуть. Крім того, вони зазначали, що німці повинні у міру своїх можливостей, в рамках передбачених репарацій відшкодувати збитки народам, які постраждали від нападів нацистів. У той же час німецький народ повинен невтомною та наполегливою працею створити заново матеріальний базис для свого власного існування²⁹⁶.

Проте, не дивлячись на спільну декларацію, між партіями намітилися стосовного цього питання суттєві протиріччя. Одностайної думки не сформувалось і в колі соціал-демократів. Так, частина соціал-демократів готова була підтримати легенду «про велику жертву Німеччини». Лідер соціал-демократичної партії Отто Гротеволь у своїй промові від 15 вересня 1945 року сформулював свою думку наступним чином: «Німецька важка промисловість і нацистський режим винні у тих злочинах, які зазначені державами-переможцями. Третій рейх як держава і німецький народ можуть бути офіційно визнані відповідальними за усі злочини, здійснені гітлерівським режимом, і це – право переможця. Репарації також є правом переможця і залишаються на їхній розсуд. Але велика частина робітничого класу не може бути оголошена винною. Вони ніколи не поклонялись перед Гітлером і точно не підтримували ведення війни. Вони теж потерпали в часи

---

²⁹⁵ Protokoll der Verhandlungen des Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9. bis 11. Mai 1946 in Hannover... – S. 36.

²⁹⁶ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 322 – 323.

гітлерівського режиму. Вони взяли демократію із рук переможців і вітали їх як своїх визволителів»²⁹⁷.

Соціал-демократи даного блоку офіційно визнали вимоги союзників Німеччини правильними і закликали німецький народ до неухильного виконання цих вимог. Проте, у промовах і виступах керівників Соціал-демократичної партії проскакують нотки невдоволення непосильністю репараційних вимог і територіальними змінами Німеччини²⁹⁸. Зокрема, Отто Гротеволь у деяких своїх виступах стосовно повоєнної Німеччини говорив про «ампутовану державну територію»²⁹⁹.

Макс Коен-Ройс, представник німецьких соціал-демократів у французькій еміграції, у своєму виступі зауважив на тому, що вкрай важливо, щоб окупаційні держави змогли у дискусіях і потім на практиці досягти спільного між собою і з самими німцями, зокрема у питанні відновлення та майбутнього економічного розвитку країни, без якого підняти Німеччину з руїн буде дуже складно. Запобігти війні – це основне завдання окупаційних держав, але для цього обов'язково не давати можливості розвиватися економіці країни за новим мирним сценарієм³⁰⁰.

У своїй промові на Ганноверському з'їзді Курт Шумахер висловив своє бачення як лідера західних соціал-демократів стосовно більшості важливих на той час і болючих для післявоєнної Німеччини питань. Так, стосовно рішень держав-переможниць на Потсдамській конференції, які стосувалися Німеччини, він заявив, що у більшості випадків вони були прийнятними, і в розумінні самих німців за скоєне ними необхідно нести відповідальність³⁰¹. Більшість рішень, на його думку, були спрямовані на унеможливлення

---

²⁹⁷ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 324.

²⁹⁸ Там само. – С. 325.

²⁹⁹ Lemke M. (Hg.) Sowjetisierung und Eigenständigkeit in der SBZ/DDR (1945 – 1953)... – S. 87.

³⁰⁰ Protokoll der Verhandlungen des Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9. bis 11. Mai 1946 in Hannover... – S. 17.

³⁰¹ Ibid. – S. 33.

розв'язання ще однієї війни у світі і відповідно задля забезпечення миру та безпеки у світі³⁰². Шумахер наголошував на тому, що німці вважають надмірними заходи, які були прийняті стосовно Німеччини в економічному плані, так як вони занадто жорсткі і відповідно можуть бути ризикованими для відновлення німецького реваншизму та військово-промислового потенціалу³⁰³. На думку Шумахера, якими б не були економічні стягнення з Німеччини, але все ж необхідно залишити в країні певний економічний та економічно-промисловий потенціал, який у будь-якому випадку є необхідною складовою для нормального життя німецького суспільства³⁰⁴.

У рішеннях Потсдамської конференції проголошувалося, що «союзні держави не мають наміру знищити або ввести в рабство німецький народ»³⁰⁵, але за твердженнями Шумахера на I з'їзді, ті економічні заходи, які після закінчення війни були прийняті по відношенню до німецького народу, роблять ніщо інше, як виснажують та винищують німецький народ. І особливо це стосується населення на периферії, яке опинилися в найбільш складних економічних умовах і знаходяться на межі знищення³⁰⁶.

Курт Шумахер відмітив тенденцію в політиці окупаційних властей передати відповідальність за управління Німеччиною самим німцям. Шумахер на цьому з'їзді заявив: «Якщо ми повинні нести і несемо відповідальність, то дозвольте нам нести відповідальність як вільним людям»³⁰⁷. Шумахер також зазначав: «Ми не знаємо розмірів репарацій. Ми

³⁰² Тегеран – Ялта – Потсдам... – С. 386.

³⁰³ Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9. bis 11. Mai 1946 in Hannover... – S. 33.

³⁰⁴ Ibid.

³⁰⁵ Тегеран – Ялта – Потсдам... – С. 386.

³⁰⁶ Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9. bis 11. Mai 1946 in Hannover... – S. 33.

³⁰⁷ Kurt Schumacher und der «Neubau» der deutschen Sozialdemokratie nach 1945. Referate und Podiumsdiskussion eines Kolloquiums des Gesprächskreises Geschichte der Friedrich–Ebert–Stiftung im Bonn am 12./13. Oktober 1995. /Hg. Dieter Dowe. – Bonn: Forschungsinstitut der Friedrich–Ebert–Stiftung, 1996. – S. 48.

не знаємо, які економічні сили ми повинні розвивати. Ми не знаємо, які наші кордони, і ми не знаємо також, яку саме морально-політичну роль ми повинні відігравати у співвідношенні з бажанням окупаційних держав...»³⁰⁸.

Продовжуючи свою думку, Курт Шумахер зазначав: «Для підтримки життя німецького народу потрібна певна економічна та промислова основа. Якщо ми від усього серця підтримуємо необхідність знищення німецького воєнного потенціалу, то нам повинні дозволити створення потенціалу німецької економіки мирного часу. Тотальний демонтаж підприємств усіх галузей промисловості зрештою не досягає мети забезпечення безпеки. Голодний народ не є фактором безпеки, а осередком гниття та розкладу. Нам повинні залишити промисловий потенціал мирного часу, що дасть нам можливість не тільки зайняти робітників, але й також організувати експорт в обсязі, який буде дозволяти сплатити усі закупівлі сировини та продовольства. Ми зовсім не маємо бажання знаходитися у тому страшному та гнітючому становищі, коли переможці виплачують нам репарації у формі продовольства. Ми хочемо вирішувати ці питання власними силами»³⁰⁹.

Отже, політика окупаційних держав в своїй основі знаходила підтримку серед більшості політичних сил тогочасної Німеччини, у тому числі однієї із значущих партій – СДПН. Це, в основному стосувалося політики демократизації, денаціоналізації, та демілітаризації повоєнної Німеччини. Як політичні діячі, так і самі німці розуміли, що після закінчення війни на них ляже тягар відповідальності за скоєні нацистською владою злочини. Але ані німецький політикум, ані самі німці не підтримували виснажувальну економічну політику окупаційних властей і майже повний демонтаж німецької промисловості, особливо в Радянській зоні окупації. Соціал-демократи через виступи на партійних з'їздах та конференціях намагалися донести думку про те, що саме така економічна політика, яку проводить окупаційна влада, знищує німецький народ, залишаючи їм

---

³⁰⁸ Kurt Schumacher und der «Neubau» der deutschen Sozialdemokratie... – S. 51.

³⁰⁹ Там само. – S. 54.

мінімальні шанси хоч на якийсь економічний розвиток задля забезпечення своїх потреб.

3.2. Участь СДПН у виборах до місцевих представницьких органів влади та у формуванні регіональних органів самоврядування

Відновлення політичного життя Німеччини відбувалося повільними темпами, зважаючи на її окупаційний статус. Це значно ускладнювало процес формування органів самоврядування на рівні земель та органів влади на рівні держави загалом. Попри домовленості, проголошені на Потсдамській конференції про спільну політику у вирішенні німецького питання і погодження основних напрямів її реалізації³¹⁰, насправді держави-переможниці переслідували різні цілі і вдавались до досить різних методів у здійсненні окупаційної політики у своїх зонах. Проте їм все ж вдалося наприкінці осені 1945 року відновити місцеву німецьку адміністративну владу у більшості земель, в окремих зонах мало місце створення призначуваних урядів, які були підконтрольні окупаційній владі і у більшості важливих рішень залежали від повної згоди союзників³¹¹. Відсутність єдиного політичного центру вимагала утворення органів виконавчої влади на місцях, основу яких складала б представники різних партій³¹².

Так, як процес формування органів місцевого самоврядування і проведення виборів до представницьких органів влади мав відмінності у різних окупаційних зонах, тому доцільно звернути увагу на приналежність земель до тих чи інших зон окупації (див. додаток Е).

Найбільш активною у відбудові представницьких органів влади була американська окупаційна влада. Так, на першому засіданні американського

---

³¹⁰ Тегеран – Ялта – Потсдам: Сборник документов – С. 386-389.

³¹¹ Allgemeine Situation in Deutschland // Konrad Adenauer: Dokumente aus vier Epochen deutscher Geschichte – Bad Honnef/Rhöndorf, 1977. – S.8.

³¹² Kaack.H Geschichte und Struktur... S.181.

військового уряду, яке відбулося восени 1945 року, генерал Л. Клей оголосив про формування першого представницького німецького органу влади, який спочатку називався Рада прем'єр-міністрів, а пізніше – Рада земель³¹³. На перше установче засідання Ради земель прем'єр-міністри Баварії, Гессену, та Баден-Вюртембергу та військовий губернатор зібралися 17 жовтня 1945 року у Штуттгарті³¹⁴. Залежна від військової адміністрації Рада земель повинна була приймати колективні рішення стосовно різних питань в межах своєї окупаційної зони. Для здійснення своєї діяльності вони мали збиратися 1 раз на рік. Законодавчі ініціативи закріплювалися за цим органом влади і для того, щоб їхнє рішення стало законом, потрібно було його прийняти одноголосно. Рада формувала та утверджувала закони для усіх трьох земель, між якими мав бути встановлений тісний зв'язок, проте окупаційна влада залишала за собою право «вето» на закони та пріоритет над діяльністю цього органу загалом, тобто Рада була підзвітна окупаційній владі³¹⁵.

Своєрідним допоміжним і зв'язуючим органом між окупаційною владою і Радою земель слугував Регіональний урядовий координаційний офіс (РУКО). Спочатку він передавав звіти про виконану роботу окупаційній владі, а вже через місяць повноваження даного органу розширили³¹⁶. До складу цього представницького органу входило 14 американців і 7 німців. РУКО мав розгалужену систему комітетів та підкомітетів. Головуючим в Раді з 3 листопада 1945 року і до кінця 1946 року був В. Гернер³¹⁷.

---

³¹³ Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer... – S. LXXXIV; Klein I.K. Die Bundesrepublik als Parteienstaat. Zur Mitwirkung der politischen Parteien an der Willensbildung des Volkes 1945 – 1949 / Ilona K. Klein. – Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH Verlag, 1990. – S. 55.

³¹⁴ Klein I. K. Die Bundesrepublik als Parteienstaat... – S. 56.

³¹⁵ Ibid. – S. 57 – 58.

³¹⁶ Westdeutschland 1945 – 1950. Der Aufbau von Verfassungs- und Verwaltungseinrichtungen über den Ländern der drei westlichen Besatzungssonen. Teil II. Bearbeitet W. Vogel – Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1956. – S. 58.

³¹⁷ Ibid. – S.57.

Британська окупаційна влада була єдиною із західних окупаційних держав, яка з самого початку відстоювала ідею німецької єдності шляхом створення не представницьких органів влади в країні за своєї активної участі в них, а спеціального незалежного адміністративного органу з центральним управлінським апаратом, який зонально мав координувати відбудову політичного, економічного та соціального життя в Німеччині³¹⁸. Але так, як британська окупаційна влада не знайшла у цьому рішенні підтримки інших окупаційних держав, вона теж почала процес передачі влади на місцях і утворення представницьких органів влади, але все ж за своїм зразком і дещо пізніше по часу. Так, цей процес у британській зоні окупації розпочався 15 лютого 1946 року зі створення Консультативної Ради в Гамбурзі як органу консультування британського окупаційного уряду стосовно відновлення громадського життя у повоєнній Німеччині³¹⁹. Консультативна Рада складалася з представників політичних партій, профспілок та членів муніципальних органів самоврядування, які існували на той час у землях Німеччини британської окупаційної зони³²⁰.

Радянська окупаційна влада задля своєрідного перехоплення ініціативи стосовно формування майбутнього політичного ландшафту в Німеччині, першою почала налагоджувати політичне життя, дозволивши уже з 10 червня 1945 року створення та відновлення на своїй території політичних партій і активно підпорядковуючи їх своїй владі³²¹. У інших же окупаційних зонах партії отримали офіційний дозвіл на відновлення дещо пізніше, проте уже на початок осені 1945 року(американська, британська) та у грудні 1945

---

³¹⁸ Klein I. K. Die Bundesrepublik als Parteienstaat... – S. 41.

³¹⁹ Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer... – S. LXXXVIII; Klein I. K. Die Bundesrepublik als Parteienstaat... – S. 41.

³²⁰ Entstehung der Bundesrepublik Deutschland 1945 – 1949. Chronik. – Düsseldorf, 1983. S.27.

³²¹ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С.192.

року(французька) усі окупаційні держави офіційно дозволили утворення політичних партій та їх діяльність³²².

Окупаційні держави по-різному підходили до відновлення післявоєнного політичного устрою Німеччини, і відповідно запроваджували різні виборчі системи під час проведення виборів до місцевих органів влади.

У британській зоні діяла мажоритарна виборча система. В усіх землях цієї окупаційної зони, і перед усім у Рейн-Вестфалії, порядок проведення виборів передбачав обрання депутата за модифікованим англійським зразком. Партії висували більше кандидатів у депутати, ніж існувало мандатів, а виборці мали право відзначити у бюлетенях не одного кандидата, а наприклад двох чи трьох. Це було можливим при існуванні резервного списку, з якого до ландтагів обиралася третина депутатів³²³.

Британці виступали за введення двопартійної системи, яка сприяла б більш ефективному розвитку політичного життя країни³²⁴.

У американській і французькій зонах окупації вибори базувалися на принципах пропорційної системи³²⁵. Французи у визначенні принципів виборчої системи копіювали вибори у Веймарській республіці³²⁶.

В американській зоні окупації вибори проходили на пропорційній основі. Це означало, що під час виборів мандати розподілялися між партіями пропорційно кількості поданих за них голосів. Чим більший відсоток голосів отримала партія на виборах, тим більшу кількість місць вона мала у органах влади, до яких обиралася³²⁷. У виборах мали право приймати участь представники демократичних партій. Віковий виборчий ценз становив 21 рік.

---

³²² Kurt Schumacher und der «Neubau» der deutschen Sozialdemokratie... – S. 28 – 29.

³²³ Die Deutschlandpolitik Grossbritanniens und die britische Zone 1945 – 1949. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1979. – S. 110.

³²⁴ Ritter G.A. Wahlen in der Bundesrepublik Deutschland / G.A. Ritter, M. Nichuss – München, 1987. – S.127.

³²⁵ Ibid. – S.116.

³²⁶ Ibid. – S.128.

³²⁷ Wahlen und Wähler in Westdeutschland... – S. 18.

Коли до конституцій земель вносили положення про принципи виборчої системи, принцип пропорційності залишився³²⁸.

Спочатку члени ландтагу не вибиралися за результатами вільних виборів, а призначалися окупаційною владою відповідно до розпорядження британської військової адміністрації від 29 серпня 1946 року³²⁹. За словами майбутнього канцлера, посади в таких земельних урядах та розподіл мандатів проходив не належним чином: переважна кількість місць надавалася представникам лівих партій, які особливо в Рейн-Вестфалії не були популярними. Так, склад ландтагу вказаної вище землі нараховував 200 членів, з яких СДПН отримала 71 місце, ХДС – 66, а КПН – 34³³⁰. Лише після виборів восени в крейстаги (окружні місцеві органи влади) склад призначених земельних урядів і призначених ландтагів у британській зоні мав визначатися відповідно до волевиявлення населення³³¹. Наприклад, представницький орган землі Баден-Вюртемберг – ландтаг складався з 124 депутатів, які від імені народу були обрані 30 червня 1946 року, і вважався Установчими зборами землі³³².

Вибори до місцевих представницьких органів влади відбувалися в декілька етапів в усіх землях Німеччини. Так, першою ланкою виборів були вибори до органів самоврядування громад (Gemeinderatswahlen), потім вибори до окружних представництв – крейстагів (Kreistag), і останньою ланкою були вибори до земельних представництв – ландтагів (Landtag)³³³.

Перші муніципальні вибори на рівні громад після війни відбулися в американській зоні окупації. У «Довідці В. С. Семенова про вибори до громад в американській зоні» від 2 березня 1945 року, яка була призначена

³²⁸ Woyke W. Stichwort: Wahlen. Ein Ratgeber für Wähler und Kandidaten / Wichard Woyke, Udo Steffens – Opladen: Leske und Budrich, 1984. – S. 67.

³²⁹ Die Deutschlandpolitik Grossbritanniens und die britische Zone 1945 – 1949. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1979. – 47 S.

³³⁰ Аденауер К. Воспоминания... – С. 186.

³³¹ Там само. – С. 187.

³³² Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer... – S. LXIX.

³³³ Wahlen und Wähler in Westdeutschland... – S. 21.

Молотову, Жукову, Вишинському, Смірнову, зазначалося, що «на жовтень 1945 року американська адміністрація оголосила про проведення спільних общинних виборів (це вибори, які проводилися у первинній територіально-адміністративній одиниці – громаді) в своїй зоні окупації, які відбулися дещо пізніше – 27 січня 1946 року³³⁴. Ці вибори були важливою ланкою серед тих заходів, які проводилися американською владою для завоювання симпатій німецького населення, адже дозволяючи першими проведення виборів, американці намагалися створити у німців враження про американську окупаційну політику як найбільш демократичну порівняно з радянською, англійською і французькою. З іншого боку вибори мали послугувати перевіркою та основою для втілення американського курсу на передачу німцям більшої частини функцій цивільного управління. Ще 24 вересня 1945 року представник Американської воєнної адміністрації заявив про те, що «якщо вибори до громад себе виправдають, то все цивільне управління буде передано німцям, а воєнна адміністрація обмежить свої функції керівництвом лише в зональному масштабі»³³⁵.

Далі в документі зазначалося, що проведення цих виборів було не на 100% правомірним і демократичним по відношенню до самих партій, адже «вибори були дозволені лише в громадах з населенням, яке не перевищувало 20 тис. мешканців. Американська влада цілеспрямовано форсувала проведення виборів, штучно створивши умови, при яких основні партії не мали можливості розгорнути передвиборчу компанію. Проведення цих виборів було не на 100% правомірним і демократичним по відношенню до самих партій, адже партіям не дозволялося в повній мірі проводити активну передвиборчу агітацію серед населення, проводити партійні збори і т. ін³³⁶. Майже до самих виборів партії не мали права видання своїх газет.

---

³³⁴ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 371 – 372.

³³⁵ Там само. – С. 371.

³³⁶ Wahlen und Wähler in Westdeutschland... – S. 18.

³³⁶ Woyke W. Stichwort: Wahlen. Ein Ratgeber für Wähler und Kandidaten. – S. 147.

Передвиборчі збори партійних організацій були дозволені лише за 5 днів до виборів. Прохання соціал-демократів про перенесення дати виборів для того, щоб партії могли розгорнути свою передвиборчу кампанію, була відхилена американською владою³³⁷.

Розрахунок полягав у тому, що політично неосвічене населення сіл та маленьких міст у даних умовах буде голосувати за партії та групи правого напрямку. Американці розраховували перемогою правих партій в дрібних общинах суттєво вплинути на настрої в містах. При цьому американська влада всіляко заохочувала створення різноманітних «партій та груп локального характеру»³³⁸.

Загальні результати обцинних виборів у трьох землях, що знаходилися в американській окупаційній зоні, були наступними: «Із 4 млн. виборців у голосуванні прийняло участь прийняли 3,5 млн., тобто 86% виборців. За кандидатів від ХДС було віддано 1 400 тис. голосів, тобто 40%, за кандидатів дрібних «партій» і груп проголосувало 900 тис. виборців, тобто 25,7%, СДПН отримала 900 тис. голосів, тобто 25,7%, за кандидатів Комуністичної партії проголосувало 150 тис. виборців, тобто 4%, Ліберально-демократична партія набрала 60 тис. голосів, тобто 1,7%. У загальному підсумку більшість голосів було подано за ХДС та дрібні праві партії»³³⁹.

У цілому СДПН виявилася другою партією за кількістю отриманих голосів. Її відносно великий успіх був наслідком того, що вона зберегла більшість своїх старих кадрів і в попередні роки мала великий авторитет та довіру у населення Німеччини. Кількісно ж ця партія була найбільш чисельною в американській зоні окупації.

Такий розподіл голосів пояснюється тим, що СДПН в порівнянні з ХДС мали слабші позиції в американській зоні окупації, так як ХДС опиралися на широку мережу місцевих організацій і на старі партійні кадри католицьких

---

³³⁷ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 372.

³³⁸ Там само. – С. 371.

³³⁹ Там само. – С. 373.

організацій. Католицизм був на цій території домінуючим, але якщо розглянути результати цих виборів по кожній землі окремо, то відчутно переважаючим був відсоток голосів за СДПН у Гессені – 43,8 % у порівнянні з Баварією – 15,9% та Баден-Вюртембергом – 35,9 %³⁴⁰.

Частково перевага СДПН у Гессені пояснюється тим, що населення цієї землі в своїй більшості не належить до католиків і не було прихильне до католицької партії Центру. Соціал-демократи з давніх часів користувалися у цій місцевості великим впливом.

Орган ЦК СДПН газета «Дас Фольк», коментуючи результати виборів у Гессені, підкреслила: «Ми можемо бути цілком задоволеними першими кроками парламентської демократії. Соціал-демократія наступає. Практичним наслідком успіхів соціал-демократів на виборах у Гессені є вимога місцевого соціал-демократичного керівництва, щоб склад дорадчої комісії та склад провінційного уряду визначався не принципом паритету, а силою партії, яка визначається в результаті виборів»³⁴¹.

У додатку до листа голови політичного відділу Радянської воєнної адміністрації у Німеччині А.О. Соболева до командуючого Групи радянських окупаційних військ у Німеччині Г.К. Жукова від 29 січня 1946 року під грифом «таємно» було визначено загальні принципи виборчої процедури, які були спільними для всіх чотирьох зон окупації Німеччини: у виборах мали право приймати участь усі жителі, які досягли 21-річного віку і не менше року проживають у цій місцевості; передбачалося обмеження активного виборчого права для колишніх нацистів і позбавлення виборчих прав активних нацистів та інших воєнних злочинців; голосування повинно бути таємним. Можливості для голосування повинні бути надані всьому

---

³⁴⁰ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 373; Wahler und Wähler in Westdeutschland... – S. 25.

³⁴¹ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 376.

контингенту виборців; усі демократичні політичні партії повинні мати рівні права і рівні можливості для висування кандидатів³⁴².

Під час першого з'їзду СДПН у Ганновері з 9 по 11 травня 1946 року лідером СДПН Західних окупаційних зон Куртом Шумахером було сформовано «Основні цілі та програмні засади СДПН», які і лягли в основу передвиборчих гасел та програми. Соціал-демократична партія основним завданням перед собою поставила зібрати усі демократичні сили Німеччини під прапором соціалізму. Для досягнення цього завдання необхідно змінити політичний баланс влади і економічні основи розвитку країни. Тільки повна трансформація суспільства відкриє німецькому народу нові економічні та соціальні можливості, забезпечить свободу, мир та безпеку³⁴³.

Щодо бачень СДПН стовно перебудови економічної системи в Німеччині, то перед початком виборів до різних місцевих органів влади СДПН чітко сформуливали свою позицію, яка полягала у прагненні партії до соціалістичної економіки через планове управління та громадсько-економічну діяльність служб³⁴⁴. Невід'ємною складовою нового німецького суспільства побудованого у дусі «соціалізму» розглядалася повна демократизація суспільства³⁴⁵.

Відразу після закінчення муніципальних виборів в американській зоні окупації почалася підготовка до виборів у більших масштабах. На 28 квітня у Баварії та Баден-Вюртемберзі було призначено вибори в районні

---

³⁴² СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 352.

³⁴³ Dokument №18. Forderungen und Ziele der Sozialdemokratische Partei Deutschlands, Mai 1946 // Dokumente der Deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart. Band VI. Deutschland nach dem Zusammenbruch 1945. – Berlin und München: Vertrieb amtlicher Veröffentlichungen Giersch & Co K.G., 1952 – S. 120.

³⁴⁴ Ibid. – S.120.

³⁴⁵ Ibid. – S.120.

представництва (крайстаги). Вибори в населених пунктах, які відносяться до міст, заплановано було провести 26 травня³⁴⁶.

У виборах в окружні представництва (крайстаги) приймали участь в основному мешканці сільських общин і дрібних міст. Депутати до крайстагів обиралися населенням на 2 роки³⁴⁷.

На відміну від січневих участь у квітневих виборах активність населення американської зони була дещо меншою і складала в середньому 70-75 % (у січні 85%), що в певній мірі пояснювалося тим, що вибори співпали з весняними польовими роботами селян³⁴⁸.

За повідомленням Американської воєнної адміністрації від 30 квітня, попередні результати виборів були наступними³⁴⁹.

<i>Усього в голосуванні взяло участь</i>	3 138 357 (72%)
За представників СДПН	936 763(бл. 30%)
За представників ХДС і ХСС проголосувало	1 779 203 (бл. 57%)
За представників компартії	169 663 (5,1%)
За представників ЛДП	94 411(2,9%)
За представників інших партій і груп	158 317 (5%).

Мандати розподілялися наступним чином:

СДПН	1652 мандати
ХДС і ХСС	4003 мандати
КПН	138 мандатів
ЛДП	170 мандати

Згідно результатів виборів СДПН посіла друге місце, поступившись першим на користь християнських-демократів. Такий результат виборів пояснювався міцною позицією ХДС в американській зоні окупації і підтримкою цієї партії з боку окупаційних властей.

³⁴⁶ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 375.

³⁴⁷ Wahlen und Wähler in Westdeutschland... – S. 31.

³⁴⁸ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 495.

³⁴⁹ Там само. – С. 495.

В англійській зоні окупації вибори планувалося провести у вересні 1946 року. До того ж, Англійська воєнна адміністрація уже розгорнула в цьому напрямку широкомасштабну роботу: складалися виборчі списки, формувалися виборчі округи і т.д.³⁵⁰.

У Берліні вибори планувалися на жовтень 1946 року³⁵¹. Спочатку вибори в Радянській зоні окупації планувалося провести в травні 1946 року. Проте вже в березні вибори було перенесено на вересень 1946 року у зв'язку з проведенням референдуму в федеральній землі Саксонія з питання про передачу підприємств нацистів і колишніх злочинців народу. ЦК СЄПН розробило проект положення про вибори³⁵². Проте, до початку травня ніякої іншої роботи по підготовці до виборів в зоні поки що не проводилося.

У східній зоні окупації перші муніципальні вибори пройшли у вересні 1946 року, а вибори до ландтагів в жовтні 1946 року³⁵³. Але так, як СДПН у РЗО після злиття з КПН у квітні 1946 року³⁵⁴ фактично перестала існувати як окрема партія, то і в процесі виборів до різних органів влади вона участі не брала.

На 30 червня у Баварії, Баден-Вюртемберзі та Гессені було заплановано проведення виборів до Установчих зборів земель (Verfassungsgebende Landesversammlung). У Баварії та Баден-Вюртемберзі соціал-демократи посіли друге місце після ХДС отримавши відповідно 28,8 % (51 місце) і 18,2% (32 місця) голосів виборців. У Гессені СДПН мала ще з давніх часів міцні позиції і в цій землі вони посіли перше місце отримавши 29,8 % (42 місця)³⁵⁵.

---

³⁵⁰ Wahlen und Wähler in Westdeutschland. – Villingen/Schwarzwald: Ring-Verlag, 1960. – S. 65.

³⁵¹ СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг... – С. 497; Wähler und Wähler in Westdeutschland. – Villingen/Schwarzwald: Ring-Verlag, 1960. – S. 31.

³⁵² Там само. – С. 497.

³⁵³ Chronik der deutschen Sozial-demokratie. – S. 54.

³⁵⁴ Suckut S. Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949... – S. 423.

³⁵⁵ Wahlen und Wähler in Westdeutschland... – S. 324 – 343.

У травні 1946 року відбулися муніципальні вибори в містах (Städtewahlen) у американській окупаційній зоні, де СДПН отримали 38,3 % голосів виборців, ХДС/ХСС – 39,3 %, КПН – 9,4 %. ВДП – 8,1 %, інші – 4,9 %³⁵⁶.

Вибори до громад у британській окупаційній зоні відбулися 15 вересня 1946 року. Із трьох земель цієї зони успіхи СДПН були переважаючими в порівнянні з іншими партіями. Так, у *Нижній Саксонії* СДПН отримали 37,2% голосів, ХДС – 15,3%, КПН – 3,5%, ВДП – 4,3%, Нижньо-Саксонська земельна партія – 16,8%, незалежні – 21,2%. Центр – 1,2%; *Шлезвіг-Гольштейн*: СДПН – 35,1%, ХДС – 31,7%, КПН – 4,3%, ВДП 7,1%, незалежні – 21,1%; *Північна Вестфалія*: СДПН – 30,6%, ХДС – 50,7%, КПН – 6,5%, ВДП – 2,1%, незалежні – 7%³⁵⁷.

У французькій окупаційній зоні муніципальні вибори від 15 вересня 1946 року мали наступні результати: *Північний Баден – Соціалістична партія* – 14,1%, Баденська християнсько-соціалістична народна партія – 53,8%, КПН – 6, %, Демократична партія – 8,4%, незалежні – 12,9%, інші – 4,8%; *Вюртемберг-Гогенцоллерн* – СДПН – 13,7%, ХДС – 39,1%, КПН – 4,9%, Демократично народна партія – 5,4%, незалежні – 29,6%, інші – 7,4%; *Райнланд-Пфальц* – СДПН – 23,7%, ХДС – 45,1%, КПН – 6,6%, інші – 18,6%; *Саарська область* – СДПН – 25,1%, ХДС – 52,5%, КПН – 8,0%, інші – 13,3% голосів виборців³⁵⁸.

13 жовтня 1946 року у британській окупаційній зоні було проведено окружні вибори та вибори міської ради. Результати виборів у землі *Північній Рейн – Вестфалії* були наступними: СДПН – 35,5% , ХДС – 45,9%. КПН – 9,4%, ВДП – 4,3%, Центр – 6,3%, інші – 0,7%. У *Нижній Саксонії*: СДПН – 41,8%, ХДС – 22,5%, ВДП – 7,7%, КПН – 5,2%, ВДП – 7,7%, Центр – 2%, Нижньо-Саксонська земельна партія – 19,6%, інші – 0,9%. У землі *Шлезвіг-*

³⁵⁶ Chronik der deutschen Sozial-demokratie... – S. 42.

³⁵⁷ Wahlen und Wähler in Westdeutschland... – S. 324 – 343.

³⁵⁸ Ibid. – S. 324 – 343.

Гольштейн: СДПН – 41,1%, ХДС – 37,2%, КПН – 5,1%, ВДП – 6,1%, інші – 10,8%³⁵⁹.

Під час проведення виборів до представницьких органів влади Бремену та Гамбургу від 13 жовтня 1946 року СДПН отримали більшість мандатів – 84 і 83 відповідно, ХДС – 15 і 16, КПН – по 4 місця³⁶⁰.

Після проведення окружних виборів у французькій зоні окупації 13 жовтня 1946 року результати були наступними: у землі *Південний Баден* СДПН отримала 17,6%, ХДС – 60,7%, КПН – 7,5%, Демократична народна партія (ДНП) – 14,4% голосів виборців; у землі *Райнланд-Пфальц* СДПН – 31%, ХДС – 54%, КПН – 8,3%, ДНП – 6,7%; у землі *Південний Вюртемберг-Гогенцоллерн* – СДПН – 19%, ХДС – 62,7%, КПН – 6,8% та ДНП – 10,4 %³⁶¹.

Після проведення виборів до міської Ради у великому Берліні (Західна частина Берліну) 20 жовтня 1946 року СДПН набрали 48,7% голосів, ХДС – 22,1%, СЄПН – 19,8%, ЛДП – 9,4% голосів виборців. Відповідно СДПН у міській Раді отримали 63 місця, ХДС – 29, СЄПН – 26, ЛДП – 12 місць³⁶².

Вибори до перших земельних парламентів(ландтагів) окупаційні держави у своїх зонах почали проводити з грудня 1946 року і першою була американська окупаційна влада. Після земельних виборів (Landtagswahlen) у Гессені 1 грудня 1946 року СДПН отримали 38 місць, ХДС – 28, ЛДП – 14 і КПН – 10. У Баварії вибори до ландтагу були проведені у той же день і результати їх були наступними: СДПН отримала 54 місця, ХДС 104, Об'єднання економічного відновлення – 13. ХДС завжди мали велику перевагу над СДПН³⁶³. Вибори до першого ландтагу у Британській окупаційній зоні було призначено на 20 квітня 1947 року³⁶⁴. У *Шлезвігу-*

³⁵⁹ Wahlen und Wähler in Westdeutschland. – S. 324 – 343; Chronik der deutschen Sozial-demokratie. – S. 47.

³⁶⁰ Chronik der deutschen Sozial-demokratie... – S. 47.

³⁶¹ Chronik der deutschen Sozial-demokratie... – S.47.

³⁶² Wahlen und Wähler in Westdeutschland... – S. 334.

³⁶³ Chronik der deutschen Sozial-demokratie... – S. 51.

³⁶⁴ Ibid. – S. 56.

Гольштейні СДПН отримали 43 місця, ХДС – 21, Південно-Шлезвігське об'єднання – 6 місць. У *Нижній Саксонії* СДПН отримала 66 місць, ХДС – 31, Нижньо-Саксонська земельна партія – 25, ВДП – 13, КПН – 8, Центр – 6. У землі *Північний Рейн – Вестфалія* : ХДС – 92, СДПН – 64, КПН – 28, Центр – 20, ВДП – 12 місць³⁶⁵. Позиції СДПН у виборах до різних рівнів представницьких органів влади були міцними у Шлезвіг-Гольштейні та Нижній Саксонії – і вибори до першого ландтагу цьому підтвердження.

Найпізніше земельні вибори було проведено у французькій окупаційній зоні – 18 травня 1947 року і завершилися наступним розподілом місць у парламенті: у землі *Райнланд-Пфальц* ХДС отримала 47 мандатів, СДПН – 34, КПН – 8, Демократична народна партія (ДНП) – 7, Соціалістичне народне об'єднання – 4; у землі *Вюртемберг-Гогенцолерн*: ХДС – 32, СДПН – 12, ДНП – 11, КПН – 5; у землі *Південний Баден*: ХДС – 34, СДПН – 13, ДНП – 9 і КПН – 4³⁶⁶. СДПН у французькій окупаційній зоні з початку виборів до різних представницьких органів влади ніде не посіла першого місця, так як вплив ХДС у цих землях був домінуючим.

Після проведення виборів у західних окупаційних зонах постало питання формування великої урядової коаліції. У кожному окремому регіоні питання співпраці між партіями вирішувалося по-різному. У католицьких і конфесійно-змішаних районах соціал-демократи підтримували зв'язки з християнськими демократами³⁶⁷. Тісно співпрацювати обом партіям не вдавалося, так як вони мали суттєво різні погляди на вирішення більшості назрілих в Німеччині питань. У вересні 1945 року спроби лідера ХДС Конрада Аденауера домовитися з соціал-демократами про спільні дії не увінчалися успіхом і останній зробив ще одну спробу восени 1946 року надіславши прохання центральному правлінню СДПН. Так як лідер західних соціал-демократів Курт Шумахер не погодижувався з програмою дій ХДС і

³⁶⁵ Wahlen und Wähler in Westdeutschland... – S. 324 – 363.

³⁶⁶ Wahlen und Wähler in Westdeutschland... – S. 324 – 363.

³⁶⁷ Ibid.

був запеклим суперником особисто Аденауера, то він, розглядаючи співробітництво між ХДС та СДПН, ставив перед ХДС умову визнати соціалістичну програму. ХДС таку позицію і умови від СДПН не сприймав і на цьому листування між лідерами партій припинилося³⁶⁸.

Курт Шумахер був не тільки керівником СДПН, але й прекрасним оратором, впливовим, вимогливим політиком, а для багатьох німців символом протидії нацистській владі. Його вплив був не меншим за вплив Конрада Аденауера на політичне життя країни. Але, на жаль, стосунки між керівниками двох найбільших партій не склалися.³⁶⁹

Діяльність двох потужних політичних партій таких як СДПН та ХДС у місцевих органах влади поклала початок створенню політичної конкуренції, яка позитивно вплинула на розвиток державно-політичної культури Німеччини. Результати проведення виборів до земельних, окружних і місцевих органів влади протягом 1946 – 1947 років показали неоднорідність голосів відданих за СДПН у конкретних окупаційних зонах і землях. У тих землях, де СДПН не змогла посісти перше місце, вона займала почесне друге і становили суттєву противагу ХДС. Найслабші позиції СДПН по кількості набраних голосів за вище зазначений виборчий період були у Французькій окупаційній зоні. У британській окупаційній зоні позиції СДПН були міцними і у більшості округів лідируючими. У американській зоні окупації лише у Гессені СДПН займала перше місце на виборах до усіх рівнів влади протягом 1946 – 1947 років. Необхідно відмітити, що вагому роль у загальному виборчому процесі відіграв релігійний фактор. Традиційно у католицьких регіонах більшість набирала не СДПН, а ХДС. Проведення виборів до різних представницьких органів влади і такий достатньо неоднорідний розподіл голосів між двома основними політичними силами тогочасної Німеччини – СДПН та ХДС поклав початок створенню політичної конкуренції, яка позитивно вплинула на розвиток державно-політичної культури Німеччини.

---

³⁶⁸ Аденауер К. Воспоминания... – С. 190.

³⁶⁹ Kohl H. Erinnerungen... – S.63

РОЗДІЛ 4

ПРОГРАМНІ ЗАСАДИ СДПН ТА УЧАСТЬ ПАРТІЙ У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ

4.1 Позиції СДПН стосовно відновлення економіки Німеччини (1945 – 1949 роки)

По закінченню Другої світової війни Німеччина загалом і її економіка були зруйновані. Не дивлячись на те, що країна була поділена на окупаційні зони і повністю знаходилася під владою держав-переможниць, відновлені та утворені з дозволу окупаційних держав політичні сили прагнули запропонувати німецькому суспільству реалістичний проект розвитку повоєнної економіки і прийняти активну участь у її відбудові.

Зasadничим документом, який окреслював основні рамки повоєнного облаштування економіки Німеччини, була «Потсдамська угода»³⁷⁰. Одним із найважливіших об'єктів повоєнних перетворень у цій угоді була визначена німецька економіка, стосовно якої передбачалося знищення німецького воєнного потенціалу та нагляд за усіма галузями німецької промисловості. В економічних принципах Потсдамської конференції (розділ III, В)³⁷¹ по відношенню до Німеччини зазначалося: «П.12. У найкоротший термін німецька економіка повинна бути децентралізована з метою знищення існуючої надмірної концентрації економічної сили, представленої особливо у формі картелів, синдикатів, трестів та інших монополістичних угод. П.13. При організації економіки Німеччини головна увага має бути звернена на розвиток сільського господарства і мирної промисловості для внутрішнього споживання. П.14. У період окупації економіка Німеччини має розглядатися як єдине економічне ціле і над нею має бути встановлений союзний контроль (15)»³⁷².

---

³⁷⁰ Тегеран – Ялта – Потсдам: Сборник документов... – С. 383.

³⁷¹ Там само. – С. 389 –391.

³⁷² Тегеран – Ялта – Потсдам: Сборник документов.... – С. 390.

Окупаційними державами згідно економічних принципів Потсдамської конференції на найближчий час були поставлені такі завдання: збереження середнього рівня життя німецького населення, рівномірний розподіл товарів широкого вжитку у різних окупаційних зонах, термінова реконструкція та відновлення транспортної системи, підвищення видобутку кам'яного вугілля, збільшення рівня сільськогосподарської продукції, терміновий ремонт та відбудова житлових комплексів та будинків³⁷³.

Деякий час у мисленні відновленої СДПН у вигляді трьох організаційних центрів ще панували старі традиції. Сукупність набутого досвіду не могла відразу знайти своє відображення в новому саморозумінні прихильників демократичного соціалізму. Насамперед, необхідно було сконцентрувати всі сили на відродженні розгромленої Німеччини, так як своєрідна дуель між пануючими системами на Сході і Заході, а також дуже різне проведення політики репарацій окупаційними державами в окремих зонах призвели до блокування спільної німецької фінансової, податкової, сировинної і виробничої політики, що спричинило глибокі відмінності у розвитку регіонів.

Перебуваючи в еміграції у Лондоні, Празі, Парижі, у воєнний період соціал-демократи не припиняли свою діяльність і активно займалися теоретичною розробкою своєї політичної та економічної лінії на майбутнє. Слід зазначити, що основна програмна лінія та ідеї у СДПН збереглися ще від часів Веймарської республіки. Основу економічних концепцій для звільненої від нацизму Німеччини було закладено соціал-демократами ще в еміграції. Основними напрацюваннями, які мали суттєвий вплив на формування економічних концепцій соціал-демократів у 1945 – 1949 роках і вносили певні зміни у сталу програму СДПН були «Празький маніфест

---

³⁷³ Тегеран – Ялта – Потсдам: Сборник документов... – С. 391.

1934 року» та ідеї «Союзу німецьких соціалістичних організацій у Великобританії» часів Другої світової війни³⁷⁴.

«Празький маніфест» містив у собі чіткі уявлення про економіку у звільненій від нацизму Німеччині. Цей документ проголошував як головну мету для майбутньої Німеччини повну соціалізацію економіки. Планувалося провести соціалізацію важкої промисловості, банків та великих підприємств – це як перший крок до здійснення кінцевої мети. План реструктуризації економіки, яка повинна була проводитися згідно «Празького маніфесту», мав яскраво виражений марксистський характер³⁷⁵.

Відмінними від ідей реструктуризації економіки «Празького маніфесту» були ідеї «Союзу німецьких соціалістичних організацій у Великобританії», який був заснований 19 березня 1941 року на базі лондонської еміграційної групи соціал-демократів³⁷⁶. Серед основних цілей відновлення німецької економіки, які були зазначені у «Програмі дій нової партії» соціал-демократів, що перебували в еміграції у Великобританії, були: облаштування економіки Німеччини відповідно до потреб мирного часу, свобода від економічної експлуатації, рівність економічних можливостей для розвитку, забезпечення гідного життя для усього населення, повна зайнятість усіх працездатних, підвищення загального добробуту, звільнення економіки від монополії приватної власності і планування економіки для народу³⁷⁷. Для того щоб реалізувати ці плани, необхідно було здійснити такі заходи, як запровадження прогресивного податку на майно фізичних осіб та експропріація всіх великих корпорацій, власниками яких є приватні особи³⁷⁸.

---

³⁷⁴ Klotzbach K. Der Weg zur Staatspartei... – S. 70.

³⁷⁵ Ibid. – S. 71.

³⁷⁶ Programmatiscbe Dokumente der deutschen Sozialdemokratie. /Hg. Dieter Dowe und Kurt Klotzbach. – Berlin/Bonn: Verlag J. H. W. Dietz Nachf., 1984. – S. 239.

³⁷⁷ Ibid. – S. 246.

³⁷⁸ Ibid. – S. 246; Erich O. Wirtschaftskonzeption SPD nach 1945 / Ott Erich. – Marburg: Verlag Arbeiterbewegung u. Gesellschaftswiss., 1978. – S. 73.

Еріх Олленхауер (один із лідерів лондонських соціал-демократів), який виступив із промовою 6 грудня 1942 року³⁷⁹ перед об'єднаними групами лондонських соціал-демократів, так сформулював свою позицію стосовно майбутньої реорганізації економіки: «Стара капіталістична система не в змозі дати людям безпеку існування і захистити від мінливості життя і тому необхідно скасувати право розпоряджатися важкою промисловістю, фінансами та виробництвом і запровадити державне управління економікою»³⁸⁰. Такий підхід Олленхауера передбачав запровадження планової економіки в країні. Він вважав, що втручання держави в регулювання економіки дозволить виправити недоліки, які на той час мала німецька економіка.

Необхідно відзначити, що вище перелічені документи, які були складені соціал-демократами в еміграції, не знайшли на той час своєї практичної реалізації в Німеччині, але лягли в основу економічної програми соціал-демократів у післявоєнний час.

Німецький дослідник Еріх Отт, який займався вивченням питання економічної концепції СДПН після 1945 року та відновлення післявоєнної економіки країни, умовно поділив цей історичний період на два хронологічні етапи: перший (1945 – 1946 роки) – етап теоретичних розробок, пошуку компромісів в економічних концепціях, усунення попередніх помилок та другий (1947 – 1949 роки) – етап практичної участі соціал-демократів у діяльності земельних парламентів (ландтагів) та визначення свого ставлення до економічної політики окупаційних держав, а також участь у діяльності установчо-представницького органу – Економічної ради³⁸¹.

Суттєвий вплив на формування основних ідей майбутньої реструктуризації німецької економіки мали погляди лідера західних соціал-демократів Курта Шумахера. У своїй промові «Ми не втрачаємо надії» («Wir

---

³⁷⁹ Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie... – S. 247;

³⁸⁰ Ibid. – S. 248; Erich O. Wirtschaftskonzeption SPD nach 1945... – S. 72.

³⁸¹ Ott E. Wirtschaftskonzeption SPD nach 1945... – S. 26.

verzweifeln nicht») від 6 травня 1945 року, яка була проголошена перед партійними функціонерами в Ганновері³⁸², Курт Шумахер наголосив на необхідності цілковитої націоналізації таких галузей німецької економіки як важка промисловість, електротехнічна та хімічна. Крім того, він зауважував на необхідності позбавити великих власників капіталу влади³⁸³.

Також Курт Шумахер у цій промові акцентував увагу на тому, що потенціальним носієм політичної та економічної реструктуризації є народні маси, їх свідомість та їх інтереси. Він наголошував, що для того, щоб провести економічні та соціальні зміни в суспільстві, необхідно мати потужний робітничий клас, який і сприятиме реалізації цих змін³⁸⁴.

Для Шумахера в реорганізації економіки головним було уникнення капіталістичної експлуатації та передача засобів виробництва із рук великих власників у суспільну власність. Тобто управління економікою повинно було здійснюватися не в особистих цілях, а відповідно до потреб усього населення країни³⁸⁵.

Своєрідним поштовхом для СДПН до активних дій в напрямку подолання залишків нацизму в країні, відновлення економічного життя та налагодження політичної сфери життя суспільства був сформований та оприлюднений у РЗО провідними партійними функціонерами ЦК СДПН документ під назвою «Заклик від 15 червня 1945 року стосовно відновлення організації»³⁸⁶. Він закликав соціал-демократів до налагодження економічного життя країни через призму бачення назрілих економічних

---

³⁸² Kurt Schumacher und der «Neubau» der deutschen Sozialdemokratie nach 1945. Referate und Podiumsdiskussion eines Kolloquiums des Gesprächskreises Geschichte der Friedrich–Ebert–Stiftung im Bonn am 12./13. Oktober 1995. /Hg. Dieter Dowe. – Bonn: Forschungsinstitut der Friedrich–Ebert–Stiftung, 1996. – S. 29.

³⁸³ Ibid. – S. 43.

³⁸⁴ Ibid. – S. 52.

³⁸⁵ Erich Ott. Wirtschaftskonzeption SPD nach 1945... – S. 77 – 78.

³⁸⁶ Dokument 162. Aufruf vom 15. Juni 1945 zum Neuaufbau der Organisation ... – S. 1 – 4.

проблем самими соціал-демократами. Так, стосовно першочергових завдань в економічній сфері вони визначали: забезпечення населення продуктами харчування (продовольством), забезпечення працевлаштування, розбудова кооперацій в сільському господарстві, розширення розвитку тваринницької галузі за рахунок імпорту сировини, кормів та худоби, реконструкція економіки за участі органів місцевого самоврядування та профспілок³⁸⁷.

Стосовно налагодження промисловості в умовах повоєнного часу, то соціал-демократи закликали до переміщення середніх та малих промислових підприємств в більш економічно вигідні аграрні регіони, так як великі міста постраждали в ході воєнних дій, або ж взагалі були зруйновані. Також вони закликали до поділу великих приватних землеволодінь на більш дрібні і надання їх у користування населенню, яке постраждало в ході війни і залишилося без нічого³⁸⁸.

«Націоналізація» в поглядах соціал-демократів зі складу Центрального комітету займала особливе місце, так як вони закликали до повної націоналізації банків, страхових компаній, великих підприємств, природних ресурсів, вугільних шахт та підприємств електроенергетики. Наявні великі землеволодіння, життєздатна важка промисловість та воєнні прибутки мали використовуватися лише з метою реконструкції німецької економіки³⁸⁹.

Сформований цей документ був провідними соціал-демократами, членами Центрального комітету СДПН Максом Фехнером, Гельмутом Лемманом, Отто Гротеволем, Еріхом В. Гніффке, Отто Маєром, Густавом Дарендорфом, Карлом Літке, Фрітцом Нойбекером, Карлом Гермером, Берхардом Герінгом, Германом Шлімме, Ріхардом Вайманом, Германом Гарнішем та Йозефом Орлопом³⁹⁰.

---

³⁸⁷ Dokument 162. Aufruf vom 15. Juni 1945 zum Neuaufbau der Organisation. – S. 2.

³⁸⁸ Ibid. – S. 3.

³⁸⁹ Ibid.

³⁹⁰ Ibid. – S. 4.

Одним з перших активних економічних кроків, які здійснив єдиний блок антифашистських партій у РЗО, до складу якого входила СДПН, було проведення земельної реформи на території РЗО, яке почалося з серпня 1945 року³⁹¹. Так, як блок складався із 4-ох партій з різними політичними поглядами на вирішення більшості назрілих і в той же час нагальних питань, тому досягти єдності і в усіх пунктах проведення земельної реформи було вкрай складно. Соціал-демократи підтримували комуністів у питанні якнайшвидшого проведення земельної реформи, проте вони висували свої вимоги стосовно змісту даної реформи, які суттєво відрізнялися від комуністів. Так, соціал-демократи висловили пропозицію націоналізації усієї землі, яка відведена під розподіл і відповідно передачу її переселенцям із східнонімецьких областей для колективного обробітку. Колективний шлях ведення сільського господарства, на думку соціал-демократів, забезпечив би, по-перше, зростання продуктивності сільського господарства, по-друге, відкрив би шлях до більш раціонального ведення господарства, по типу російських колгоспів³⁹².

Підтримки у такому форматі проведення земельної реформи соціал-демократи не отримали. Це не перешкодило її проведенню за сценарієм, запропонованим комуністами, але соціал-демократи у проведенні земельної реформи не за їхнім зразком активної участі не приймали, а зайняли очікувальну позицію³⁹³.

На конференції соціал-демократів у Веннінгсені 5 жовтня 1945 року Курт Шумахер виступив перед однопартійцями з доповіддю під назвою «Тези до проекту економічної програми»³⁹⁴. У промові Курт Шумахер підкреслив той факт, що «відбулися значні зміни між державою та економікою. Контроль економіки з боку держави в якості «нічного сторожа»

---

³⁹¹ СССР и германский вопрос... – С.316.

³⁹² Там само. – С.320.

³⁹³ Там само.

³⁹⁴ 164. Leitsätze zum Wirtschaftsprogramm-Entwurf Dr. Kurt Schumachers von 1945. Band 3. – S. 9 – 13.

зустрічається в нашому суспільстві все частіше. Економічна політика стала безпосередньо частиною державної політики»³⁹⁵.

У промові Курт Шумахер знову акцентує увагу на процесі «націоналізації» як невід'ємній складовій налагодження економічного життя. У цьому питанні погляди соціал-демократів західних і східних окупаційних зон співпадали. Список галузей промисловості, які мали підпадати під націоналізацію, в порівнянні з попередньою промовою у Ганновері Курт Шумахер розширив і додав до нього гірничодобувну промисловість, транспортну та банківську галузі. І все ж Курт Шумахер дотримувався думки, що для того, щоб подолати труднощі в економіці, які склалися в післявоєнний час, такий процес як «націоналізація» та створення більш досконалої системи виробництва є неминучими для більшості галузей. Шумахер окреслив два способи, які допоможуть досягти мети у вигляді суспільного блага та економічної рівноваги: 1) розширення функцій державного контролю над економікою; 2) демократизація управління економікою через представницькі органи економічного самоврядування³⁹⁶.

Свою ідею націоналізації Курт Шумахер підтверджував фразою, яка була проголошена і під час промови в травні, і під час промови у Веннінгсені: «До тих пір, поки в Німеччині велика власність може опинитися в руках безвідповідальних приватних осіб, вони будуть весь час намагатися скористатися своєю економічною владою в політичних цілях»³⁹⁷.

Під час свого чергового виступу перед однопартійцями в Кілі 27 жовтня 1945 року Курт Шумахер висловлював свої думки та плани дій стосовно існуючих, назрілих політичних та економічних проблем в повоєнній

³⁹⁵ Dokument 164. Leitsätze zum Wirtschaftsprogramm-Entwurf Dr. Kurt Schumachers von 1945... – S. 9.

³⁹⁶ Ibid. – S. 11.

³⁹⁷ Schumacher K. Programmatische Erklärungen vom 5. Oktober 1945 / Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. 9 Bd. [West] Berlin, 1963 – 1971, Bd. 3, T.2, S. 4 – 8.

Німеччині³⁹⁸. Серед початкових завдань, які потребували нагального вирішення Шумахер називав: «... заборону капіталістичної експлуатації; засоби виробництва повинні перейти із рук великих власників у суспільну власність, в управлінні економікою загалом повинні керуватися не особистими прагненнями до збільшення прибутків, а принципами планування необхідними з господарської точки зору»³⁹⁹.

Питання реальної реструктуризації економіки серед партійного керівництва вперше стало предметом дискусій лише на з'їзді партії, який відбувся з 9 по 11 травня 1946 року у Ганновері⁴⁰⁰. Це пояснювалося рядом причин: довге перебування керівної верхівки партії у вигнанні, брак кваліфікованих експертів з економічних питань серед членів СДПН, загальна теоретична неоднозначність поглядів серед членів СДПН щодо корінних змін в економіці.

На цьому з'їзді серед делегатів були присутні фахівці з економічних питань кожної окупаційної зони. Так провідним спеціалістом з економічних питань в британській окупаційній зоні був Віктор Агарц, який разом із Герхардом Вайзером та Ернстом Нолтінгом були авторами економічних концепцій до цього з'їзду⁴⁰¹.

У протоколах з'їзду в Ганновері міститься одна із провідних доповідей «Соціалістична економічна політика», з якою виступив В. Агарц⁴⁰². Він наступним чином виклав позицію СДПН: «Соціал-демократія відкидає... як несправедливі, і зокрема, для нинішнього становища німецького народу неприпустимі: лібералізм в його початковому вигляді; монополістичний

³⁹⁸ Schumacher K. Was wollen die Sozialdemokraten? Neuaufbau nicht Wiederaufbau: Rede, gehalten in Kiel 27. Oktober 1945 // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945, Bd. 3, T. 2, S. 64 – 97.

³⁹⁹ Ibid. – S. 75.

⁴⁰⁰ Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9. bis 11. Mai 1946 in Hannover. – Hamburg, 1947. – S. 5.

⁴⁰¹ Erich Ott. Wirtschaftskonzeption SPD nach 1945... – S. 93.

⁴⁰² Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9. bis 11. Mai 1946 in Hannover. – Hamburg, 1947. – S. 57.

капіталізм з його імперіалістичними тенденціями; стану державу; централізований державний капіталізм у вигляді безринкової економіки; неолібералізм, який знаходиться на стадії становлення⁴⁰³.

На порядок денний з'їзду було поставлено обговорення таких питань як приватна власність та соціалізація, планова економіка та конкуренція, їх переваги та недоліки в існуючому німецькому суспільстві. Крім того, В. Агарцем було проаналізовано економічні відносини, які існували на той час у трьох Західних окупаційних зонах як досить складні, адже окупаційна влада замість забезпечення максимальної «економічної єдності» далі роз'єднувала економіку країни, що було основним бар'єром на шляху до її відновлення⁴⁰⁴.

На завершення партійного з'їзду в Ганновері 11 травня 1946 року було прийнято документ під назвою «Політичні установки від травня 1946 року» – результат роботи соціал-демократів під час цього з'їзду, який складався з п'яти невеликих розділів і відображав основні оцінки та програмні завдання СДПН стосовно політичного, економічного, соціального та культурного відродження країни на найближче майбутнє⁴⁰⁵. Документ складався із преамбули і викладення загальних цілей («Соціалізм і самоуправління»); переліку необхідних заходів, включаючи земельну реформу і реформу фінансів; розділ «Тільки одна демократія», де обґрунтовується співвідношення свободи і соціалізму; розділ «Вимоги сучасності» (державне управління, культура, церква, освіта, трудове право); розділ «Німецька єдність», в якому розглядалася політика союзників. Закінчувався документ закликом до якнайшвидшого втілення прийнятих положень в життя, при цьому підкреслювалося, що соціалізм є головним завданням сьогодення дня.

⁴⁰³ Protokoll der Verhandlungen des Parteitag der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9. bis 11. Mai 1946 in Hannover... – S. 58 – 59.

⁴⁰⁴ Ibid. – S. 60 – 61.

⁴⁰⁵ Dokument 166. Politische Leitsätze vom Mai 1946. Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Band 3. – S. 17 – 23.

Основним завданням задля відновлення країни розглядалася повна трансформація німецьким народом економічного, політичного та соціального життя, що буде в майбутньому гарантувати йому мир та свободу⁴⁰⁶. У документі чітко сформовано бачення соціал-демократами майбутнього економічного розвитку, який полягав у пануванні соціалістичної економіки в країні через планове управління⁴⁰⁷. Основа майбутньої аграрної політики та земельної реформи через призму бачення СДПН мала розпочинатися з негайної експропріації великих землеволодінь⁴⁰⁸, що позбавить можливості зосереджувати в одних руках великі капітали. Крім того, для збалансування навантаження на економіку в ході усіх цих перетворень соціал-демократи вимагали проведення всеосяжної фінансової та грошово-кредитної реформи⁴⁰⁹. Балансування навантаження між заможними і незаможними, встановити його так, що соціальний рівень більшості населення знаходитиметься на середньому рівні, без привілейованих та знедолених людей, або ж при зведенні їх кількості до мінімальної у суспільстві.

«Політичні установки» Ганноверського з'їзду несуть на собі відбиток як радикальних лозунгів К. Шумахера, так і його роздумів, які відкривали шлях до реформістського курсу. Хоч Шумахер і прагнув створити суто політичний документ, конкретну програму дій, у «Політичних установках» містяться елементи програмного підходу, характерні для соціал-демократії цього періоду⁴¹⁰.

Політолог Х. Каак вбачав у програмних документах СДПН, і в першу чергу в «Політичних установках», п'ять основних моментів: утвердження парламентської демократії; підкреслення національних інтересів; оновлена інтерпретація марксизму, яка виключає теорію класової боротьби і дозволяє

⁴⁰⁶ Dokument 166. Politische Leitsätze vom Mai 1946... – S. 18.

⁴⁰⁷ Ibid. – S. 18.

⁴⁰⁸ Ibid. – S. 19.

⁴⁰⁹ Ibid.

⁴¹⁰ Орлов Б. С. СДПГ: идейная борьба вокруг программных установок... – С. 99.

нове трактування ідей Маркса; курс на нейтралітет Німеччини; курс на економічну політику, включаючи планову економіку на базі одержавлення⁴¹¹.

Як бачимо із вище проаналізованих документів соціал-демократів, які перебували в еміграції, промов та виступів одного з провідних партійних діячів Курта Шумахера та аналізу матеріалів першого повоєнного партійного з'їзду СДПН у Ганновері, концепції розвитку економіки в баченні соціал-демократів залишалися в руслі націоналізації ключових галузей промисловості задля подолання капіталістичної структури власності та запровадження державної планової економіки в країні.

У 1946 році, коли європейська економіка складала 1/10 світового виробництва, Німеччина знаходилася в кінці європейської рейтингу економічного потенціалу, хоча її довоєнні показники на 1938 рік становили 32% загального європейського виробництва⁴¹². Наступного 1947 року ситуація з показниками економіки в Німеччині далі погіршувалася⁴¹³ і країні була потрібна допомога задля того, щоб відновити економіку.

По закінченню Другої світової війни розкол німецької держави був чітко визначений. Проте політика блоку західних держав стосовно Німеччини не була послідовною. Союзницька Контрольна Рада не прийшла до єдиного вирішення питання про майбутнє Німеччини. Для західних окупаційних зон із кожним роком пом'якшували зобов'язання, накладені Потсдамською угодою: припинявся демонтаж підприємств, посилювалася допомога з боку США⁴¹⁴. Західна Німеччина поступово перетворювалася із супротивника в своєрідного стратегічного партнера західних держав у

---

⁴¹¹ Орлов Б. С. СДПГ: идейная борьба вокруг программных установок... – С. 99.

⁴¹² Pirker T. Die SPD nach Hitler. Die Geschichte der Sozialdemokratischen Parteien Deutschlands 1945 – 1964... – S. 44.

⁴¹³ Ibid. – S. 45.

⁴¹⁴ Купрій Т. Г. Утворення Християнсько-демократичного союзу Німеччини і його участь у державотворчому процесі (1945 – 1950 рр.): дис. канд. іст. наук: 07.00.02 – Всесвітня історія / Купрій Тетяна Георгіївна – Київ, 2006. – С. 124.

протистоянні з СРСР. На порядок денний перед союзниками постало питання про швидше відновлення і розвиток німецької економіки⁴¹⁵.

Відчутний поворот між західними союзниками і Німеччиною стався у 1947 році після утворення Бізонії (об'єднаної економічної зони, до якої увійшли американська і англійська зони), офіційне рішення про проголошення якої було прийнято на нараді міністрів іноземних справ США і Великої Британії 2 грудня 1946 року. Після ратифікації урядів союзників воно вступило в дію 1 січня 1947 року⁴¹⁶. У рішенні вказувалося про те, що обидві зони необхідно розглядати як єдину територію для здійснення економічної політики і що головна мета даного об'єднання полягає у тому, щоб на цій території до кінця 1949 року створити самодостатню економіку⁴¹⁷. У лютому 1948 року французи підписали угоду про приєднання до Бізонії і таким чином утворилася Тризонія⁴¹⁸.

Незадовго до проведення другого післявоєнного з'їзду партії було проголошено так званий «план Маршалла», який відіграв істотну роль у відродженні західнонімецької економіки. 5 червня 1947 року державним секретарем США Джорджем Кетлеттом Маршаллом було висунуто план відновлення та розвитку Європи⁴¹⁹. В основу проекту був покладений аналіз післявоєнного становища європейських країн, економіка яких не тільки постраждала в роки Другої світової війни, але й характеризувалася деформованою, мілітаризованою структурою виробництва. Угоду про

---

⁴¹⁵ Филлитов А. М. Германский вопрос: от раскола к объединению / Алексей Митрофанович Филлитов. – Москва: Международные отношения, 1993. – С. 91.

⁴¹⁶ Гринченко Г.Г. Американский оккупационный режим в Германии 1945 – 1946. Дисс. на соискание канд. ист. наук. – Харьков, 2000. – С. 185.

⁴¹⁷ Галкин А. А. СССР, западные державы и германский вопрос(1945 – 1965 гг.) / А. А. Галкин, Д. Е. Мельников. – Москва: Наука, 1966. – С. 110.

⁴¹⁸ Там само. – С. 111.

⁴¹⁹ Dokument 17. Rede des amerikanischen Außenministers George C. Marshall in der Harvard-Universität, 5.6.1947. Die Gründung der Bundesrepublik Deutschland: Jahre der Entscheidung 1945 – 1949. Texte und Dokumente. – Hannover: Buchdruckwerkstätten Hannover CmbH, 1989. S. 65.

економічне співробітництво між урядом США і Бізонією підписали голови американської і англійської військових адміністрацій у Німеччині генерали Л. Д. Клей та Б. Х. Робертсон і політичний радник США у Бізонії Р.Д. Мерфі⁴²⁰. У липні 1948 року план Маршалла почав діяти і згідно цього плану Західна Німеччина до 1952 року чотирма траншами мала отримати 1 млрд. 585 млн. дол. фінансової допомоги від США⁴²¹.

Серед партійного керівництва та рядових членів СДПН не було єдиної думки щодо плану Маршалла і його реалізації на території Західної Німеччини. Так, переваги та недоліки прийнятого плану Маршалла було обговорено на другому з'їзді партії в Нюрнберзі з 29 червня по 2 липня 1947 року⁴²². Прийняття цього плану і надання фінансової підтримки для Західної Німеччини викликало неоднозначну реакцію серед політиків СДПН. На з'їзді в Нюрнберзі К. Шумахер виступив із доповіддю, в якій висловив своє особисте позитивне ставлення до плану Маршалла, охарактеризував позитивні економічні та політичні впливи цього плану для Німеччини і зауважив, що Німеччині без сторонньої допомоги буде складно вирішити усі ті матеріальні проблеми та подолати труднощі, викликані наслідками Другої світової війни⁴²³.

Із різкою критикою позицій, які були презентовані К. Шумахером, виступив Віллі Айхлер. Він у своїй критиці зауважував на тому, що така допомога в кінцевому підсумку обернеться на повну опіку США над Західною Німеччиною і перекриє шлях до соціалізації основних галузей економіки⁴²⁴. Значна частина соціал-демократів з пересторогою відносилися до реалізації плану Маршалла на території Німеччини, так як розуміли, що це

---

⁴²⁰ Филлитов А. М. Германский вопрос... – С. 102.

⁴²¹ Winkel H. Die Wirtschaft im geteilten Deutschland 1945 – 1970 / Harald Winkel. – Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1974. – S. 38.

⁴²² Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 29. Juni bis 2. Juli 1947 in Nürnberg. – Hamburg, 1947. – S. 8.

⁴²³ Ibid. – S. 67.

⁴²⁴ Ibid. – S. 69.

ще більше посилить прірву між Сходом та Заходом країни, що в подальшому може призвести до її цілковитого розколу. Крім того, противники реалізації плану Маршалла на території Західної Німеччини не хотіли, щоб подальший економічний розвиток країни йшов за американським сценарієм розвитку.

Із метою остаточного вирішення назрілих економічних проблем в Західній частині Німеччини верховними воєнними комісарами США та Великої Британії Клейем та Робертсоном було прийнято рішення про створення на території Бізонії німецького представницького установчого органу – Економічної ради 2 червня 1947 року, яка б мала складатися лише з німців – представників усіх ландтагів. Ця рада була утворена у Франкфурті 25 червня 1947 року і у той же день було проведено перший установчий з'їзд⁴²⁵.

До складу Економічної ради входили 53 депутати, які були обрані у земельних ландтагах: із них 20 представників від СДПН, така ж кількість від ХДС/ХСС, 4 – від ВДП, 3 – від комуністів, по 2 представники від Народної партії та партії Центру та 1 від Баварського економічного об'єднання⁴²⁶. На початку 1948 року кількість членів Економічної ради було подвоєно. Провідною стала об'єднана фракція ХДС/ХСС та Народної партії.

Принциповим моментом для двох провідних партій був вибір голови правління Економічної Ради. Так званий виконавчий комітет, який складався з 6-ти представників СДПН і 2-х представників ХДС/ХСС, пропонував 5 кандидатів на посаду голови від двох найбільших партій: А. Кюбеля, Й. Баумгартнера, В. Дюдека, В. Штрауса і Г. Шуберта⁴²⁷. Під час голосування головою правління Економічної ради було обрано представника від ХДС

⁴²⁵ Zimdahl Hans-Heinrich. *Wirtschaftssysteme und Parteiprogramme: der wichtigsten Parteien der Bundesrepublik. Programmatische Wirtschaftspolitik* / Hans-Heinrich Zimdahl – Baden-Baden, Frankfurt-am-Main: Verlag August Lutzeyer, 1955. – S. 26.

⁴²⁶ Ott E. *Wirtschaftskonzeption SPD nach 1945...* – S. 212.

⁴²⁷ Klein J. *Die Bundesrepublik als Parteienstaat. Zur Mitwirkung der politischen Parteien an der Willensbildung des Volkes 1945 – 1949* / J. K. Klein. – Frankfurt am Main, Bern: Peterlang, 1990. – S. 99.

Й. Землера, який отримав перевагу над кандидатом від СДПН А. Кюбелем після двох турів голосувань.

Більшість претендентів на посаду голови Економічної Ради були представниками індустрії, економіки, банківської справи, а також вільних підприємців. У зв'язку з цим активні діячі профспілок Т. Бланк, Г. Карпфунд, А. Сторх мали значно слабші позиції в боротьбі за посаду голови⁴²⁸. Питання голови Економічної ради вирішувалося вкрай складно, так як соціал-демократи покладали великі надії на те, що представник саме їхньої партії очолить раду. Однак, після голосування за цю посаду і відповідно після розподілу керівних посад соціал-демократи були розчаровані, так як усі керівні посади належали християнським демократам і соціал-демократам нічого не залишалось як піти в опозицію, так як такий розподіл керівних місць їх не влаштовував⁴²⁹. ХДС/ХСС скористалися цією ситуацією і це дозволило їм усі керівні посади залишити за собою.

2 березня 1948 року директором Економічної Ради став батько «німецького економічного дива» Людвіг Ерхард (з 22 жовтня 1945 року отримав посаду державного міністра економіки земельного уряду Баварії; 14 грудня 1946 року – начальника Особливого відділу з грошових питань і кредиту, 1947 року – експерта з кредитування у франкфуртському управлінні Бізонії, 1949 року – голови Економічної ради)⁴³⁰. Займаючи цю посаду йому разом з провідними економістами, які входили до складу Ради вдалося реалізувати ряд економічно-важливих проектів для всієї країни, таких як проведення всезагальної реформи фінансів, розробка основних положень економічної реформи, які доволі швидко дали свої результати: зростало

---

⁴²⁸ Klein J. Die Bundesrepublik als Parteienstaat... – S. 95.

⁴²⁹ Ibid. – S. 95.

⁴³⁰ Winkel H. Die Wirtschaft im geteilten Deutschland 1945 – 1970 / Harald Winkel. – Wiesbaden: Franz Steiner Verlag CmbH, 1974. – S. 43.

виробництво товарів широкого вжитку, зник «чорний ринок», зростала продуктивність праці і таке ін.⁴³¹.

Соціал-демократи в роботі Економічної ради проводили опозиційну, а не блокуючу політику і не перешкоджали вирішенню найбільш болючих питань для економіки Німеччини, не дивлячись на те, що їх вирішення відбувалося за сценарієм пануючої в цій раді партії. Найбільш гостро дебатовалося і вирішувалося питання проведення грошової реформи в країні в 1948 році⁴³².

Крах нацистської системи управління державою викликав нагальну необхідність в реорганізації валютно-фінансової системи та грошово-кредитної політики Німеччини. У післявоєнний період пануючі в країні політичні сили мали різні інтереси та ідеї щодо валютної реорганізації і тому збалансувати ці суперечності могла лише грошова реформа. У перші післявоєнні роки ситуація в Німеччині із фінансовою системою ускладнилася: зросли інфляційні процеси, репараційні виплати були для фінансової системи Німеччини непосильними, окупаційна політика породжувала складнощі у фінансовій системі – процвітав «чорний ринок», не було єдиної валюти і популярності набував бартер, що витісняв із обігу гроші як функціонуючу валюту⁴³³.

Стабілізація економічного становища завдяки фінансовим надходженням із США дала можливість вирішити принципово важливе питання для економіки післявоєнної Німеччини – це введення стабільної національної грошової одиниці.

---

⁴³¹ Zimdahl Hans-Heinrich. Wirtschaftssysteme und Parteiprogramme: der wichtigsten Parteien der Bundesrepublik. Programmatische Wirtschaftspolitik / Hans-Heinrich Zimdahl – Baden-Baden, Frankfurt-am-Main: Verlag August Lutzeyer, 1955. – S. 19.

⁴³² Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer 1946 bis 1963. Sitzungsprotokolle der Spitzengremien / Hrsg. und bearb. von Willy Albrecht. Bd. 1. 1946 bis 1948. – Bonn: Dietz, 1999. – S. LXXVIII-LXXXIX.

⁴³³ Klotzbach K. Der Weg zur Staatspartei... – S. 164.

Перші заяви соціал-демократів щодо оновлення грошово-кредитної та фінансової систем у повоєнній Німеччині не були спрямовані на повну реорганізацію грошової системи та запровадження нової грошової одиниці. Скоріш за все, у 1945 році таку реорганізацію вони розглядали в контексті лікування державного боргу та податкової системи, а також всеосяжного врегулювання німецького фінансового сектору⁴³⁴.

СДПН ще на партійному з'їзді в Ганновері у 1946 році почала обговорення грошової реформи. Питанню валюти було приділено незначну увагу і в документах зазначено дуже загальним терміном, що необхідно прийняти рішення на місцевому рівні, тому що «розподіл навантажень потребує фундаментальної та всеосяжної фінансової та грошової реформи»⁴³⁵.

Після введення грошової реформи в Західних зонах радянський головнокомандуючий Соколовський оголосив східну марку єдиним законним засобом платежу для цілого Берліну. Але західні міські коменданти в свою чергу не сприйняли наказ і ДМ ввели у всіх секторах 23 червня 1948 року, яка діяла поряд зі східною маркою. Результатом таких дій стала Берлінська блокада⁴³⁶.

Соціал-демократи в Економічній Раді не підтримували проведення фінансової реформи за сценарієм та пропозиціями Л. Ерхарда і суттєво критикували його політику. У першу чергу, це стосується заморожування заробітної платні в кінці 1948 року⁴³⁷, різка інфляція, що викликала

---

⁴³⁴ Ott E. Wirtschaftskonzeption SPD nach 1945... – S. 181.

⁴³⁵ Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9. bis 11. Mai 1946 in Hannover. – Hamburg, 1947. – S. 134.

⁴³⁶ СССР и германский вопрос... – С.189.

⁴³⁷ Dok. 3 Kritik des Wirtschaftsdirektors Ludwig Erhard an den Gewerkschaften in einer Rundfunkansprache am 11. November 1949 // Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Analyse und Dokumentation in Text, Bild und Ton. Bd II: Das Entscheidungsjahr 1948. – Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1980. – S. 286.

збільшення грошового обігу на валютно-фінансовому ринку країни⁴³⁸. На хвилі цього всього СДПН у кінці 1948 року пропонувала у Економічній Раді висловити Л. Ерхарду вотум недовіри.

Приблизно через два місяці після проведення валютно-грошової реформи Л. Ерхардом було запропоновано ввести закон проти штучного підвищення цін. Соціал-демократи виступали різко проти і висловлювали думку про те, що замороження цін пізніше призведе до підвищення цін, безробіття, що негативно відіб'ється на добробуті населення⁴³⁹. Щоб уникнути таких негативних наслідків, Ерхард запропонував зменшити тарифи на імпорتنі товари, щоб пригальмувати інфляцію і змусити німецьких підприємців виробляти якісний, конкурентоздатний товар.⁴⁴⁰

Зі своїм баченням розвитку повоєнної економіки Німеччини через рік на з'їзді в Дюссельдорфі, який проходив із 11 до 14 вересня 1948 року⁴⁴¹, виступив тодішній міністр економіки землі Баварії Р. Цорн. У своїй доповіді «Новий соціальний устрій – соціалістичне завдання сучасності» він поставив під сумнів ефективність планування. Метою СДПН, заявив Р. Цорн, має бути не планова економіка, а економіка, яку можна регулювати і контролювати. Планування мало місце у визначенні основних напрямів капіталовкладень. Оскільки, погляди Р. Цорна демонстрували яскраво виражений поворот у бік

---

⁴³⁸ Dok. 3 Kritik des Wirtschaftsdirektors Ludwig Erhard an den Gewerkschaften in einer Rundfunkansprache am 11. November 1949. – S. 287.

⁴³⁹ Zimdahl Hans-Heinrich. Wirtschaftssysteme und Parteiprogramme: der wichtigsten Parteien der Bundesrepublik. Programmatische Wirtschaftspolitik / Hans-Heinrich Zimdahl – Baden-Baden, Frankfurt-am-Main: Verlag August Lutzeyer, 1955. – S. 46.

⁴⁴⁰ Ibid. – S. 48.

⁴⁴¹ Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 11. bis 14. September 1948 in Düsseldorf. – Hamburg, 1949. – S. 3.

фактичної підтримки капіталістичної економіки, вони в той період не змогли знайти бажаної підтримки серед членів партії⁴⁴².

На цьому ж з'їзді було заслухано доповідь Х. Файта (міністр економіки землі Вюртмберг-Гогенцоллерн) «Основи соціал-демократичної політики», який відстоював ідеї планово-економічного підходу. Він виходив з того, що для соціал-демократів мова повинна йти не про економіку, яка підлягає регулюванню, а про планову економіку, яка разом з тим не повинна бути примусовою економікою⁴⁴³.

Таким чином, на кінець 40-х років у післявоєнній Німеччині вирували непримиренні пристрасті: одні економісти виступали за вільну економіку, інші – за планову, одні за соціалізм, інші – за капіталізм. Спільності думок і відповідно вироблення спільної стратегії дій досягти в даному питанні було вкрай складно. Загальнотеоретичні дискусії в СДПН у повоєнні роки носили суперечливий характер. У результаті дискусій на трьох післявоєнних партійних з'їздах у лавах СДПН вималювалося два підходи до формування програмних установок в плані економіки: перший – планування економіки і, як умова, повне одержавлення основних галузей економіки; другий – регулювання ринкової економіки і, як наслідок, необов'язкове чи не більш ніж часткове одержавлення основних галузей. Перший і другий підходи знаходили як своїх прихильників, так і опонентів в середині партії. Суперечливість позицій пояснюється в першу чергу тим, що у відновленій СДПН існували різні теоретичні платформи, які відображали погляди правих та лівих соціал-демократів. Єдності позицій складно було досягти в умовах повоєнного становища в країні, тиску окупаційних властей і протидії такій новій потужній політичній силі правого політичного спектру як Християнсько-демократичний союз (ХДС), до якого у окупаційних властей

---

⁴⁴² Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 11. bis 14. September 1948 in Düsseldorf. – Hamburg, 1949. – S. 67.

⁴⁴³ Ibid. – S. 79.

було більше довіри, що виявлялося в підтримці, яку вони йому надавали і призвело до того, що після проведення перших виборів до Бундестагу в 1949 році не СДПН, а ХДС зайняли правляче місце. Розбіжності у поглядах щодо налагодження економічного, політичного та соціального становища в країні обумовлювала неоднорідність в лавах СДПН у післявоєнний період: частина партійців повернулася з еміграції; частина влилася до складу СДПН із Радянської зони окупації; третю частину склали нові члени відродженої СДПН. Ті економічні заходи, які були здійснені в країні у досліджуваний період, відбулися з ініціативи окупаційних властей і під їхнім керівництвом для покращення економічного становища і тому єдиного погляду на це у соціал-демократів у тих умовах не склалося.

4.2. Участь соціал-демократів у роботі Парламентської ради та їх внесок у розробку Основного закону країни (1948 – 1949 рр.)

За несприятливих умов, які склалися в Німеччині після Другої світової війни, налагодити політичне та економічне життя в країні було чи не найважчим на той час завданням для окупаційних держав та самих німців.

Беззаперечно відновлювати життя в окупованій країні без підтримки чи хоча б згоди на те самих німців було досить складно. Відразу стало зрозуміло, що німцям не варто сподіватися на те, що союзники зможуть виробити спільну лінію в окупаційній політиці стосовно Німеччини. Зваживши усі ці фактори, англо-американська окупаційна влада поступово почала розширювати права німецького народу, відновлювати політичне життя спочатку на регіональному рівні, потім – на державному. Після утворення муніципальних представництв, парламентів і урядів земель окупаційна влада все ж таки наважилася поступово віддавати кермо управління країною в руки самих німців, створюючи своєрідні протопарламенти у вигляді Економічної й Парламентської рад.

Основні ідеї та концепції майбутньої конституції німецький політиком в загальному сформулював відразу після закінчення Другої світової війни. Ті політичні діячі, які в роки панування нацистського режиму перебували в екзилі, особливо соціалістичні та соціал-демократичні кола, після повернення на батьківщину були стурбовані питанням майбутнього політичного устрою в оновленій післявоєнній Німеччині. Вони добре розуміли, що майбутня конституція має бути побудована таким чином, щоб уся повнота влади не зосереджувалася в руках одного лідера – глави держави, а щоб була децентралізована і могла збалансовано діяти на основі створення складної системи механізмів взаємного контролю та стримування⁴⁴⁴.

По завершенню другого партійного з'їзду соціал-демократів в Нюрнберзі з 29 червня по 2 липня 1947 року було укладено документ під назвою «Провідні напрями побудови Німецької республіки»⁴⁴⁵, у якому викладалися основні принципи соціал-демократів щодо відбудови політичного та економічного життя у країні, а також бачення СДПН стосовно майбутньої конституції країни. Так у розділі «А» даного документу соціал-демократи чітко висловили своє бачення конституції Німеччини: «1. Соціал-демократична партія Німеччини вимагає, щоб конституція Німецької республіки розроблялася з врахуванням того, що в майбутньому Німеччина може стати членом Європейської конфедерації. Основною з вимог до членів Європейської конфедерації є мирний розвиток та відмова від будь-якої політики національного егоїзму, який у першу чергу проявляється у вигляді тиску могутнішої держави на слабшу. Анексія не може бути складовою частиною мирного розвитку. Загальновизнані норми міжнародного права

---

⁴⁴⁴ Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949: Option für die europäische Integration und die deutsche Einheit. / Michael F. Feldkamp. – Eine Veröffentlichung der Konrad-Adenauer Stiftung e. Verlag. – Berlin / Sankt Augustin, 2008. – S. 7.

⁴⁴⁵ Dokument 168. Richtlinien für den Aufbau der Deutschen Republik. Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Band 3. – S. 31–34.

мають бути обов'язковими складовими Конституції. Вони є обов'язковими для держави загалом і для кожного громадянина зокрема. Соціал-демократія прагне до політичної та конституційної єдності Німеччини»⁴⁴⁶.

З ініціативи військового губернатора британської окупаційної зони сера Брайана Робертсона влітку 1947 року в британській окупаційній зоні було створено зональну Консультативну раду, в якій німецькі політичні партії представляли свої концепції, стратегії, бачення стосовно майбутньої конституції країни. Дві основні в післявоєнний час партії – СДПН та ХДС – мали різні погляди стосовно майбутнього державного устрою Німеччини. Соціал-демократи бачили Німеччину як сильну централізовану державу і відкидали творення Німецької республіки як федерації, тому що, на думку СДПН, федерація як форма державного устрою блокує прогрес в напрямку європейської єдності і в середині країни породжує фрагментацію сил. Німеччина, на їхню думку, не буде життєздатною державою, якщо буде дозволено формувати країну з міні незалежних держав⁴⁴⁷. Іншою була позиція ХДС/ХСС: консерватори бачили Німеччину як федеративну державу, в якій існує чітко визначений розподіл повноважень між федеральними та земельними державними органами влади⁴⁴⁸.

Тільки через рік після свого створення зональна Консультативна рада в Гамбурзі запропонувала німецьким партіям та окупаційним державам висловити конкретні бачення та пропозиції стосовно майбутньої конституції у післявоєнній Німеччині. У американців на той час теж дозріло рішення стосовно того, що принаймні три західні окупаційні зони мають разом сформулювати єдине і спільне рішення стосовно політичного устрою та економічного порядку в країні⁴⁴⁹.

---

⁴⁴⁶ Dokument 168. Richtlinien für den Aufbau der Deutschen Republik... – S. 31.

⁴⁴⁷ Ibid. – S. 32.

⁴⁴⁸ Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949... – S. 9.

⁴⁴⁹ Ibid. – S. 10.

Із 23 лютого по 2 червня 1948 року у Лондоні відбулося два засідання (23 лютого – 6 березня та 20 квітня – 2 червня) конференції трьох окупаційних держав: США, Великої Британії, та Франції, до яких приєдналися держави Бенілюксу: Бельгія, Нідерланди, Люксембург. Ця конференція у джерелах та науковій літературі зустрічається під назвою «Лондонська конференція шести держав»⁴⁵⁰. Питання політичного устрою Німеччини було одним із головних на цій конференції. У ході переговорів у Лондоні міністрами закордонних справ США, Великої Британії, Франції, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу було визначено шлях розробки конституції для трьох західних окупаційних держав, щоб утворити «вільну і демократичну форму правління» у Німеччині. Ідеальним варіантом для державного управління на їхню думку була федеративна система⁴⁵¹. У своєму заключному комюніке під назвою «Лондонські рекомендації» від 7 червня 1948 року держави-учасниці зобов'язували військових губернаторів уповноважити західнонімецьких прем'єр-міністрів зібрати «Установчі збори»⁴⁵² і висловили думку про те, що настав час для того, щоб німецький народ тепер отримав свободу в різних сферах життя і, зокрема, по створенню політичних організацій та інститутів, що дозволить йому, взяти на себе відповідальність за ведення політики в країні, при мінімальному контролі за цією політикою з боку окупаційних держав⁴⁵³.

---

⁴⁵⁰ Dörr N. Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands im Parlamentarischen Rat 1948/1949: Eine Betrachtung der SPD in den Grundgesetzberatungen vor dem Hintergrund der ersten Bundestagswahl 1949 / Nikolas Dörr. – Berlin: Wissenschaftlicher Verlag, 2007. – S. 20.; http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

⁴⁵¹ http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

⁴⁵² http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

⁴⁵³ Feldkamp M. Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949: die Entstehung des Grundgesetzes / Michael F. Feldkamp. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co, 2008. – S. 19 – 20.

Із цими «Лондонськими рекомендаціями» ознайомилися військові губернатори трьох окупаційних зон: генерал Луціус Д. Клей (США), генерал П'єр Кьоніг (Франція) та генерал сер Брайан Робертсон (Велика Британія)⁴⁵⁴.

Як наслідок 1 липня 1948 року прем'єр-міністрами земель та мерами міст-держав Гамбург та Бремен західних окупаційних зон (бургомістр Берліну не був присутнім) у Франкфурті-на-Майні були оголошені так звані «Франкфуртські документи», які мали визначати на найближче майбутнє розвиток політичного життя країни⁴⁵⁵.

У першому документі зазначалося, що згідно рішень окупаційних урядів воєнні губернатори трьох західних окупаційних зон Німеччини: американської, британської та французької уповноважували прем'єр-міністрів цих зон скликати Установчі збори, які мали зібратися до 1 вересня 1948 року і виробити для Німеччини форму правління «федеративного типу». Делегати до Установчих зборів мали обиратися після затвердження спеціальних постанов та приписів окупаційної влади трьох зон. Кількість делегатів визначалася пропорційно до кількості населення в регіонах. Після розробки конституції та затвердження її військовими губернаторами вона повинна пройти процес ратифікації в кожній землі шляхом референдуму загальною більшістю у 2/3 голосів⁴⁵⁶.

Згідно другого документу прем'єр-міністри зобов'язувалися перевірити і чітко визначити кордони їхніх земель і за необхідності подати їх на обговорення та затвердження до окупаційної адміністрації⁴⁵⁷.

⁴⁵⁴ Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949... – S. 10.

⁴⁵⁵ Der Parlamentarische Rat 1948- 1949. Akten und Protokolle. Bd. I. Vorgeschichte. – Boppard am Rhein, 1975. – S. 22.

⁴⁵⁶ Dok. 2 Die Frankfurter Dokumente vom 1. Juli 1948. // Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Analyse und Dokumentation in Text, Bild und Ton. Bd II: Das Entscheidungsjahr 1948. – Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1980. – S. 100.

⁴⁵⁷ Ibid. – S. 101.

Третій і відповідно останній документ мав визначати відносини між майбутнім німецьким конституційним урядом та союзниками. Їх взаємовідносини мали будуватися наступним чином: військові губернатори мали передати право законодавчої, виконавчої та судової ініціативи німецьким органам. Право контролю діяльності цих органів залишалося за окупаційною владою⁴⁵⁸. Пізніше цей документ став основою «Окупаційного статуту» Німеччини⁴⁵⁹.

Деякі положення даного документу давали конкретні відповіді на те, якою має бути майбутня німецька конституція. Так, необхідно відмітити, що у Німеччині мала бути створена двопалатна система парламенту, чітко окреслені повноваження виконавчої влади та обмежені права федерального уряду. Ці пункти були надані усім членам Парламентської Ради до розгляду разом із меморандумом від 22 листопада 1948 року⁴⁶⁰.

Задля обговорення «Франкфуртських документів» та висловлення свого бачення прем'єр-міністри земель зібралися на зустріч у гірському готелі Рігтерштурц під Кобленцом у французькій зоні окупації з 8 по 10 липня 1948 року. Ця зустріч викликала великий інтерес національної та міжнародної преси⁴⁶¹.

Було прийнято рішення про підтримку пропозицій союзників і висловлено готовність до співробітництва, щоб ефективно і швидко досягти поставленої мети⁴⁶².

---

⁴⁵⁸ Dok. 2 Die Frankfurter Dokumente vom 1. Juli 1948. // Geschichte der Bundesrepublik Deutschland... – S. 102.

⁴⁵⁹ Schneider F. Der Weg der Bundesrepublik von 1945 bis zur Gegenwart / F. Schneider – München: C.H. Beck, 1985. – S.17.

⁴⁶⁰ Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949... – S. 11.

⁴⁶¹ <http://www.landeshauptarchiv.de/index.php?id=400>; Dörr N. Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands im Parlamentarischen Rat 1948/1949... – S. 22.

⁴⁶² Аденауер К. Воспоминания (пер.с нем.). Вып.1 1945 – 1953.) / Конрад Аденауер. – М.: Прогресс, 1966. – с. 148.

Прем'єр-міністри земель розуміли, що поки Німеччина знаходиться в розділеному стані між окупаційними державами виробити єдину і не тимчасову конституцію, яка б була дієвою, досить складно, а також вони були переконані, що лише за умови того, що німці самі будуть керувати своїм життям і виробляти для себе закони, можна буде відродити країну і налагодити політичне та економічне життя. Поки не буде досягнуто єдності країни, говорити про скликання Національних Установчих зборів задля розробки постійної Конституції Німеччини завчасно. Тому прем'єр-міністри пропонували розробити тимчасову конституцію і мер Гамбурга Макс Бауер запропонував використати термін до цієї конституції «Основний закон»⁴⁶³. При цьому зібрання представників, які будуть займатися розробкою Основного закону, мають називатися не Національна асамблея чи Установчі збори, а Парламентська Рада⁴⁶⁴.

Окупаційні держави були обурені таким підходом німців до вирішення одного із найбільш глобальних питань післявоєнного облаштування країни. Вони наполягали на тому, щоб держава нормально та стабільно функціонувала у рамках окупаційного законодавства з усіма притаманними для них елементами, одним із яких є конституція⁴⁶⁵.

Підсумком зустрічі у Кобленці стали так звані «Кобленцькі рішення» від 10 липня 1948 року, у яких прем'єр-міністри все ж прийняли Франкфуртські документи, але відкинули ідею створення західнонімецької держави під опікою окупаційних властей і відхилили Окупаційний статут у тій формі, в якій він був поданий від військових губернаторів⁴⁶⁶.

---

⁴⁶³<http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/grundgesetz-und-parlamentarischer-rat/38975/kurzueberblick>

⁴⁶⁴<http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/grundgesetz-und-parlamentarischer-rat/38975/kurzueberblick>

⁴⁶⁵<http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/grundgesetz-und-parlamentarischer-rat/38975/kurzueberblick>

⁴⁶⁶ Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949... – S. 12.

Перед засіданням Парламентської Ради, яке було за домовленістю обох сторін заплановане не пізніше 1 вересня 1948 року у старому палаці на острові Херренкімзее в Баварії з 10 до 23 серпня засідав Конституційний (підготовчий) комітет, який розробив перший конституційний проект⁴⁶⁷. Остаточний звіт роботи комітету включав 95 друкованих сторінок, які лягли в основу обговорень у Парламентській Раді⁴⁶⁸.

У роботі даного комітету брали участь 11 представників із західних окупаційних зон (з кожної землі по одному), 14 співробітників та деяких експертів. У якості гостя було запрошено голову міської Ради Берліну – Отто Зура. Члени даного комітету обиралися не за партійною приналежністю, а за досвідом їх роботи у даній сфері. В цілому в комітеті була представлена політично активна еліта тогочасної Німеччини та провідні спеціалісти з конституційного та адміністративного права. Головою Конституційного комітету став Антон Пфайффер – директор Баварської державної канцелярії. Деякі учасники цього комітету пізніше стали членами Парламентської Ради⁴⁶⁹.

З 23 по 31 серпня 1948 року усі землі мали прийняти закон про утворення Парламентської ради та обрати делегатів від своєї земель до складу цієї Ради⁴⁷⁰.

У визначений час 1 вересня 1948 року в Бонні в музеї Александра Кьоніга відкрилося урочисте засідання Парламентської Ради відповідно до рішення урядів союзних держав. На пропозицію військових губернаторів

---

⁴⁶⁷ Bucher P. (Bearb.) Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949. Akten und Protokolle, Band 2: Der Verfassungskonvent auf Herrenchiemsee. Herausgegeben von: Deutscher Bundestag und Bundesarchiv / Peter Bucher – Boppard am Rhein, 1981. – S. LXVI.

⁴⁶⁸ <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/grundgesetz-und-parlamentarischer-rat/38975/kurzueberblick>

⁴⁶⁹ Bucher P. (Bearb.) Der Parlamentarische Rat 1948- 1949. Akten und Protokolle, Band 2: Der Verfassungskonvent auf Herrenchiemsee. Herausgegeben von: Deutscher Bundestag und Bundesarchiv / Peter Bucher – Boppard am Rhein, 1981. –S. LXVIII.

⁴⁷⁰ http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

американської, британської і французької окупаційних зон Німеччини урочисте засідання відкривав найстаріший член Ради – 73-річний Адольф Шонфельдер (СДПН)⁴⁷¹.

Подальші засідання Ради проходили в Педагогічній академії, яка пізніше стала будівлею Парламенту. Робота Ради над Основним законом Німеччини тривала з 1 вересня 1948 року до 8 травня 1949 року. Останнє засідання відбулося 23 травня 1949 року, після якого документ був готовий як проект Основного закону країни⁴⁷².

Батьками-засновниками нової конституції Німеччини стали представники німецького населення трьох окупаційних зон у складі 11 на той час історично сформованих земель: Баден, Бремен, Гамбург, Баварія, Гессен, Нижня Саксонія, Північний Рейн-Вестфалія, Рейнланд-Пфальц, Шлезвіг-Гольштейн, Вюртемберг-Баден, Вюртемберг-Гогенцоллерн та від міської ради Великого Берліна⁴⁷³.

Загальна кількість місць у Раді згідно виборів від 31 серпня 1948 року становила 65, серед яких 4 місця належали жінкам: Фрідріка Надіг (СДПН), Елізаберт Сельберт (СДПН), Хелена Вебер (ХДС), Хелена Вессель (партія Центру)⁴⁷⁴. Ці місця пропорційно до партій розподілялися наступним чином: 27 місць отримала СДПН, 27 – ХДС/ХСС, 5 – ВДП, 2 – НП, партія Центру та КПН по 2 місця. Були також 5 представників різних партій з Берліну, які брали участь у відкритті Парламентської Ради з правом дорадчого голосу. Серед них було три представники від СДПН: Пауль Льобе, Ернст Ройтер, Отто Зур⁴⁷⁵.

⁴⁷¹ Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949. Akten und Protokolle... – S. LXXII.

⁴⁷² http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

⁴⁷³ Straetling E. Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949 mit der «Parlamentarischen Elegie» von Carlo Schmid / Erich Straetling. – Pfullingen: Verlag Günter Neske, 1989. – S. 9.

⁴⁷⁴ Der Parlamentarische Rat 1948- 1949. Akten und Protokolle... – S.429–435.

⁴⁷⁵ http://www.parlamentarischerrat.de/mitglieder_891_mitglied=82_seitentiefe=2.html

Три найбільші групи в Парламентській Раді очолювалися Карло Шмідом (СДПН), Антоном Пфайффером (ХДС/ХСС) та Теодором Хейсом (ВДП)⁴⁷⁶. Секретарем Парламентської Ради був Ханс Тросманн (ХСС)⁴⁷⁷.

Дослідивши віковий склад Парламентської Ради, необхідно відмітити, що молодь віком до 35 років не була представлена у Парламентській Раді, що цілком очевидно внаслідок впливу НСДАП. Більшість членів Парламентської Ради отримали «політичне хрещення» ще в часи Веймарської республіки, будучи на той час у молодому віці. До складу Парламентської Ради увійшло лише п'ять колишніх членів парламенту, серед яких був Пауль Льобе (колишній президент Рейхстагу в 1920 – 1924 рр., 1925 – 1932 рр., член СДПН), доктор Теодор Хейс (один із засновників та голова ВДП у 1948 – 1949 рр., майбутній президент ФРН 1949 – 1959 рр.), доктор Хелене Вебер (член ХДС), які починали свою кар'єру ще за часів Веймарської республіки⁴⁷⁸. Майже всі вони без винятку зазнали гонінь в часи нацистського режиму, перебували в концентраційних таборах чи в'язницях, емігрували і були позбавленні громадянських прав.

Соціальний профіль Парламентської Ради в основному характеризується юристами та чиновниками, серед яких депутати земель, міністри юстиції і внутрішніх справ земель, службовці та інші представники. До складу Ради потрапили також 8 викладачів вищих навчальних закладів⁴⁷⁹.

Робота Парламентської Ради з самого початку була ускладнена відсутністю інформації про зміст Окупаційного статуту – документу, який засвідчував характер взаємовідносин майбутньої німецької держави та

⁴⁷⁶http://www.parlamentarischerrat.de/mitglieder_891_mitglied=82_seitentiefe=2.html.

⁴⁷⁷ Там само.

⁴⁷⁸ Straetling E. Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949 mit der «Parlamentarischen Elegie» von Carlo Scd / Erich Straetling. – Pfullingen: Verlag Günter Neske, 1989. – S. 11.

⁴⁷⁹http://www.parlamentarischerrat.de/mitglieder_891_mitglied=82_seitentiefe=2.html; Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949. Akten und Protokolle... – S.429 – 435.

союзників і який в той же час розроблявся військовими губернаторами⁴⁸⁰. У зв'язку з цим німецькі політики змушені були гіпотетично вираховувати кроки союзників⁴⁸¹.

На пленарному засіданні 9 вересня 1948 року депутати сформували шість спеціалізованих комітетів Парламентської Ради. Обговорення у всіх комітетах проводилося за закритими дверима, лише результати технічного комітету повинні були повторно обговорюватися в Головному комітеті за присутності преси⁴⁸². До 15 вересня 1948 року було сформовано наступні комітети: комітет з вироблення конституції, комітет з організації федерації, комітет з розмежування обов'язків, комітет з фінансових питань, комітет з питань виборів, комітет з питань Окупаційного статуту⁴⁸³. У цілому під час роботи Парламентської Ради з листопада 1948 до січня 1949 року було сформовано одинадцять загальних та три спеціалізованих міжфракційних комітети⁴⁸⁴.

Стосовно голови Парламентської Ради у двох провідних партій у Раді СДПН та ХДС були свої бачення. Головним претендентом на пост голови від СДПН був Карло Шмід, а від ХДС – Конрад Аденауер.

У другій половині 40-х першій половині 50-х років претендент від соціал-демократів на пост голови Парламентської Ради Карло Шмід був однією із найбільш активних фігур в СДПН в теоретичній області. Йому належить домінуюча частина розробок в області майбутньої конституції

---

⁴⁸⁰ Аденауер К. Воспоминания... – С. 142.

⁴⁸¹ Там само. – С. 153.

⁴⁸² Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949... – S. 23.

⁴⁸³ Dörr N. Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands im Parlamentarischen Rat 1948/1949... – S. 24.

⁴⁸⁴ Deutschland unter den Besatzungsmächten 1945 – 1949. Seine Geschichte in Texte, Bildern und Dokumenten. –München, 1967. – S. 348.

Німеччини. Саме тому соціал-демократи і обрали його в якості претендента на цей пост, покладаючи на нього великі надії⁴⁸⁵.

У післявоєнні роки Карло Шмід виклав свої світоглядні бачення у доповіді «Шлях і мета соціал-демократії», з якою він виступив у лютому 1946 року під час відродження партійної організації у Південному Вюртемберзі. Він заявив, що шлях соціал-демократії – найдоцільніший та чесний, так як це шлях демократії, шлях встановлення взаєморозуміння між різними «ланками народу». Цей шлях взаєморозуміння має бути підготовлений політичною та економічною боротьбою, якщо до цього соціал-демократів змусить упертість тих, хто розглядає працю як товар і для кого господар життя – не людина, а капітал. Проте соціал-демократи, за словами Карло Шміда, проти того, щоб забезпечувати «класові інтереси робітників» за допомогою насильницької диктатури⁴⁸⁶.

Головою Парламентської ради все ж став представник християнських демократів⁴⁸⁷. Обрання президентом К. Аденауера в Раді пояснювалося його значним досвідом в адміністративно-політичній діяльності (обербургмістр Кельна, президент Пруської державної ради в роки Веймарської республіки), особистісними характеристиками авторитетного лідера, з притаманною для нього гнучкістю, тактовністю як політика. На пост віцепрезидентів було обрано Адольфа Шонфельдера (СДПН) і Германа Шефера (ВДП)⁴⁸⁸.

Обговорення усіх питань та пропозицій стосовно майбутньої конституції відбувалося у головному комітеті під керівництвом головного експерта з конституційного права професора Карло Шміда, який був не лише

---

⁴⁸⁵ Орлов Б. С. СДПГ: идейная борьба вокруг программных установок... – С. 89.

⁴⁸⁶ Schmid C. Weg und Ziel der Sozialdemokratie // Schmid C. Politik als geistige Aufgabe, Bern u. a., 1975. – S. 18.

⁴⁸⁷ Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949... – S. 24.

⁴⁸⁸ <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/grundgesetz-und-parlamentarischer-rat/38975/kurzueberblick>

висококваліфікованим юристом, а й письменником високого рівня. Саме йому належить заслуга розробки основного тексту конституції. До Парламентської Ради він делегувався від землі Вюртемберг-Гогенцоллерн⁴⁸⁹. Він координував роботу всієї Парламентської Асамблеї протягом всього часу розробки Конституції аж до січня 1949 року. 8 травня 1949 року він презентував поетичний твір «Парламентська Елегія», який висвітлював бачення автором зусиль над розробкою Основного закону країни⁴⁹⁰.

Головний комітет був найбільший за кількістю членів – 21, і зустрічався найчастіше – 58 разів протягом усієї роботи Парламентської Ради, так як на нього покладался найбільший об'єм роботи. Важливе значення для розробки Основного закону мав редакційний комітет, який складався із представників провідних політичних партій – СДПН, ХДС/ХСС і ВДП і досліджував різні версії конституційних пропозицій на правову точність⁴⁹¹.

Стосовно поглядів Карло Шміда на Основний закон Німеччини, необхідно зазначити те, що основними цінностями для нього у побудові держави були цивілізаційні досягнення країни, у центрі яких стоїть конституційний порядок. Зокрема, він виступав за право на притулок, за відмову від військової служби, проти смертної кари. Він мав великий вплив на формування принципів міжнародного права в сенсі інтеграції міжнародного права і партнерського ставлення одних країн до інших. Незважаючи на окремі заперечення проти запропонованих ним пунктів, Шмід прагнув уникнути провалу проекту за будь-яких обставинах⁴⁹².

---

⁴⁸⁹http://www.parlamentarischerrat.de/mitglieder_891_mitglied=82_seitentiefe=2.html

⁴⁹⁰ Straetling E. Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949... – S. 14.

⁴⁹¹ Das Jahr 1949 in deutschen Geschichte: die doppelte Staatsgründung / Weber Jürgen. – Landsberg am Lech: Olzog, 1997. – S. 29.

⁴⁹²http://www.parlamentarischerrat.de/mitglieder_891_mitglied=82_seitentiefe=2.html

Робота в комітетах стосовно розробки Основного закону з різних питань проходила досить активно і була майже завершена до кінця 1948 року. Уже 11 листопада 1948 року, Головний комітет почав перше читання Основного Закону⁴⁹³. Стосовно більшості принципів питань між основними фракціями у Парламентській Раді важко було дійти консенсусу, тому що в основу побудови майбутньої держави основні політичні сили у Парламентській Раді СДПН та ХДС/ХСС намагалися закласти різні принципи⁴⁹⁴.

Соціал-демократи вважали, що конституція країни має обов'язково вміщувати основні права та обов'язки для громадян Німеччини. Ідеї людської гідності, свободи і справедливості, поваги до релігійних і політичних переконань інших повинні бути невід'ємною частиною національного життя країни і її конституції⁴⁹⁵.

Одним із найбільш вагомих питань, було питання побудови органів влади в країні та розподілу між ними повноважень. Стосовно такого політичного інституту як Бундестаг у Парламентській Раді майже не виникало запитань. Депутати відразу зійшлися на думці, що Бундестаг має обиратися в результаті прямих та загальних виборів при таємному голосуванні і повинен бути справжнім представником німецької демократії і найвищим органом влади в державі. Деякі складнощі і розбіжності були у тому, які саме повноваження матиме Бундестаг та які функції він виконуватиме. Передбачалося, що Бундестаг являтиме собою парламент, до якого представники будуть обиратися безпосередньо німецьким народом, а не законодавчими зборами земель. Цей парламент повинен був здійснювати більшу частину законодавства і управління державою мало теж напряму

---

⁴⁹³ Das Jahr 1949 in deutschen Geschichte: die doppelte Staatsgründung/ Weber Jürgen. – Landsberg am Lech: Olzog, 1997. – S. 19.

⁴⁹⁴ Schneider F. Der Weg der Bundesrepublik von 1945 bis zur Gegenwart... – S. 156.

⁴⁹⁵ Dokument 168. Richtlinien für den Aufbau der Deutschen Republik... – S. 32.

залежати від нього і в кінцевому варіанті вони ж мали приймати участь у виборах федерального президента⁴⁹⁶.

21 жовтня 1948 року СДПН через свого представника у Парламентській Раді Рудольфа Каца відстоювали принцип побудови головного законодавчого органу влади у вигляді Сенату з двома палатами (верхня – Бундесрат, нижня – Бундестаг)⁴⁹⁷. ХДС, партія Центру та Німецька партія відстоювали позицію Бундесрату як окремого законодавчого органу з представництвом у ньому усіх земель⁴⁹⁸.

Пропозиція Конрада Аденауера про те, щоб утворити земельні представництва як гібрид Федеральної Ради та Сенату була відхилена самими ж членами ХДС/ХСС⁴⁹⁹.

У ході досить драматичних дискусій стосовно основних виконавчих та законодавчих органів влади в державі було досягнуто компромісу. Бундесрат залишали як основний законодавчий орган влади, який складався із представників земель, а Бундестаг як верховний орган народного представництва Німеччини з функціями обрання федерального канцлера, ухвалення законів та контролю за діяльністю уряду⁵⁰⁰.

Одним із найбільш важливих та принципових питань, яке вимагало врегулювання в тексті конституції, було розмежування повноважень між федеральними та земельними органами влади. Так, СДПН пропонувала запровадити законодавство, згідно якого за федеральним урядом закріплюватимуться повноваження законодавчої компетенції в галузі закордонних справ, надання громадянства, паспортів, еміграції, питання

---

⁴⁹⁶ Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949... – S. 28.

⁴⁹⁷ http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

⁴⁹⁸ http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

⁴⁹⁹ http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

⁵⁰⁰ Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949... – S. 28.

валюти, поштові та телекомунікаційні послуги і т. ін.. Питання, які можуть вирішуватися на земельному рівні, у права федерації не входять⁵⁰¹.

Досить проблематичним було визначитися із пріоритетністю федерального та земельного законодавства. Рада мала розмежувати компетенції федерації і земель стосовно законодавства. Обсяг пріоритету федерального законодавства над земельним залежав від того, наскільки землі будуть приймати участь у формуванні законів у Бундесраті. В основному, депутати, в тому числі і більшість членів СДПН, хотіли, щоб пріоритетним було федеральне законодавство, у формуванні якого безпосередню участь приймають представники земель і слідкують максимально за дотриманням цих законів⁵⁰².

Окупаційна влада була проти того, щоб законодавство з центру мало більший вплив у землях, ніж їх власне земельне законодавство. На їх думку, керівництво кожної із земель в праві приймати дієві та важливі для них закони, якщо в цьому виникатиме необхідність. Такі свої позиції вони виклали на зустрічі 2 березня 1949 року⁵⁰³.

На думку депутатів Парламентської Ради окупаційна влада на чолі з військовими губернаторами не повинна заважати і ставити свої умови стосовно важливих питань конституції, а навпаки, мала б підтримати прийняття конституції, яка б відповідала саме німецьким інтересам. Союзники відкинули такі пропозиції. 5 квітня 1945р. К. Аденауеру як президенту Парламентської Ради особисто повідомили рішення міністрів іноземних справ, які засідали у Вашингтоні й підтримали заперечення військових губернаторів⁵⁰⁴. На думку міністрів закордонних справ

---

⁵⁰¹ Ibid. – S. 31.

⁵⁰² Ibid. – S. 31 – 32.

⁵⁰³ http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

⁵⁰⁴ http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

окупаційних держав основні законопроекти, які розробляє Парламентська Рада, мають відповідати потребам військових губернаторів⁵⁰⁵.

Суттєві протиріччя та дискусії точилися між представниками двох найбільших партій щодо питання вибору батьками виховання підростаючого покоління в християнських традиціях, так як у ідеологічних та філософських поглядах партій були суттєві відмінності. Шкільна політика і політика в області культурного будівництва була пов'язана з відродженням християнсько-гуманістичної освіти країни⁵⁰⁶. СДПН хотіла виокремити в конституції статтю про батьківські права, де вони були б обмежені основними класичними правами. СДПН також активно відстоювали захист материнства та розширення прав позашлюбної дитини та її захист. У результаті право батьків на виховання дітей було визначено в конституції⁵⁰⁷.

У питаннях розподілу фінансів погляди фракцій були діаметрально протилежними. Так, стосовно розподілення фінансів між землями та центром виникло три можливі варіанти: федеральне управління фінансами, земельне управління фінансами, фінансовий менеджмент, згідно якого розподіл коштів мав іти від центру до кожної із земель, в залежності від їхніх потреб. Один із цих варіантів мав стати рішенням для фінансового розподілу коштів у Парламентській Раді. СДПН разом з ВДП та партією Центру відстоювали позицію федерального управління фінансами, НП була за земельний розподіл, а ХДС/ХСС із своєю позицією знаходилися у центрі між першими двома варіантами⁵⁰⁸.

Протилежними були погляди провідних партій і стосовно виборчого законодавства в майбутній конституції. Так, СДПН разом з ВДП, партією

⁵⁰⁵ http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

⁵⁰⁶ Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949... – S. 26.

⁵⁰⁷ Конституция Федеративной республики Германии. // Конституции зарубежных государств. – М., 2003. – с. 109.

⁵⁰⁸ Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949... – S. 28 – 29.

Центру та комуністами виступали на користь пропорційного представництва у владі. Пропорційне представництво у владі дозволяло зайняти місця там відомим політичним силам, відповідно до часток відданих за них голосів у ході загальнонародних виборів. Чим більшим був округ, тим більшим видавався шанс бути представленим у парламенті. ХДС/ХСС віддавали перевагу мажоритарній системі, при якій результати голосування диференціювалися між відносною і абсолютною кількістю голосів. Депутат обирався лише на умовах досягнення абсолютної більшості у виборчому окрузі (понад 50% голосів). Це часто вимагало б проведення другого туру голосування, коли кандидат не набрав абсолютну більшість голосів. Тільки в травні 1949 року члени Парламентської Ради домовилися про пропорційне представництво⁵⁰⁹.

До кінця 1948 року питання повноважень федерального президента не обговорювалося і відійшло на другий план. У ході ж обговорень воно стало на міжпартійному рівні дискусійним. Враховуючи те, що територія Німеччини була окупована іноземними державами і Основний закон мав тимчасовий характер, СДПН наголошували на тому, щоб відмовитися від посади Федерального президента і щоб його функції виконував голова Бундестагу, але це суперечило формулюванням проекту на Херренкімзее. Суперечності точилися між провідними партіями і з приводу повноважень самого президента. До початку 1949 року питання з президенством і його повноваженнями залишалося відкритим і дискусійним⁵¹⁰.

Не дивлячись на суттєві протиріччя між позиціями партій з більшості питань, атмосфера в Парламентській Раді постійно була дружелюбною, консультації проходили колегіально, а дискусії які виникали завершувалися

---

⁵⁰⁹ Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949... – S. 33 – 34.

⁵¹⁰ Ibid. – S. 33.

прийняттям компромісного рішення. Конституція була підготовлена у визначений термін⁵¹¹.

8 травня 1949 Основний закон як тимчасова конституція Німеччини був схвалений Парламентською Радою більшістю в 53 голоси, проти проголосувало 12 у третьому читанні. До тих, хто не погоджувався із положеннями Основного закону, входили представники Центру, НП і КПН⁵¹². Згідно Основного закону ФРН проголошувалася як федеративна, демократична, республіканська та соціальна держава.

10 травня 1949 року депутати кількістю в 33 голоси проголосували за майбутню тимчасову столицю ФРН – Бонн, яку підтримали британці. 29 депутатів проголосували за Франкфурт-на-Майні, який завжди вважався містом потужної демократичної традиції. Пропозиція столиці в місті Франкфурт-на-Майні була від СДПН⁵¹³.

12 травня Основний закон був затверджений військовими губернаторами трьох західних держав і схвалений десятьма з одинадцяти провінційних асамблей (крім Баварії) та почав діяти в трьох західних зонах окупації і Західному Берліні. Ратифікація конституції в кожній землі проходила шляхом референдуму. Як тільки основний закон більшістю у 2/3 від загальної кількості всіх земель був ратифікований, він набрав чинності⁵¹⁴. 23 травня 1949 року Основний закон був остаточно затверджений і відповідно набув чинності⁵¹⁵.

Отже, утворення Парламентської Ради як своєрідного органу по типу Установчих (Конституційних) зборів викликало у німців великий суспільний резонанс. Таке підвищення інтересу до політичного життя та безпосередньої

⁵¹¹ http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

⁵¹² http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

⁵¹³ http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

⁵¹⁴ 23.05.1949. Zwölfte Sitzung. Feststellung der Annahme des Grundgesetzes für die Bundesrepublik Deutschland, Ausfertigung und Verkündung. // Tondokumente zur Zeitgeschichte. Parlamentarischer Rat. 1948-1949. – Frankfurt am Main: Herausgegeben vom Deutschen Rundfunkarchiv, 1987. – S. 127.

⁵¹⁵ http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html

участі у цьому політичному житті було справедливо обумовлене довгим та зтяжним воєнним періодом та 13-річним пануванням нацистського режиму в Німеччині. Розробка та погодження основного тексту конституції постійно супроводжувалися дискусіями та дебатами між провідними політичними силами повоєнної Німеччини СДПН та ХДС, які були представлені найбільшою кількістю делегатів у Парламентській Раді. Суть дискусій полягала у тому, що ці партії мали кардинально протилежні погляди на майбутню конституцію з більшості аспектів: основні органи влади, функції цих органів, федеральне та земельне законодавство, інститут президенства, фінансова сфера і т. ін. Представниками СДПН до розгляду Парламентської Ради подавалася низка важливих проектів та пропозицій майбутнього політичного та економічного облаштування країни за новою конституцією, які, в основному, за їхнім баченням мали будуватися на сильній центральній владі, що і породжувало під час укладення тексту протиріччя з іншими політичними силами. Проте, депутатам Парламентської Ради після зтяжного процесу роботи, дебатів та дискусій все ж вдалося домогтися компромісу з більшості важливих аспектів та ухвалити Основний закон країни, який відображав би інтереси німецького народу.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки проведеного дослідження, необхідно вказати, що вивчення питання формування і діяльності політичних партій соціал-демократичного спрямування відзначається на сьогоднішній день значним науково-практичним інтересом. Дослідження різних аспектів вказаної проблеми на основі залучення нових документів і матеріалів дозволили дисертанту не тільки дослідити процес відновлення Соціал-демократичної партії Німеччини по завершенню Другої світової війни, а й показати виключно особливе місце партії у політичній структурі повоєнної Німеччини.

Проведене дисертантом цілісне дослідження процесу відновлення СДПН у 1945 – 1949 роках дозволяє зробити наступні висновки.

- Аналіз історіографії свідчить про те, що відновлення та діяльність Соціал-демократичної партії Німеччини у перші післявоєнні роки не знайшли свого глибокого фахового дослідження в українській історичній науці та представлені поодинокими публікаціями. Німецька історіографія налічує великий масив літератури, який представлений працями істориків і політологів як ФРН, так і колишньої НДР. Використовуючи праці істориків НДР, необхідно враховувати їхній заангажований, прорадянський характер. Проаналізовані наукові праці дозволяють простежити, по-перше, актуальність дослідження даної теми як в Україні, так і в Німеччині. По-друге, розглянути погляди провідних науковців на найбільш актуальні проблеми тогочасної соціал-демократії, пов'язані з відновленням партії, її участі у політичному та економічному житті Німеччини та у розробці Основного закону країни. По-третє, аналіз історіографії вказує на прогалини в дослідженнях, які пов'язані з об'єднанням СДПН та КПН у РЗО, ставленням СДПН до політики окупаційних держав, участі партії у виборчому процесі та в земельних органах самоврядування.

До дисертаційного дослідження були залучені такі основні групи джерел як офіційні документи та матеріали СДПН: протоколи партійних з'їздів, програмні документи, окремі тематичні збірники документів з історії СДПН, накази та розпорядження окупаційних воєнних адміністрацій держав-переможниць, протоколи засідань та рішення Економічної та Парламентської рад, мемуари, виступи, доповіді діячів СДПН та представників окупаційних властей тощо. Отже, опрацьований комплекс джерел та літератури як у бібліотеках м. Києва, так і Німеччини (м. Констанц, м. Регенсбург та м. Лейпциг) є репрезентативним і дає можливість дослідити тему дисертації та вирішити поставлені у ній завдання.

- З'ясовано, що період по завершенню Другої світової війни був для Німеччини досить складним, суперечливим та невизначеним. Але, не дивлячись на усі перепони, таке становище спонукало німців проявити максимум зусиль для відбудови нової, демократичної, європейської країни, яка б могла зайняти гідне місце на світовій арені. Поділ країни між окупаційними державами і відсутність єдиного державного апарату для всієї країни значно ускладнювали процес відновлення партій і її подальшу діяльність в німецькому суспільстві. Аналізуючи відновлення партійних осередків соціал-демократів в усіх чотирьох окупаційних зонах, автор приходить до висновку, що в залежності від тієї чи іншої окупаційної зони цей процес за своєю динамікою, інтенсивністю та обставинами розвитку мав свої особливості і проходив по-різному. Найбільш суттєвою була різниця між радянською і західними (американською, британською та французькою) зонами. Радянська воєнна адміністрація з метою перехоплення ініціативи першою дозволила відновлення, утворення та діяльність політичних партій на своїй території офіційним наказом від 10 червня 1945 року, так як прагнула максимально контролювати перебіг суспільно-політичного життя і встановити своєрідний диктат над відновленими або новоутвореними політичними силами. На СДПН радянська воєнна адміністрація поклала великі сподівання і після залучення КПН на свою сторону прагнула

максимально заручитися підтримкою саме соціал-демократів – потужної політичної сили на їх території, що вірогідно б забезпечило радянському режиму підтримку широких верств населення та успіх на виборах і дозволило б вибудувати політичне життя у РЗО за своїм сценарієм. Західні окупаційні держави на протигагу радянській владі намагалися пригальмувати процес відновлення політичного життя, який міг піти хаотичним шляхом, адже вони вважали, що спочатку треба досягти політичного перевиховання німців, позбавитися усіх проявів та впливу нацизму, особливо у владних колах, а вже потім надавати німцям дозвіл будувати політичне життя самостійно. У британській, американській і французькій зонах вплив воєнної влади був помітно слабшим і це призводило до активного відновлення партійних осередків соціал-демократів на цих територіях на нелегальному становищі, так як офіційний дозвіл на створення і діяльність політичних партій було отримано пізніше, ніж в РЗО.

- Аналізуючи діяльність одного з організаційних центрів соціал-демократів – ЦК СДПН, який діяв у східній зоні окупації, виявлено, що вже на кінець грудня 1945 року тут майже завершилося формування організаційної структури і було вироблено стратегію дій, в основу якої було покладено курс на активний супротив об'єднанню з КПН, яке загрожувало соціал-демократії зміною програми, пріоритетів і зникненню СДПН як самостійної партії в РЗО загалом. Такий хід подій, на думку соціал-демократів, призвів би до того, що СДПН довелося б розчинитися в середовищі німецьких комуністів і втратити повністю свою самобутність і пріоритети, які вони відстоювали протягом багатьох десятиліть. Проте тиск з боку окупаційних властей був настільки великим, що у соціал-демократів не залишалось вибору, і питання об'єднання КПН та СДПН було вирішено фактично згори – керівництвом РВАН. Такий політичний крок був викликаний бажанням радянської правлячої верхівки закріпити свій повний контроль над Східною Німеччиною, максимально монополізувавши владу та проводячи курс на радянізацію всіх сфер життя східних німців. Таке

політичне рішення викликало звісно ж обурення широких партійних мас і лідерів СДПН західних зон, і розцінювалося ними як зрада ідеалів та цінностей соціал-демократів, які формувалися протягом тривалого періоду часу. Американська і британська окупаційні влади були налаштовані категорично проти об'єднання двох робітничих партій, про що неодноразово заявляли на сторінках своїх газет в окупаційних зонах і різними способами допомагали вести антиоб'єднаним кампанію західним соціал-демократам на чолі з Куртом Шумахером.

- Встановлено, що реакція соціал-демократів на окупаційну політику держав-переможниць суттєво різнилася в залежності від окупаційної зони і від тих дій, до яких вдавалися окупаційні держави. Так, політика денацифікації, демілітаризації та демократизації німецького післявоєнного суспільства у більшій мірі сприймалася соціал-демократами як виважена, аргументована та необхідна. Соціал-демократи на своїх перших партійних зібраннях активно самі наполягали на подоланні наслідків нацизму у всіх сферах життя німецького суспільства, пропагували ідею демократизації як головного принципу, на якому має базуватися нове німецьке суспільство, і максимально сприяли роззброєнню країни та переведенню її на мирні рейки розвитку. Найбільший опір і нерозуміння серед соціал-демократів викликала надмірна політика демонтажу і цілковитого виснаження економіки з боку окупаційних держав, що могло в перспективі залишити німців без будь-яких засобів до існування. Найбільш активно питання окупаційної політики обговорювалися в 1945 – 1946 роках, коли вона саме почала активно втілюватися в життя. Особливо ця тема отримала широке обговорення і спричинила бурхливі дискусії під час першого повоєнного партійного з'їзду в травні 1946 року, де більшість делегатів на чолі з лідером висловлювали своє невдоволення такою політикою з боку держав-переможниць, які згідно рішень Потсдамської конференції не повинні були такими жорсткими методами проводити свою окупаційну політику, що призводила майже до економічного виснаження німецького народу.

- З'ясовано, що на момент свого становлення СДПН у західних окупаційних зонах мала досить неоднорідний склад, що утруднювало вироблення спільної лінії в програмних засадах, посилювало розбіжності між членами партії з лав довоєнної СДПН і новими членами партії. Неоднорідність в середині самої партії та різне сприйняття окупаційної політики на території Німеччини, яка проводилася державами-переможницями, стали ключовою проблемою, яка не дозволила соціал-демократам зайняти лідируючі позиції під час виборчого процесу на рівні громад, округів та земель. Переможцем у цих політичних змаганнях майже на всій території західних окупаційних зон, за винятком деяких північних регіонів Німеччини, стала новоутворена загально-німецька політична сила – Християнський демократичний союз, який усе більше і більше завойовував симпатії німецького населення і спромігся сформувати свою партійну більшість майже в усіх земельних органах влади та мав змогу проводити економічну, соціальну, культурну політику за своїм баченням. Соціал-демократам відводилось почесне друге місце у більшості земель на усіх рівнях виборів. Стабільно лідируючими були успіхи СДПН в Гессені, Шлезвіг-Гольштейні та Нижній Саксонії. Пік популярності соціал-демократів і максимальні показники кількості членів партії прийшовся на 1947 рік, а потім був помітний спад, що спричинила криза в партії і в країні загалом. Проте все ж представники СДПН приймали участь у діяльності усіх органів місцевого самоврядування і намагалися відстоювати свої принципи та бачення в роботі, а в тих землях, де вони отримали перевагу на виборах, вони склали гідну конкуренцію ХДС, а інколи займали порівняно з ними лідируючі позиції.

- Встановлено, що у досліджуваній період, простежувалася еволюція ідейно-програмних засад СДПН, що було відображено у низці документів, які були прийняті у цей час. Так, основні зусилля соціал-демократів на найближче майбутнє мали бути спрямовані на створення мирної демократичної республіки, на побудову суспільства соціальної

справедливості, на визнання принципу приватної власності на рівні з державною. Крім того, соціал-демократи прагнули більше уваги приділити загальнонаціональним інтересам. Зважаючи на окупаційний статус Німеччини, в перші післявоєнні роки законодавча і виконавча влада знаходилася у руках воєнних адміністрацій і лише в перспективі розглядалася передача повноважень у руки самих німців. Тому лише з другої половини 1946 року можна говорити про реальну участь представників СДПН у регіональних і загально-німецьких структурах: місцевих представницьких органах влади, земельних ландтагах, Економічній і Парламентській радах.

- Визначено, що проблема вибору шляхів розвитку та реорганізації повоєнної економіки виявилася однією із найбільш болючих для соціал-демократів, так як достатньо неоднорідному партійному складу соціал-демократів було складно дійти спільного в дискусіях і вибудувати єдину програмну лінію щодо економіки. Так, проаналізувавши документи, які були розроблені соціал-демократами в еміграції, доповіді провідних членів партії та експертів з економічних питань, дискусії під час партійних з'їздів та офіційні програмні документи досліджуваного періоду, автору вдалося виявити два основних підходи до майбутнього розвитку економіки в країні. Перший – це планування економіки і, як умова, повне одержавлення основних галузей економіки; другий – регулювання ринкової економіки і, як наслідок, необов'язкове чи не більш ніж часткове одержавлення основних галузей. Така розбіжність у баченні економічної стратегії розвитку країни пояснювалася у першу чергу тим, що у відновленій СДПН існували різні теоретичні платформи, які відображали позиції лівих і правих соціал-демократів. Основним повоєнним офіційним документом, який чітко описував підходи щодо реорганізації повоєнної економіки та перспектив на майбутнє були «Політичні установки 1946 року», в яких економіка в баченні соціал-демократів мала залишатися в руслі націоналізації ключових галузей промисловості задля подолання капіталістичної структури власності та

запровадження державної планової економіки в країні. Але для реалізації усіх цих стратегій необхідно було провести, на думку соціал-демократів, всеосяжну грошову реформу, що і було зроблено у 1948 році. Дисертант акцентує увагу на тому, що таке важливе рішення як отримання допомоги Німеччині з боку США згідно плану Маршалла не пройшло повз оцінку соціал-демократів, у яких думки знову розділилися, так як частина партійних функціонерів вбачала в цьому цілковите підпорядкування у веденні суспільно-політичного життя США і їх впливу, від якого буде дуже складно позбутися; інші ж наголошували на тому, що без цієї допомоги країні майже не реально буде вийти з економічної кризи та нестабільності, в якій вона опинилася.

- Визначено, що соціал-демократи відіграли беззаперечно позитивну роль у розробці Основного закону країни. Одним із найбільших теоретиків майбутньої конституції країни вважають члена СДПН Карло Шміда – експерта з конституційного права, який сформував багато положень тексту Основного закону, очолював один із головних комітетів і пильно контролював перебіг процесу укладення Основного закону. Увесь час робота в Парламентській раді супроводжувалася затяжними дискусіями, так як погляди двох основних партій в раді – СДПН та ХДС були діаметрально протилежними з багатьох важливих питань, і зокрема: структура і функції основних органів влади, фінансова сфера, федеральне та земельне законодавство і т. ін. Основний акцент з боку СДПН робився на сильну центральну владу, у якої мають бути зосереджені усі основні важелі впливу і які мають чітко контролювати землі, що наштовхувалося на несприйняття та опір ХДС. Не дивлячись на бурхливі дискусії, компроміс було досягнуто і укладено Основний закон країни, який відображав інтереси усього німецького народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

Опубліковані джерела

Офіційні документи:

1. Советский Союз на международных конференциях периода Великой отечественной войны, 1941-1945 гг.: Сб.док-тов. Т.6. Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трёх союзных держав СССР, США и Великобритании (17 июля – 2 августа 1945 г.) – М., 1984. – С.5-32, 430-440, 443, 450-459, 461-462.
2. СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг.: в 3-х томах. Т.2: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации. – М.: Международные отношения, 2000. – 879 с.
3. Тегеран – Ялта – Потсдам: Сборник документов / Сост.: Ш.П. Санакоев, Б.Л. Цыбулевский. – 2-е изд. – М.: Международные отношения, 1970. (режим доступа: <http://grachev62.narod.ru/stalin/confer/content.htm>)
4. Федеративная республика Германия. Конституция и законодательные акты / Под ред. Урьяса Ю. П. – М.: Прогресс, 1991. – С. 125 – 149.
5. Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949. Die Sitzungsprotokolle des zentralen Einheitsfront-Ausschusses. Quellenedition / Siegfried Suckut. – Köln: Wissenschaft und Politik, 1986. – 568 S.
6. Butterwegge C. Sozialdemokratie, Krieg und Frieden: die Stellung der SPD zur Friedensfrage von den Anfängen bis zur Gegenwart. Eine kommentierte Dokumentation / C. Butterwegge, H. Hofschen. – Heilbronn: Distel, 1984. – 391 S.
7. Der Aufbau von Verfassungs- und Verwaltungseinrichtungen über den Ländern der drei westlichen Besatzungszonen. Teil II. Bearbeitet W. Vogel. – Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1956. – 386 S.
8. Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949. Akten und Protokolle. Bd.I. Vorgeschichte. – Boppard am Rhein, 1975. – 457 S.

9. Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949. Akten und Protokolle, Band 2: Der Verfassungskonvent auf Herrenchiemsee. Herausgegeben von: Deutscher Bundestag und Bundesarchiv / Peter Bucher – Boppard am Rhein, 1981. – S. LXVI, LXXIV.
10. Der Parlamentarische Rat und das Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland 1948 bis 1949: Option für die europäische Integration und die deutsche Einheit / Michael F. Feldkamp. – Eine Veröffentlichung der Konrad-Adenauer Stiftung e. V. – Berlin/SanktAugustin, 2008. – 60 S.
11. Deutschland unter den Besatzungsmächten 1945 – 1949. Seine Geschichte in Texten, Bildern und Dokumenten. – München: Kurt Desch, 1967. – 400 S.
12. Die Gründung der Bundesrepublik Deutschland: Jahre der Entscheidung 1945 – 1949. Texte und Dokumente. – Hannover: Buchdruckwerkstätten Hannover CmbH, 1989. – 206 S.
13. Die SPD unter Kurt Schumacher und Erich Ollenhauer 1946 bis 1963. Sitzungsprotokolle der Spitzengremien / Hrsg. und bearb. von Willy Albrecht. Bd. 1. 1946 bis 1948. – Bonn: Dietz, 1999. – CXXX+555 S.
14. Dokumente der deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart / Hg. Dr. Johannes Hohlfeld. VI Band: Deutschland nach dem Zusammenbruch 1945 – Berlin und München:Verlag Dr. Herbert Wendler & Go, 1952. – 286 S.
15. Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945: Programmatik der deutschen Parteien. Band II / Hg. Dr. Ossip K. Flechthein. – Berlin: Verlag Herbert Wendler & Co, 1963. – 354 S.
16. Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945: Programmatik der deutschen Parteien. Band 3. / Hg. Dr. Ossip K. Flechthein. – Berlin: Verlag Herbert Wendler & Co, 1963. – 420 S.
17. Dok. 2 Die Frankfurter Dokumente vom 1. Juli 1948. // Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Analyse und Dokumentation in Text, Bild und Ton. Bd II: Das Entscheidungsjahr 1948. – Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1980. – S. 100 – 102.

18. Dok. 3 Antwortnote der Ministerpräsidenten der Wesdeutschen Besatzungszonen an die Militärgouverneure mit Stellungnahme zu den Frankfurter Dokumenten // Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Analyse und Dokumentation in Text, Bild und Ton. Bd II: Das Entscheidungsjahr 1948. –Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1980 – S. 102 – 104.
19. Dokument 2. Die Übernahme Regierungsgewalt durch die Alliierten in Deutschland // Dokumente der deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart / Hg. Dr. Johannes Hohlfeld. VI Band: Deutschland nach dem Zusammenbruch 1945 – Berlin und München: Dokumenten-Verlag Dr. Herbert Wendler & Go, 1952. – S. – 2 – 3.
20. Dokument 3. Kritik des Wirtschaftsdirektors Ludwig Erhard an den Gewerkschaften in einer Rundfunkansprache am 11. November 1949 // Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Analyse und Dokumentation in Text, Bild und Ton. Bd II: Das Entscheidungsjahr 1948. – Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1980. – S. 286 – 288.
21. Dokument 17. Rede des amerikanischen Außenministers George C. Marshall in der Harvard-Universität, 5.6.1947 // Die Gründung der Bundesrepublik Deutschland: Jahre der Entscheidung 1945 – 1949. Texte und Dokumente. – Hannover: Buchdruckwerkstätten Hannover CmbH, 1989. S. 65 – 66.
22. Dokument 18. Forderungen und Ziele der Sozialdemokratische Partei Deutschlands, Mai 1946 // Dokumente der Deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart. Band VI. Deutschland nach dem Zusammenbruch 1945. – Berlin und München: Vertrieb amtlicher Veröffentlichungen Giersch & Co K.G., 1952 – S. 120.
23. Dokument 162. Aufruf vom 15. Juni 1945 zum Neuaufbau der Organisation // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. Band 3. Programmatik der deutschen Parteien. – Berlin: Dokumenten-Verlag Dr. Herbert Wendler&Go, 1963. – S. 1 – 4.

24. Dokument 164. Leitsätze zum Wirtschaftsprogramm-Entwurf Dr. Kurt Schumachers von 1945 // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945: Programmatik der deutschen Parteien. Band 3. / Hg. Dr. Ossip K. Flechthein. – Berlin: Verlag Herbert Wendler & Co, 1963. – S. 9–13.
25. Dokument 166. Politische Leitsätze vom Mai 1946 // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945: Programmatik der deutschen Parteien. Band 3. / Hg. Dr. Ossip K. Flechthein. – Berlin: Verlag Herbert Wendler & Co, 1963. – S. 17–23.
26. Dokument 168. Richtlinien für den Aufbau der Deutschen Republik // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945: Programmatik der deutschen Parteien. Band 3. / Hg. Dr. Ossip K. Flechthein. – Berlin: Verlag Herbert Wendler & Co, 1963. – S. 31–34.
27. «Freiheit, Gerechtigkeit und Solidarität». Die Programmgeschichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands / Daniela Münkler – Berlin: Vorwärts buch, 2007. – 435 S.
28. Germer Karl J. Von Grotewohl bis Brandt: ein dokumentarische Bericht über die SPD in den ersten Nachkriegsjahren / Karl J. Germer. – Augsburg: vpa gmbh Landshut, 1974. – 243 S.
29. Gründungs-Erklärung des zentralen Einheitsfront-Ausschusses vom 14. Juli 1945. Einheitsfront der antifaschistisch-demokratischen Parteien // Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949. Die Sitzungsprotokolle des zentralen Einheitsfront-Ausschusses. Quellenedition / Siegfried Suckut. – Köln: Wissenschaft und Politik, 1986. – S. 58–59.
30. Klotzbach K. Der Weg zur Staatspartei: Programmatik, praktische Politik und Organisation der deutschen Sozialdemokratie 1945 – 1965 / Kurt Klotzbach. – Bonn: Dietz, 1996. – 702 S.
31. Kurt Schumacher und der «Neubau» der deutschen Sozialdemokratie nach 1945. Referate und Podiumsdiskussion eines Kolloquiums des

- Gesprächskreises Geschichte der Friedrich–Ebert–Stiftung im Bonn am 12./13. Oktober 1995. /Hg. Dieter Dowe. – Bonn: Forschungsinstitut der Friedrich–Ebert–Stiftung, 1996. – 190 S.
32. Möglichkeiten und Aufgaben einer geeinten sozialistischen Partei in Deutschland, Grundgedanken, eines Referates von Erich Ollenhauer in einer Mitgliederversammlung der «Union» in London 1942 // Programmatische Dokumente der deutschen Sozialdemokratie / Hg. Dieter Dowe und Kurt Klotzbach. – Berlin/Bonn: J.H.W. Dietz Nachf., 1984. – S. 239 – 257.
33. Parlamentarischer Rat // Westdeutschland 1945 – 1950. Der Aufbau von Verfassungs- und Verwaltungseinrichtungen über den Ländern der drei westlichen Besatzungssonen. Teil I. Bearbeitet W. Vogel. – Boppard am Rhein: Harald Boldt Verlag, 1956. – S. 102 – 103.
34. Potsdam 1945. Quellen zur Konferenz der «Grossen Drei» –München, 1963.
35. Programmatische Dokumenten der deutschen Sozialdemokratie. / Hg. Dieter Dowe und Kurt Klotzbach. – Berlin/Bonn: Verlag J. H. W. Dietz Nachf., 1984. – 500 S.
36. Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 9. bis 11. Mai 1946 in Hannover. – Hamburg: J.H.W. Dietz Nachf. GmbH, 1947. – 205 S.
37. Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 29. Juni bis 2. Juli 1947 in Nürnberg. – Hamburg: Auerdruck GmbH, 1947. – 240 S.
38. Protokoll der Verhandlungen des Parteitages der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands vom 11. bis 14. September 1948 in Düsseldorf. – Hamburg: J.H.W. Dietz Nachf. GmbH, 1949. – 237 S.
39. Sozialdemokratie in Deutschland 1863 – 1988 für Freiheit, Gerechtigkeit und Solidarität: Bilddokumentation zur Geschichte der SPD / Eduard Heußen – Coburg: Druckhaus, 1990. – 120 S.

40. Tondokumente zur Zeitgeschichte. Parlamentarischer Rat.1948 – 1949. – Frankfurt am Main: Herausgegeben vom Deutschen Rundfunkarchiv, 1987. S. 127.
41. Schumacher K. Programmatische Erklärungen vom 5. Oktober 1945 // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945. 9 Bd. [West] Berlin, 1963 – 1971, Bd. 3, T.2, S. 4 – 5.
42. Schumacher K. Was wollen die Sozialdemokraten? Neuaufbau nicht Wiederaufbau: Rede, gehalten in Kiel 27. Oktober 1945 // Dokumente zur parteipolitischen Entwicklung in Deutschland seit 1945, Bd. 3, T. 2, S. 64 – 97.
43. Sicherheitspolitik der Bundesrepublik Deutschland 1945 – 1977: Dokumentation. Teil 1,2. – Berlin: Wissenschaft und Politik, 1986.
44. Suckut S. Blockpolitik in der SBZ/DDR 1945 – 1949. Die Sitzungsprotokolle des zentralen Einheitsfront-Ausschusses. Quellenedition / Siegfried Suckut. – Köln: Wissenschaft und Politik, 1986. – 638 S.
45. Westdeutschland 1945 – 1950. Der Aufbau von Verfassungs- und Verwaltungseinrichtungen über den Ländern der drei westlichen Besatzungssonen. Teil I. Bearbeitet W. Vogel. – Boppard am Rein: Harald Boldt Verlag, 1956. – 476 S.
46. Westdeutschland 1945 – 1950. Der Aufbau von Verfassungs- und Verwaltungseinrichtungen über den Ländern der drei westlichen Besatzungssonen. Teil II. Bearbeitet W. Vogel. – Boppard am Rein: Harald Boldt Verlag, 1956. – 433 S.
47. 23.05.1949. Zwölfte Sitzung. Feststellung der Annahme des Grundgesetzes für die Bundesrepublik Deutschland, Ausfertigung und Verkündung // Tondokumente zur Zeitgeschichte. Parlamentarischer Rat.1948 – 1949. Frankfurt am Main: Herausgegeben vom Deutschen Rundfunkarchiv, 1987 – S.125 – 131.

Мемуари:

48. Аденауер К. Воспоминания (пер.с нем.). Вып.1 1945 – 1953.) / Конрад Аденауер. – М.: Прогресс, 1966. – 286 с.
49. Брандт В. Воспоминания / В. Брандт. – М., 1991. – 527 с.
50. Брандт В. Демократический социализм. / В. Брандт. – М.: Республика, 1992. – 447 с.
51. Schmid C. Weg und Ziel der Sozialdemokratie // Schmid C. Politik als geistige Aufgabe, Bern u. a., 1975. – 294 S.
52. Straetling E. Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949 mit der «Parlamentarischen Elegie» von Carlo Schmid / Erich Straetling. – Pfullingen: Verlag Günter Neske, 1989. – 304 S.

Статистичні та довідкові видання:

53. Handbuch der deutschen Partei / Frank Decker, Viola Neu. – Wiesbaden, 2007. – 366 S.
54. Handbuch politischer Institutionen und Organisationen 1945 – 1949. Düsseldorf: Droste, 1983. – 474 S.
55. Die politischen Partei in Westeuropa(Geschichte – Programm – Praxis) Ein Handbuch / Joachim Raschte – Hamburg, 1978.
56. Die westdeutschen Parteien 1945 – 1965. Ein Handbuch. – Berlin: Dietz, 1966. – 297 S.
57. Parteien – Handbuch: die Parteien der Bundesrepublik Deutschland 1945 – 1980 / Richard Stöss – Opladen: Westdeutscher – 1989. – 1030 S.
58. SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien, gesellschaftliche Organisationen und ihre Führungskräfte in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands 1945 – 1949 / Hg. Martin Broszat, Hermann Weber. – München: Oldenbourg, 1993. – 1090 S.
59. Wahlstatistik in Deutschland: Bibliographie der deutschen Wahlstatistik 1848 – 1975. München: Verlag Dokumentation, 1976. – 273 S.

Наукова література

1. Бровко Л.Н. Германская социал-демократия в годы фашистской диктатуры 1933 – 1945гг. / Л. Н. Бровко – М.: Наука, 1988. – 303 с.
2. Висков С.И., Кульбакин В.Д. Союзники и «германский вопрос» 1945 – 1949 гг. – М., 1990. – 354 с.
3. Галкин А. А. СССР, западные державы и германский вопрос (1945 – 1965 гг.) / А. А. Галкин, Д. Е. Мельников. – Москва: Наука, 1966. – 299 с.
4. Ежов В. Конрад Аденауэр. Немец четырех эпох / Всеволод Ежов. – М.: Молодая гвардия, 2003. – 169 с.
5. Європейська соціал-демократія. Трансформація у прогресі / За ред. Кандела Й., Куперуса Р. – К.: Основні цінності, 2001. – 505 с.
6. Копиленко М. Л. Політичні партії Німеччини / М. Л. Копиленко – К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1997. – 265 с.
7. Краткая история СДПГ. 1848-1990 [Текст] / Сюзанна Миллер, Хайнрих Поттхофф; [пер. с нем. Н. Н. Слезева и др.]. – К. : Основні цінності, 2000. – 426 с.
8. Купрій Т. Г. Християнсько-демократичний союз: рання історія та вплив на формування політико-економічної системи Німеччини / Тетяна Георгіївна Купрій. – К.: НАКККіМ, 2010. – 128 с.
9. Мартинов А. Ю. Соціал-демократична партія у політичній історії Німеччини ХХ століття / Андрій Юрійович Мартинов. – Київ: Основні цінності, 2003. – 347 с.
10. Орлов Б. С. СДПГ: идейная борьба вокруг программных установок. 1945 – 1975 гг. / Борис Сергеевич Орлов. – Москва: Наука, 1980. – 333 с.
11. Филлитов А. М. Германский вопрос: от раскола к объединению / Алексей Митрофанович Филлитов. – Москва: Международные отношения, 1993. – 240 с.

12. Хесс Х. Практическая работа в социал-демократической партии. Справочник. – К. : Основні цінності, 2000. – 177 с.
13. Appelius St. Die SPD und der lange Weg zur Macht / Stefan Appelius – Essen: Klartext, 1999. – 524 S.
14. Badstübner R. Restauration in Westdeutschland 1945 – 1949 / Rolf Badstübner. – Berlin: Dietz, 1965. – 264 S.
15. Bahr E. SPD, Porträt einer Partei /Egon Bahr – München: Olzog, 1980. – 163 S.
16. Beier G. SPD Hessen: Chronik 1945 bis 1988 / Gerhard Beier – Bonn: Dietz, 1989. – 869 S.
17. Brunn G.(Hg.) Sozialdemokratie in Köln / Gerhard Brunn – Köln: Emons, 1986. – 337 S.
18. Das Jahr 1949 in deutschen Geschichte: die doppelte Staatsgründung / Weber Jürgen. – Landsberg am Lech: Olzog, 1997. – 197 S.
19. Das SPD – SED – Papier: Der Streit der Ideologien und die gemeinsame Sicherheit. – Freiburg: Dreisam, 1988. – 159 S.
20. Detlef L. Sozialdemokratie zwischen Protestbewegung und Regierungspartei 1848 – 1983. / Detlef Lehnert. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983. – circa 2557 S.
21. Deutschland 1945 – 1969 / Peter Borowsky. – Hannover: Fackelträger, 1993. – 417 S.
22. Die Deutschlandpolitik Grossbritanniens und die britische Zone 1945 – 1949. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH, 1979. – 171 S.
23. Die politischen Partei in Westeuropa (Geschichte – Programm – Praxis) Ein Handbuch / Joachim Raschte – Hamburg, 1978. – 398 S.
24. Die politischen Systeme Westeuropas / Hermann Groß, Wolfgang Ismayr – Opladen: Leske + Budrich, 1999. – 423 S.
25. Die SED – führende Kraft der antifaschistisch-demokratischen Umwälzung (1945 – 1949). – Berlin: Dietz, 1984. – 223 S.
26. Die Sozialdemokratie in Baden und Württemberg. – Stuttgart, 1980.

27. Die SPD in der Krise. Die deutsche Sozialdemokratie seit 1945 / H. Brauns, U. Jaeggi, K. Kisker. – Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1973. – 400 S.
28. Dörr N. Die Sozialdemokratische Partei Deutschlands im Parlamentarischen Rat 1948/1949: Eine Betrachtung der SPD in den Grundgesetzberatungen vor dem Hintergrund der ersten Bundestagswahl 1949 / Nikolas Dörr. – Berlin: Wissenschaftlicher Verlag, 2007. – 134 S.
29. Dowe D. Kurt Schumacher und «Neubau» der deutschen Sozialdemokratie nach 1945 / Dieter Dowe. – Bonn: Verlag Forschungsinstitut der Friedrich-Ebert-Stiftung, 1996. – 189 S.
30. Eckart W. Amerikanische Reformpolitik und deutsche Tradition Nürnberg 1945 – 1949 / Wolfgang Eckart. – Nürnberg: Schriftenreihe des Stadtarchivs, 1988. – 485 S.
31. Eichler W. 100 Jahre Sozialdemokratie in Deutschland. – Hannover, 1965. – 264 S.
32. Eilfort M. Parteien in Baden – Württemberg. – Stuttgart: Landeszentrale für politische Bildung Baden / Michael Eilfort – Württembergs, 2004. – 197 S.
33. Einheitsdrang oder Zwangsvereinigung?: Die Sechziger – Konferenzen von KPD und SPD 1945 und 1946 / Krusch, Hans-Joachim und Malycha, Andreas. – Berlin: Dietz, 1990. – 268 S.
34. Entstehung der Bundesrepublik Deutschland 1945 – 1949. Chronik. – Düsseldorf, 1983. – 275 S.
35. Feldkamp M. Der Parlamentarische Rat 1948 – 1949: die Entstehung des Grundgesetzes / Michael F. Feldkamp. – Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co, 2008. – 105 S.
36. Fichter T. Die SPD und die Nation: vier sozialdemokratische Generationen zwischen nationaler Selbstbestimmung und Zweistaatlichkeit / Tilman Fichter. – Berlin, Frankfurt/Main: Ullstein, 1993. – 313 S.
37. Freiheit für den Freistaat: kleine Geschichte der bayerischen SPD / Rainer Ostermann – Essen: Klartext, 1994. – 254 S.

38. Frenz W. Wir schreiten Seit an Seit: Geschichte der Sozialdemokratie in Nordhessen / Wilhelm Frenz, Heidruk Schmidt – Marburg: SP, 1989. – 204 S.
39. Freuberg J. Geschichte der deutschen Sozialdemokratie: von 1863 bis zur Gegenwart / Jutta Freuberg – Köln, 1989. – 591 S.
40. Geschichte der deutschen Sozialdemokratie 1863 – 1975 / Fülberth Georg, Harrer Jürgen, Hebel-Künze Bärbel, Hofschien Heinz-Gerd, Ott Erich, Stuby Gerhard. – Köln: Pahl – Rugenstein, 1975. – 457 S.
41. Günter G. Zur Person. Von Adenauer bis Wehner. Portraits in Frage und Antwort. / Günter Gaus. – Köln: Kiepenheuer und Witsch, 1987. – 310 S.
42. Günther S. Wiederaufbau in Deutschland: die Wohnungsbaupolitik in den Westzonen und der Bundesrepublik von 1945 – 1957 / Schulz Günther. – Düsseldorf: Droste, 1994. – 397 S.
43. Handbuch der deutschen Partei / Frank Decker Viola Neu – Wiesbaden, 2007. – 366 S.
44. Heimann S. Karl Heinrich und die Berliner SPD, die sowjetische Militäradministration und die SED / Siegfried Heimann. – Bonn: Historisches Forschungszentrum, 2007. – 67 S.
45. Heußen E. Sozialdemokratie in Deutschland 1863 – 1988 für Freiheit, Gerechtigkeit und Solidarität / Eduard Heußen – Coburg: Druckhaus, 1990. – 120 S.
46. Hurwitz H. Demokratie und Antikommunismus in Berlin nach 1945. Band II. Autoritäre Tradierung und Demokratiepotehtial und der sozialdemokratischen Arbeiterbewegung / H. Hurwitz, K. Sühl. – Köln: Wissenschaft und Politik, 1984. – 321 S.
47. Huster Ernst-Ulrich. Die Politik der SPD 1945 – 1950 / Ernst-Ulrich Huster – Frankfurt: Campus, 1978. – 232 S.
48. Ismayr W. Die politischen Systeme Westeuropas / Wolfgang Ismayr, Hermann Groß – Opladen: Leske + Budrich, 1999 – 764 S.

49. Kaack H. Geschichte und Struktur des deutschen Parteiensystems / H. Kaack – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1971. – 750 S.
50. Kaden A. Einheit oder Freiheit / Albrecht Kaden. – Hannover: Dietz, 1964. – 367 S.
51. Kachel St. Ein rot – roter Sonderweg? Sozialdemokraten und Kommunisten in Thüringen 1919 bis 1949 / Steffen Kachel – Köln: Böhlau, 2011. – 597 S.
52. Kempf U. Kanzler und Minister 1949 – 1998 / Udo Kempf, Hans Georg Merz – Wiesbaden: Westdt., 2001. – 839 S.
53. Kleine Geschichte der SPD. Band 1. Potthoff H. Die Sozialdemokratie von den Anfängen bis 1945: Band 2. Miller S. Die SPD vor und nach Godesberg. – Bonn – Bad-Godesberg, 1974. – 473 S.
54. Klein I. Die Bundesrepublik als Parteienstaat. Zur Mitwirkung der politischen Parteien an der Willensbildung des Volkes 1945 – 1949 / J. K. Klein. – Frankfurt am Main, Bern: Peterlang, 1990. – 499 S.
55. Klotzbach Kurt. Der Weg zur Staatspartei: Programmatik, praktische Politik und Organisation der deutschen Sozialdemokratie 1945 – 1965 / Kurt Klotzbach – Bonn: Dietz, 1996. – 702 S.
56. Kock P-J. Der bayerische Landtag 1946 bis 1986 / Peter-Jakob Kock – Bamberg: Bayerische Landesanstalt, 1986. – 436 S.
57. Kronawitter H. Wirtschaftskonzeptionen und Wirtschaftspolitik der Sozialdemokratie in Bayern 1945 – 1949 / Hildegard Kronawitter – München: Saur, 1988. – 296 S.
58. Kusch K. Die Wiedergründung der SPD in Rheinland – Pfalz nach dem Zweiten Weltkrieg (1945 – 1951) / Katrin Kusch – Mainz: v. Hause u. Koehler, 1989. – 327 S.
59. Lehmann H.-G. Deutschland Chronik 1945 – 2000 / Hans Georg Lehmann – Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2000. – 644 S.
60. Lemke M. Sowjetisierung und Eigenständigkeit in der SBZ/DDR (1945 – 1953) / Michael Lemke – Köln: Böhlau Verlag GmbH & Cie, 1999. Hans

- Georg Lehmann – Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung, 2000. – 368 S.
61. Lösche P. Die SPD: Klassenpartei – Volkspartei – Quotenpartei; zur Entwicklung der Sozialdemokratie von Weimar bis zur deutschen Vereinigung / P. Lösche, F. Walter. – Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1992. – 434 S.
62. Malycha A. Auf dem Weg zur SED. Die Sozialdemokratie und die Bildung einer Einheitspartei in den Ländern der SBZ. Eine Quelledition / Andreas Malycha. – Bonn, 1995. – 475 S.
63. Marschall St. Das politische System Deutschlands / Stefan Marschall – Konstanz: UVK – Verl. – Ges., 2007. – 300 S.
64. Müller G. Die Zukunft der SPD: sozial – demokratische Konzeption für die Zukunft / Günther Müller – Hamburg: Wegner, 1968. – 178 S.
65. Ostermann R.(Hg.). Freiheit für den Freistaat: kleine Geschichte der bayerischen SPD / Rainer Ostermann – Essen: Klartext, 1994. – 230 S.
66. Osterroth F. Chronik der deutschen Sozialdemokratie. Band III: Nach dem Zweiten Weltkrieg / F. Osterroth, D. Schuster. – Berlin, Bonn: J. H. W., Dietz, 1978. – 825 S.
67. Ott E. Wirtschaftskonzeption SPD nach 1945 / Ott Erich. – Marburg: Verlag Arbeiterbewegung u. Gesellschaftswiss., 1978. – 294 S.
68. Partei und soziale Bewegung: kritische Beiträge zur Entwicklung der SPD seit 1945 / Dieter Dowe – Bonn: Dietz, 1993. – 120 S.
69. Pirker T. Die SPD nach Hitler. Die Geschichte der Sozialdemokratischen Parteien Deutschlands 1945 – 1964 / Theo Pirker. – Lengerich: Rütten&Loening Verlag GmbH, 1965. – 555 S.
70. Plener U. SPD, 1945 – 1949: Konzeption, Praxis, Ergebnisse / Ulla Plener – Berlin: Dietz, 1981. – 321 S.
71. Reinhard M. Aufstieg und Krise der SPD / Max Reinhard – Hannover: Nomos, 2009. – 625 S.

72. Rammer S. Kurt Schumacher im Urteil der deutschen Nachkriegspresse / Stefan Rammer. – Winzer: Josef Duschl, 2002. – 466 S.
73. Ritter G.A. Wahlen in der Bundesrepublik Deutschland / G.A. Ritter, M. Nichuss – München: C.H.Beck, 1987. – 228 S.
74. Rudzio W. Das politische System der Bundesrepublik Deutschland / Wolfgang Rudzio – Wiesbaden: VS – Verl., 2011. – 331 S.
75. SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien, gesellschaftliche Organisationen und ihre Führungskräfte in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands 1945 – 1949/ Hg. Martin Broszat, Hermann Weber. – München: Oldenbourg, 1993. – 896 S.
76. Schneider F. Der Weg der Bundesrepublik von 1945 bis zur Gegenwart / F. Schneider. – München: C.H. Beck, 1985. – 256 S.
77. Sozialdemokraten in Niedersachsen 1945 – 1946: Materialien zur Reorganisation der SPD im Außergrosstadtischen Bereich / von Johann Dietrich von Pezold. – Hildesheim: Lax, 1983. – 157 S.
78. Sowjetisierung und Eigenständigkeit in der SBZ/DDR (1945 – 1953) / Michael Lemke – Köln: Böhlau Verlag GmbH & Cie, 1999. – 421 S.
79. Stammen T. Parteien in Europa / Theo Stammen – München: Beck, 1978. – 342 S.
80. Stöss R. Parteien Handbuch (Die Parteien der Bundesrepublik Deutschland 1945 – 1980). Band 2 (FDP – WAV) / Richard Stöss. – Opladen – Darmstadt, 1984. – circa 3560 S.
81. Wahlen und Wähler in Westdeutschland. – Villingen/Schwarzwald: Ring-Verlag, 1960. – 364 S.
82. Wettig G. Entmilitarisierung und Wiederbewaffnung in Deutschland 1943 – 1955 / Gerhard Wettig. – München: Oldenbourg, 1967. – 683 S.
83. Winkel H. Die Wirtschaft im geteilten Deutschland 1945 – 1970 / Harald Winkel – Wiesbaden: Franz Steiner Verlag CmbH, 1974. – 313 S.

84. Wichard W., Udo St. Stichwort: Wahlen. Ein Ratgeber für Wähler und Kandidaten // Woyke Wichard, Steffens Udo – Opladen: Leske und Budrich, 1984. – 173 S.
85. Zimdahl Hans-Heinrich. Wirtschaftssysteme und Parteiprogramme: der wichtigsten Parteien der Bundesrepublik. Programmatische Wirtschaftspolitik / Hans-Heinrich Zimdahl – Baden-Baden, Frankfurt-am-Main: Verlag August Lutzeyer, 1955. – 156 S.
86. Zwangsvereinigung? Zur Debatte über den Zusammenschluß von SPD und KPD 1946 in Ostdeutschland / Johannes Klotz – Heilbronn: Diestel, 1996. – 127 S.

Статті:

87. Артемов В. А. Германия в период исторических решений: становление политической системы ФРГ в 1945 – 1947 / В. А. Артемов. // Нестор. Историко-культурные исследования. Альманах. – 1994. – №3. – С. 192–206.
88. Ахалкаци Д. С. Берлинский кризис 1948 г. в советско-американских отношениях / Д. С. Ахалкаци // США: экономика, политика, идеология. – 1991. – № 8.
89. Васильев В. А. История германского федерализма. / В. А. Васильев. // Новая и новейшая история. – 1998. – №3. – С. 27–50.
90. Кынин Г. П. Германский вопрос о взаимоотношениях СССР, США и Великобритании. 1944 – 1945 гг. Обзор документов / Г. П. Кынин. // Новая и новейшая история. – 1995, №1. – С. 105 – 132.
91. Кынин Г. П. Антигитлеровская коалиция и послевоенное устройство Германии / Г. П. Кынин // Международная жизнь. – 1995. – № 8.
92. Наринский М. М. Берлинский кризис 1948 – 1949 гг. Новые документы из российских архивов / М. М. Наринский // Новая и новейшая история. – 1995. – № 3.

93. Васильев В. А. История германского федерализма. / В. А. Васильев. // Новая и новейшая история. – 1998. – №3. – С. 27 – 50.
94. Филитов А. М. СССР и германский вопрос 1941 – 1949. Док-ты из Архива внешней политики МИД России / А. М. Филитов // Новая и новейшая история. – 2000. – № 4.
95. Рыкин В. С. Рецензия на: «СССР и германский вопрос 1941 – 1949 гг.: в 3-х томах. Т.2: Документы из Архива внешней политики Российской Федерации» / В. С Рыкин // Новая и новейшая история. 2004, №4. – С. 206 – 208.
96. Nach Verbot und Verfolgung: 50 Jahre Wiedergründung. SPD Niederbayern / Oberpfalz. – Regensburg: Layout, 1995. – 17 S

Дисертації:

97. Купрій Т. Г. Утворення Християнсько-демократичного союзу Німеччини і його участь у державотворчому процесі (1945 – 1950 рр.) : дис. канд. іст. наук : 07.00.02 – Всес / Купрій Тетяна Георгіївна – Київ, 2007. – 226 с.
98. Гринченко Г. Г. Американский оккупационный режим в Германии 1945 –1946. Дисс. на соискание канд. ист. наук. – Харьков, 2000. – 206 с.
99. Lesche, Klaus. Das Programmierte Ende. Die SPD-nahe Lizenz – Tagespresse 1945 bis 1958 und ihre Verflechtungen mit der Partei: Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie / Klaus Lesche. – München, 1988. – 215 S.
100. Becht, Manfred. SPD, Ost–West–Konflikt und europäische Sicherheit: Sozialdemokraten und sicherheitspolitische Zusammenarbeit in Westeuropa: Dissertation zur Erlangung des Grades eines Doktors der Philosophie / Manfred Becht. – Frankfurt am Main, 1994. – 398 S.

Інтернет-ресурси:

100. <http://www.sdp.de> – офіційний сайт Соціал-демократичної партії Німеччини.
101. <http://www.parlamentarischerrat.de> – офіційний сайт Парламентської Ради.
102. <http://www.50Jahreßdeutschland.de> – сайт, присвячений 50-річчю ФРН.
103. <http://www.bpb.de> – федеральному сайті громадської освіти.
104. <http://www.landeshauptarchiv.de> – сайт провінційного архіву адміністрації землі Райнланд-Пфальц
105. <http://www.KAS.de> – Сайт фонду імені Конрада Аденауера
106. «Лондонські рекомендації» від 7 червня 1948 року(режим доступу: http://www.parlamentarischerrat.de/zeitleiste_899.html)
107. http://www.parlamentarischerrat.de/mitglieder_891_mitglied=82_seitentiefe=2.html
108. <http://www.bpb.de/geschichte/deutsche-geschichte/grundgesetz-und-parlamentarischer-rat/38975/kurzueberblick>
109. <http://www.landeshauptarchiv.de/index.php?id=400>

ДОДАТКИ
ДОДАТОК А

Карта поділу Німеччини на окупаційні зони

ДОДАТОК В

Заснування районних представництв СДПН, їх керівники та партійні з'їзди в Радянській окупаційній зоні⁵¹⁶

Округ	Час заснування	Керівники районних округів	Районні партійні з'їзди
<i>Грос-Берлін (Groß-Berlin)</i>	15. 06.1945	Макс Фехнер (Max Fechner), Еріх-Вальтер Гніффке (Erich W. Gniffke), Отто Гротеволь (Otto Grotewohl), Герман Гарніш (Hermann Harnisch)	25.11.1945 – I з'їзд; 07.04.1946 – II з'їзд стосовно обговорення об'єднання СДПН та КПН; 13.04. 1946 – обрання кандидатів у майбутню СЄПН
<i>Брандєбург (Brandenburg)</i>	16.07.1945	Фріц Нойбекер (Fritz Neubecker), Георг Шпігель (Georg Spiegel)	4.11.1945 – з'їзд у Потсдамі; 06.04.1946 – з'їзд у Потсдамі щодо обрання членів у майбутню СЄПН
<i>Халле (Halle)</i>	кінець травня 1945	Вальтер Ольшлегер (Walther Ölschläger), Бруно Бьоттге (Bruno Böttge)	7.10.1945 – з'їзд у Халле; 31.3.1946 – з'їзд у Халле
<i>Дессау (Dessau)</i>	02.09.1945	Фріц Юнгманн (Fritz Jungmann),	30.-31.3.1946 – I з'їзд в Дессау

⁵¹⁶ SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien, gesellschaftliche Organisationen und ihre Führungskräfte in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands 1945 – 1949/ Hg. Martin Broszat, Hermann Weber. – München: Oldenbourg, 1993. – S. 477 – 478.

		Фрітц Еберхард (Fritz Eberhard)	
<i>Магдебург</i> (<i>Magdeburg</i>)	травень 1945	Густав Шмідт (Gustav Schmidt)	21.10.1945 – з'їзд у Магдебурзі; 30.3.1946 – II з'їзд
<i>Дрезден</i> (<i>Dresden</i>)	26.06.1945	Альберт Майер (Albert Meier), Гайнріх Лінден (Heinrich Linden), Людвіг Гох (Ludwig Hoch), Пауль Берднер (Paul Bergner), Вальтер Лейперт (Walter Leipert), Хуго Кларе (Hugo Klare), Фрау Рооде (Frau Rohde)	серпень 1945 – I з'їзд
<i>Хемніц</i> (<i>Chemnitz</i>)	16.05.1945	Август Фрідаі (August Friedei), Ріхард Енгельман (Richard Engelmann), Герхард Бьорнер Мітте (Gerhard Börner Mitte)	09.09.1945 – з'їзд у Хемніці; 3.2.1946 – з'їзд у Хемніці I; 31.03.1946 – з'їзд у Хемніці
<i>Цвікау (Zwickau)</i>	27.07.1945	Рудольф Каутч (Rudolf Kautzsch), Ріхард Гентч (Richard Hentsch)	30.03.1946 – I з'їзд
<i>Лейпциг</i>	03.07.1945	Станіслав	26.08.1945 – з'їзд у

<i>(Leipzig)</i>		Трабальські (Stanislaw Trabalski), Рудольф Ротее (Rudolf Rothe), Ернст Шьонфельд (Ernst Schönfeld), Бернхард Діетц (Bernhard Dietz), Ернст Утротт (Ernst Utrott)	Лейпцигу; 30.03.1946 – з'їзд у Лейпцигу
<i>Гьорлітц (Görlitz)</i>	вересень 1945	Макс Рауш (Max Rausch), Ріхард Рессель (Richard Ressel)	02.12.1945 – з'їзд у Гьорлітці
<i>Тюрингія (Thüringen)</i>	08.07.1945	Dr. Hermann L. Brill, Heinrich Hoffmann Schriftführer: Walter	28.10.1945 – з'їзд у Веймарі; 06.04.1946 – II з'їзд у Готха щодо обрання кандидатів у майбутню СЄПН
<i>Мекленбург (Mecklenburg)</i>	липень 1945	Карл Мольтман (Carl Moltmann) Іксавер Карл (Xaver Karl)	06.04.1946 – з'їзд щодо обрання кандидатів у майбутню СЄПН
<i>Саксонія</i>	26.6.1945	Отто Бухвітц (Otto Buchwitz)	07.10.1945 – з'їзд у Фрайталі; 06.04.1946 – з'їзд у Дрездені стосовно обрання кандидатів у майбутню СЄПН

<i>Саксонія- Ангальт</i>	10.08.1945	Ернст Таапе (Ernst Thape)	6.4.1946 – I з'їзд у Халле для обрання кандидатів у майбутню СЄПН
------------------------------	------------	---------------------------	---

ДОДАТОК С

Кількість учасників руху за відродження СДПН у Радянській окупаційній

зоні⁵¹⁷

Район(округ)	липень 1945	31.10.1945	31.12.1945	31.1.1946	28.2.1946	31.3.1946
Грос-Берлін(<i>Groß-Berlin</i>)	28 680	55 000	59 500	62 500	66 300	50 000
Брандєбург(<i>Brandenburg</i>)		32 000	43 000	52 000	59 000	78 500
Халле(<i>Halle</i>)		20 000	35 000	44 000	57 500	65 200
Дессау(<i>Dessau</i>)		23 300	25 000	34 000	37 000	43 000
Магдебург (<i>Magdeburg</i>)		34 500	40 000	53 000	56 000	64 300
Дрезден(<i>Dresden</i>)	7 500	27 000	35 000	53 000	66 000	81 000
Хемніц(<i>Chemnitz</i>)	4 500	22 000 ¹	25 000	31 000	35 000	40 000
Цвікау(<i>Zwickau</i>)	2 500	8 800	10 000	16 000	19 000	25 000
Лейпциг(<i>Leipzig</i>)	3 000	15 800	27 800	34 000	55 000	65 000
Гьорліц(<i>Görlitz</i>)	660	4 000 ¹	7000	8 000	9 500	10 400
Тюрингія(<i>Thüringen</i>)		35 000	45 000	75 000	75 000	92 000
Мекленбург(<i>Mecklenburg</i>)		25 000	40 000	50 000	70 000	81 000
Загалом		302 400	385 300	512 500	605 300	695 400

⁵¹⁷ SBZ-Handbuch: Staatliche Verwaltungen, Parteien, gesellschaftliche Organisationen und ihre Führungskräfte in der Sowjetischen Besatzungszone Deutschlands 1945 – 1949/ Hg. Martin Broszat, Hermann Weber. – München: Oldenbourg, 1993. – S. 477 – 478.

ДОДАТОК D

Кількість членів СДПН по областях у період з 1946 – 1949 рр⁵¹⁸.

Область	1946 рік	1947 рік	1948 рік	1949 рік
Шлезвіг-Гольштейн	72 964	90 514	84 545	67 765
Північно-західний Гамбург	-	74 991	75 357	71 648
Гамбург	43 900			
Бремен	36 784			
Північна – Нижня Саксонія				
Везер-Емс	-	24 278	23 719	20 502

---

⁵¹⁸ Stöss R. (Hg.) Parteien – Handbuch: die Parteien der Bundesrepublik Deutschland 1945 – 1980 / Richard Stöss – Opladen: Westdeutscher – 1989. – S. 2176 – 2179 .

Ганновер	61 935	85 608	85 054	72 522
Брауншвейг	19 469	26 079	24 307	19 595
Оствестфален –Ліппе	25379	30 041	30 760	28 274
Вестліхес Вестфален	83 317	106 004	102 311	89 354
Нижній Рейн	44 034	54 363	54 542	48 383
Середній Рейн	19 065	22 893	20 757	15 296
Північний Гессен	20 532	28 757	26 888	21 395
Південний Гессен	53 311	57 649	54 244	45 056
Південь-захід (Баден- Вюртемберг)	41 302	50 108	48 634	44 245

Франки	52 521	62 153	58 524	53 645
Нижня Баварія – Верхній Пфальц	15 560	20 480	17 247	13 795
Південна Баварія	26 551	41 234	39 708	35 588
Рейнланд-Гессен-Нассау	8 561	13 889	14 297	12 230
Рейн-Гессен	4 190	5 925	6 401	5 953
Пфальц	20 352	25 932	26 083	23 024
Саар	10000			
Берлін	51 722	54 680	53 140	47 948
<i>Загалом</i>	<i>711 448</i>	<i>875 479</i>	<i>846 518</i>	<i>736 218</i>

ДОДАТОК Е

Розподіл німецьких земель у межах окупаційних зон

Землі Німеччини були поділені між окупаційними державами наступним чином:

США: Баварія, Баден-Вюртемберг, Гессен (південно-західна частина Німеччини)

Велика Британія: Північний Рейн-Вестфалія, Нижня Саксонія, Шлезвіг-Гольштейн, Гамбург, Бремен (північно-західна частина)

Франція: Північний Баден, Вюртемберг-Гогенцоллерн, Рейланд-Пфальц, Саарська область (до 1946 року) (західна частина)

СРСР: Мекленбург-Передня Померанія, Саксонія, Саксонія-Ангальт, Брандербург, Тюрингія (східна)⁵¹⁹

⁵¹⁹ Dokument №2 c. Die Übernahme Regierungsgewalt durch die Alliierten in Deutschland. Festlegung der Alliierten über die Besatzungszonen in Deutschland 5.6.1945 //Dokumente der Deutschen Politik und Geschichte von 1848 bis zur Gegenwart. Band VI. Deutschland nach dem Zusammenbruch 1945. – Berlin und München: Vertrieb amtlicher Veröffentlichungen Giersch & Co K.G., 1952 – S.10.